

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

SUHA BULUT

PİR SULTAN ABDAL

ESNAF-SANATKÂRIN FÜTÜVVA HIRKASI

SUHA BULUT

PİR SULTAN ABDAL

ESNAF-SANATKÂRIN FÜTÜVVA HIRKASI

Sorun Yayınları

Halkların Tarih-Kültür Dizisi : 20

Birinci Baskı : Aralık 2007

Kapak Resmi : Suha Bulut-Ruhan Akbaba

© Yayın Hakkı : Sorun Yayınları

Baskı : Huzur Ofset Davutpaşa Cad. Güven San. Sit. B Blok 336/1

Tel: 0212 544 70 36 - Topkapı- İstanbul

ISBN 978-975-431-161-7

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://farley.org>

SUHA BULUT

PİR SULTAN ABDAL
ESNAF-SANATKÂRIN FÜTÜVVA HIRKASI

 Sorun Yayınları

Akbıyık Değirmeni Sk. No:33/A-34122 Sultanahmet-Eminönü-İstanbul

Telefon: (0212) 638 81 82 Fax: (0212) 638 81 72

e posta: sorunkolektif@gmail.com

www.sorunyayinlari.net

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://ranney.org>

BÖLÜM I

PİR SULTAN ABDAL ESNAF-SANATKÂRIN FÜTÜVVA HIRKASI	7
HIRİSTİYAN-HERETİK SİLVANUS	8
PİR SULTAN NEFESLERİ VE KÖYLÜ OZAN ÇIKMAZI	8
ŞEHİRLİ PİR SULTAN GERÇEĞİ	11
PİR SULTAN DİZELERİNDE SAY (EMEK)	12
MELÂMETİ MİSTİK ÖĞRETİ VE FÜTÜVVETİ ÖRGÜTLENME!	13
MELÂMETİLİĞİN ETE KEMİĞE BÜRÜNMESİ: FÜTÜVVET	15
FUAT KÖPRÜLÜ VE SINIFSAK KAYNAŞMA İDEOLOJİSİ FÜTÜVVET!	16
MELÂMET HIRKASINDA PİR SULTAN!	16
EBA MÜSLİM HORASANİ	17
İMAM CAFER MEZHEBİ VE MELÂMETİLİK	18
HARİCİLİĞE KARŞIT-KIZILBAŞA ÇEKİNGEN PİR SULTAN!	18
ELİNİN EMEĞİ KÜÇÜK DÜKKÂN EKONOMİSİ VE	
ADİL BEYLER SORUNSAK!	19
MİTOLOJİK MÜRVETLİ “ŞAH”IM VE “ASİ TANRI” FELEK	21
AHİLER, GAZİLER, DERVİŞLER, BACILAR’IN KURDUĞU OSMANLI	22
PİR SULTAN NEFESLERİ’NDE AHİLİK VE BEKTAŞİLİK	23
ŞAH İSMAİL ÜLKÜSÜ-KIZILBAŞ ŞAHKULU	24
PİR SULTAN VE KENDİ EVİN DEVLEĞİ BAKIŞI	25
PİR SULTAN NEFESLERİ’NDE BEDREDDİN OLAYI YOK!	26
PİR SULTAN’DA “REMİZ” İLE BEDREDDİN	27
PİR SULTAN ŞEYH BEDREDDİN AYNI EMEK-DÜKKÂN ERKÂNINDA	29
PİR SULTAN VE KIZILBAŞ-HARAMİ KARŞITLIĞI	30
KIZILBAŞ ALEVİ KALKIŞMALARI VE HARAMİ HELÂL YAPMAK”	32
PİR SULTAN’DA HARİCİLİK KARŞITLIĞI	32
DOĞU’DA FİTYAN’IN KÖKÜ OLAN AYYAR-UN	35
“SEYYİD NESİMİ PİRİMİZ” (Pir Sultan)	38
PİR SULTAN ALEVİ-BEKTAŞİ YOLU KİTABI	41
VAHDET-İ MEVCUT YA DA VARLIK BİRLİĞİ TANRI	41
NUR-IŞIK FIŞKIRMALI EVREN VE MANİ ÖĞRETİSİ	43
“KUDRET KÂTİBİN” YAZDIĞI “KURAN”!	44

AŞK KİTABIN PİR SULTAN	46
MUHYİDDİN ÜL-ARABİ	47
HIZIR İLYAS-EJDERHA MOTİFİ	48
PİR SULTAN'DA "KUDRET" KİTABI	49
"KURAN" VE "KUDRET"	50
TİMUR'DA VE ŞAH KULU'NDA "KURAN"!	52
PİR SULTAN'IN "BATIN KILICI" YA DA "FİKİRİ KAVGA"!	57
NEŞİMİ VE FÜTÜVVET ÜLKÜSÜ MELÂMETİ TAŞI	59
NEŞİMİ'DE KÜNTÜ KENZ (GİZLİ HAZİNE KAMU TANRI) KAVRAMI	62
NEŞİMİ'DEKİ PİR SULTAN'DA GÖRÜLMİYEN ÖGELER	63
HANS DERNSCHWAM'IN SEYAHAT GÜNLÜĞÜ	64
KIZILBAŞ "DÜZMECE" MUSTAFA	65
HANS GÜNLÜĞÜNDE DELİ DİVANE VE DİLENCİ DERVİŞ	66
ŞAH İSMAİL VE PİR SULTAN	71
ŞAH İSMAİL HATAİ'NİN ŞİİRLERİ	72
MELÂMETİ-FÜTÜVVETİ DONLU ŞAH İSMAİL	74
DİZELERDE MELÂMETİ-FÜTÜVVE KAVRAM VE MOTİFLERİ	75
ŞAH-I MERDAN'IN ADİL ÇARŞI-PAZAR KANUNU	79
ŞAH İSMAİL VE MEYHANE "RİND"LERİ	82
DİZELERİNE GÖRE ŞAH İSMAİL DOKTRİNİ YAPI TAŞLARI	83
İBNİ BATUTA SEYAHATNAMESİ'NİN GÖSTERDİĞİ	85
İBNİ BATUTA SEYAHATNAME'DE SINIFLAR MÜCADELESİ	88
EVLİYA ÇELEBİ, PİR SULTAN'I ZİKRETMEDİ, AMA	91
EVLİYA ÇELEBİ'DE TİPİK TÜRKMEN KİTLE!	93
EVLİYA ÇELEBİ'DE BEKTAŞI TEKKELERİ: DÜZEN AKSESUARLARI	98
PİR SULTAN-İLK SONUÇ YERİNE	99
BÖLÜM II	
AYNI TÜRKMEN HAMURU, AMA... PİR SULTAN ABDAL VE KARAC'OĞLAN	105
BÖLÜM III	
PİR SULTAN ABDAL GÜLDİKENİ KUL HÜSEYİN	127
BÖLÜM IV	
CAFERİ "BUYRUK"TA KOMÜNAL RIZA ŞEHRİ	138
BÖLÜM V	
"PİR SULTAN DOSTLARI"NDA "GİZİL KALMIŞ" BİR EREN-SEYYİT EBU'L-VEFA!	142
BÖLÜM VI	
ŞARK'INGENÇ İŞÇİLERİ VE BALDIRIÇIPLAKLAR ŞÖVALYELİĞİ	148
DİPNOTLAR	157

PİR SULTAN ABDAL

ESNAF-SANATKÂRIN FÜTÜVVÂ HIRKASI

Pir Sultan Abdal, temelleri Yunus Emre ile döşenmiş olan Türk halk şiirinin, daha doğrusu Alevi-Bektaşî şiirinin doruğu olarak kabul ediliyor. Coşku dolu ve dirençsel özlü dizelerini arı ve berrak bir Türkçe ile söylemiş ozan!

Daha ziyade Anadolu’lu bir köylü ozan, Anadolu Aleviliğinin bir köylü ozanı şeklinde tanımlanıyor.¹

Tarihsel kişiliği ve yaşadığı dönem tartışma konusu. Belki “ilk” bir Pir Sultan vardı. Osmanlı “Zalim Paşa” Hızır tarafından idam edildi. Giderek efsaneleşen bu kişiliğe dayanarak ikinci, üçüncü ve ilah isimleri bugün bilinmeyen kimi köylücü ozanlar, “Pir Sultan” mahlasını kullandılar. Böyle deniyor.

Dizelerinde geçen “Şah’a giderim” çağrılarının, merkezi-aristokratik sınıf temelli ve Rumi-Arabî-Farsi harçlı-kültürlü evreye giren Osmanlı’ya karşı İran-Azarbaycan’ın ve Anadolu’nun Türkmen köylü ve göçer aşiretlere dayalı devlet kurmuş Safevî Şahları olduğu genellikle benimseniyor. Bu yüzden, elde somut tarihsel belgeler bulunmasa da Pir Sultan’ın 16. yüzyılda yaşadığı kabul ediliyor.

Bu yüzden, anılan yüzyılda Osmanlı’ya karşı gerçekleştirilmiş olan Anadolu’daki köylü, göçer, azledilmiş tımar topraklı memurları sipahiler, “kapusuz” kalmış levent-sekban “askerler”in sayılı sayısız kalkışmalarında “sazıyla-sözüyle” varolduğu ve muhtemelen birine de “militan-örgütlü” katıldığı gerekçesiyle idam edildiği savlanıyor.

Kimi farklı detay ve nüanslar bir yana, Pir Sultan üzerine araştırıp yazanların, ürün (eser) verenlerin söyledikleri böyle.²

Son yıllarda Alevilik üzerine yazılan “ezberleri bozduğu”nu iddia ile peş peşe ürünler veren bir araştırmacı, Erdoğan Çınar ise işbu bilimsel iddialı tüm Pir Sultan Abdal tezlerinin, köy-konak meydanlarında ses-saz çalan kimi ozan-dedelerce kuşaktan kuşağa aktarılan efsanelere dayandığını belirterek tümünü “masal” ilan etmekten çekinmemiş.³

Pir Sultan’ın asıl adı Silvanus olan bir Maniheist-Paulicien olup, Hristiyan görünen “Alevi” olduğunu ve 7. yüzyılda yaşadığını, Sivas-Banaz yöresine de asıl yurdu Erzincan-Tercan ve Tunceli-Pülümür’ün yüksek yaylaları olan-tarihi adı-Mananalıs’ten geldiğini belirtiyor.

Bu da tartışılması gereken bir sav, “yeni” bir tez. Her yeni olan değerlidir ve insanı heyecanlandırıyor. Şüphesiz her yeni, mutlaka doğru demek değildir. Bu yeni tez de öyle. Doğrular kadar eksikli ve yanlış. Daha doğrusu kimi belgeli-tarihi doğrulardan eksik-yanlış sonuçlar da üretilmiş. Hükümler çıkartılmış.

Ayrıca Alevilik Hareketinin Ortaçağlarda Anadolu’da ve Doğu İslam dünyasında kentsoylu-topraksoylu “feodal” ve onun vahiyçi-kitabi dogma ideolojisine karşı “mezhebi” kisve altındaki bir tezahürü yollu “Marksist ezberimiz” var ya. Bu “bozuluyor”, yerine egemen-ezilen sınıf ayrımları dışındaki “varlıkbirlikçi” inanç erleri ve önderlerinin düşünsel devrimi diye tanımlanabilecek Masonik-heretik Hristiyanlık yorumlu ezeli tarihten günümüze gelen bir “Alevilik” karşımıza çıkıyor! Özeti bu. Alevilikten sınıf halkasını koparmış, salt vahdet-i mevcut düşün halkayı takınmış, şüphesiz bunun Ortaçağ karanlığında aydınlanmacı sufist-felsefi konumu açık. Ama işbu tanrı’yı insan-evren tüm varlıkla özdeşleştiren-birleştiren tasavvufi devrimsel yorumu, 13. yüzyılda İslam dünyasında sistematize eden Endülüslü İbn-ül Arabî’nin bile, Rum-Anadolu’da “feodal” Selçuk Sultanları “hoşgörüsü” altında yaşamış olduğunu da anımsayalım. Örnekler pek çoktur. Yani, ezilen-emekçi sınıflardan kopartılmış bir tasavvufi sistematik, “Alevilik” diye sunulursa Doğu “feodal” düzen ve rejimlerin kolayca sınıfsal masedildiği de hem tarihsel realite, hem de eşyanın doğası gereğidir.

İkinci olarak, araştırmacı sayın Erdoğan Çınar metodolojik olarak da ikna edici değildir. İfade ettiği 150 milyon-çoğu Mühimme Defterleri-Osmanlı arşivlerinde ve bir yüzyıl sonraki Evliya Çelebi’nin yazdığı

“Seyahatname”de hiç “Pir Sultan Abdal”ın geçmemesi bilimsel sonuç çıkartmada her şeyi çözecek bir anahtar sayılmamalıdır.

Salt buraya takılıp kalırsak, örnek olsun Osmanlı merkezin tuttuğu Mühimme arşivlerinde “Pir Sultan”dan bir yüzyıl küsur önceki Ege’de Saruhan-Aydın-İzmir merkezli “mezhebi komünist” kalkışmanın, yani Dede Sultan Börklüce Mustafa-Torlak Hüd Kemal kalkışmasının bile bir belgesini bulamayabiliriz.

Anılan kalkışma ile ilgili tek bir kelime-cümle bile, daha sonra işbu yöreleri gezen ve detaylı bilgiler aktaran, Evliya Çelebi’de de yoktur.

Başlarında bir pir ile tamamen müridan-dervişlerden oluşan “Yârin yanağından gayri herşeyde ortaklık” söylemli bu eşsiz mistik-komünizan hareketin, asıl mürşidinin olduğu kimi tarihçilerce ifade edilen Şeyh Bedreddin’e gelince. Haksızlık etmeyelim. Evliya Çelebi tek cümleyle de olsa bahsediyor: “Yıldırım (Beyazıt-sb) zamanının bilgi denizi idi.”⁴

Dede Sultan-Torlak Kemal’le hemen aynı yıllarda Balkanlar-Deliorman’da “düzeni ıslahat için” biraz farklı bir “mefkûreli” olarak, fakat yine de tabandan bir ayaklanmayla 15. yüzyıl ilk çeyreğinde ayağa kalkmış olan Bedreddin’in işbu eyleminden ve Osmanlı Sultanı tarafından Serez Çarşısı’nda üryan (çıplak) olarak derdest edildiğinden bahsedeceğine, güya olumlu bir değerlendirme ile çarpıtıyor.

Elbette çok daha önemsiz şeyleri Seyahatnamesi’nde abartılı-balandıra ballandıra anlatan Evliya Çelebi’nin “Kızılbaş ezilenler ayaklanmaları” ile çalkalanan 16. yüzyıl Anadolu’sundaki bu “acı hatıralar”dan da söz etmediğini görüyoruz ki, bilinçli-sınıfsal tercihidir.

Mesela 1550’lerde, Kanuni Süleyman döneminde Alevi köylü-göçerler “Rafızı”, “Mülhid”, “Zındık” suçlamalarıyla “defter edilip” “Kızılırmak’ atılıp” öldürülürlerken⁵ anılan yöreleri bir yüzyıl sonra gezen Çelebi, yine yazarken Kızılırmak nehrinin etrafındaki bağlar, bahçelerden, hamamlara dolaplarla çekilen suyundan, nehrin insana dehşet veren gürültülü akışı şeklinde doğasal tasvirini bayılarak anlatıyor.⁶ Yani, işbu Kızılırmak’taki Kızılbaş öldürümelerini kuru gürültüye getirerek yoksaymış görünmektedir. Böylece, Osmanlı-hünkâra arzedecek Seyahatnamesi’ni sınıfsal-tarafgir yazmaktadır.

PİR SULTAN NEFESLERİ VE KÖYLÜ OZAN ÇIKMAZI

Pir Sultan Abdal'ın nefesleri, ne kadar değişime-dönüşüme-deformasyona uğramış olsa da, günümüze ulaşmıştır. Bu nefeslerde, Şah İsmail Hatai'nin nefeslerine de çok benzeyen yönler taşıdığı da görülmektedir. 16. yüzyılda Osmanlı-Anadolusu'nda olan Alevi-Kızılbaş ve Celali kalkışmalarından motifler ve izler bulunuyor, ayrıca. Tüm dizeleri bu perspektiften de irdelenmeli ve tartışılmalıdır.

Kanaatımca, işbu özü yerine şekli durumunu da ele alırsak, Erdoğan Çınar'ın iddia ettiği Pir Sultan Abdal=Pir Silvanus denkleminin de “doğru”luğu şüphelidir. Kaldı ki anılan Hristiyan mürşidin tam adı da Pir Silvanus değil Konstantin Silvanus'tur. Salt etimolojik (sözcüklerle ilintili) benzerlik ve kimi tarihsel vakıaların efsaneler şeklinde günümüze ulaştığını iddiadan hareketle hemen bir “dört dörtlük” doğruya varılamaz. Ama Alevi Hareketi'nin ilişkide olduğu, etkileştiği tüm coğrafyaların inanç-kültürlerinden, özellikle de bunların “ezilen kesimler”inden kaynak aldığını, beslendiğini ve bu kaynaklar içinde başta “heretik (aykırı)” Hristiyan fraksiyonları olmak üzere Anadolu'nun İslâm öncesi inanç-kültürlerinin önemli bir payı olduğu düşünülebilir. Ancak burada da araştırmacı somutluğun dışında genel-geçer bir yeni durum söz konusu olmayıp, başka araştırmacılarca da böyle belirlemeler yapılmış bulunmaktadır.⁷

Ancak burada benim dikkatimi çeken nokta, Erdoğan Çınar'ın da “Kayıp Bir Anadolu Efsanesi” adlı söz konusu eserinde Pir Sultan Abdal konusunda, şimdiye kadar efsaneyi masal haline çevirmekle itham ettiği tüm öteki araştırmacılar da ortak olan bir özelliğe itiraz etmediğini, hatta onayladığını gözlememdir. İtiraz edilmeyen işbu ortak özellik Pir Sultan'ın, hep “külahlı, hırkalı, etekli, tumanlı (don), çarıklı ve ellerde sazlı (bağlamalı)” biçimli-tasvirli bir köylü veya ozan-köylü gösterilmesindeki hem fikirliktir.

Şüphesiz, bu büyük coşkun halk ozanının dizelerinde de görüldüğü gibi 16. yüzyılda Osmanlı-Yezit kesimci (mukaatacı) beyzâde-eşraf düzenine karşı “alay alay gelen” gaziler, dervişler, müminler'in köylü olduklarını belirtmek eksikli bir “doğru”dur. Dolayısıyla yanlış sonuç çıkartılmış olunmaktadır.

İşte ben bu çalışmamda, Pir Sultan'ın günümüze ulaşmış nefes-

lerine dayanarak aslen, “köylü Pir Sultan” tasvirinin-belirlemesinin abartılı bir mitoloji olduğunu göstermek istiyorum. Bunu yaparken temel alacağım eser ise, 1993-Temmuz’unda Muaviye-Yezit “yerli” katrankafalar tarafından Sivas’ta Madımak Oteli’nde diri diri yakılan 33 aydınlık canlardan biri olan ve aynı zamanda da sosyalist kişiliği olan Asım Bezirci’nin bütün nefeslerini derlediği ve çeşitli yönleriyle uzun değerlendirme de yaptığı “Pir Sultan” kitabıdır.(Evrensel Yn.)

Okununca görüleceği üzere ayan-beyan olan, hiçbir farklı yorum kaldırmayacak biçimde aşikâr-açık olan bu nefeslerdeki dizelere bakınca insanın inanası gelmiyor. Şimdiye kadar bunca yetkin Pir Sultan araştırmacılarımız-otorite sayılabilecek konu uzmanlarımız, nasıl olmuştur da bu büyük Alevi ozanda salt olarak, hatta başta gelen olarak göçer-köylü damgalı bir “münevver-edebî” kişilik görmüşlerdir diye.

ŞEHİRLİ PİR SULTAN GERÇEĞİ

Pir Sultan dizeleri, yegâne olarak köy-köylü üzerine, ova (yaylak-kışlak) üzerine kurulu değillerdir. Hatta köy-köylü teması, motifi birinci sırada bile kendini göstermemektedir dizelerde.

Ozan kendini “okuyuben yazarım” diye tanıtıyor. Aktan karayı ne kadar okumaktan, yine de bir mürşide varmaktan söz ediyor. “Kimiyadır nazarım” diye de ekliyor. Dizelerinde gerek Ayn-el Yakiyn, gerek İlm-el Yakiyn’e dayalı eğitimden geçtiği anlaşıyor. Kim(i)ya ilmini bilmek köyün değil kentin-pazarın münevverine hastır.

Dizelerinde çeşitli yerlerde hep şehirler, ulu şarlar var (Kafiye-uyak dolayısıyla Şeh-i-r/Şahr/Şar dönüşümü olmuş). Bir dizesinde 12 kapılı şehir söyleniyor. Ulu pazarlar, çarşılar, dükkânlar dizelerinde ve çeşitli vesilelerce tekrarlanıyor bunlar. “Şarkta hemen her büyük şehirde bez satmak için yapılmış, sonraları kıymetli mallar ve antika eşyaların alım-satımına tahsis edilmiş olan kapalı çarşılar”, yani Bedestenler⁸ de Pir Sultan’ca seslendirilmekte, Şarlar içinde açılmış dükkân, kurulmuş Pazar. Aktarlar dükkân açmış, her ne ararsan var içinde diyor, mütemadiyen. Çarşıları dolanırim, gir dükkâra Pazar eyle, kılıcım çarşı pazarlarda gezer.

Tabii, Pir Sultan’ı okuyunca öteki tasavvufi ozanlar gibi bu ifadelerin, salt görünen (zahiri) dünya ile ilgili değil, asıl olarak batını-

içerlek dünyayı, yani tanrıyı tanımak-tanıtmaq için kullanılan kavramlar olduğunu da anlıyoruz. Böyle deyim yerindeyse “çift dilli” ifadelerin bir nedeni egemen sınıfların dogmacı görevlisi Şeyhülislam-kadı-mollalar gibi “ölüm fetvaları” veren “kalbi kara kalleş sofu”lar, “Kocabaşlı-koca kadı”lardan kendini sakınmak ve diğer yandan da halkın yaşamlarıyla ilgili sevilen kavramlar olduğundan sufilerce yeğlenmiş olmalarıdır (krş. R. Yörükoğlu).

Mesela, Pir Sultan’da geçen “Benim serden başka sermayem yoktur”da görülen “sermaye” aslında böylesi “çift dilli” anlamı olan tasavvufi bir terimdir de. Ancak burada konumuz tüm bunları derinliğine analiz etmek olmadığından, Pir Sultan’ın Ulu Şehirlerde, Ulu Çarşılar-Pazarlar-Bedestenlerde bir sermayenin temerküzünü, ki bu Fuat Köprülü’nün tanımladığı gibi egemen ticarî sermayedir, saptadığını göstermemiz burada yeterlidir.

“Bezenmiş Çarşılar”da neler var, neler. Sarraf katında cevahirler, altın-gümüş akçalar. Cevahir satıcıları-pazarlıklar, cevahiri bahş dükânlar, kıymetin bilindiği gevherler, Marifet’in gevahiri-Hakitatın genc (Hazine-sb)’i, Yetmişiki dil bilip öten-gökyüzünde uçan kuşları tutan ulu bezargânlar, ırak menzilli ağır yüklü olup yüklerini yol üstüne dökenler, hesapsız mülke konanlar, ödünç alıp ödünç satanlar, helali haramı yiyen, kârı ziyan gösterenler hep Pir Sultan dizelerinde karşımızdadırlar.

PIR SULTAN DİZELERİNDE SAY (EMEK)

Peki, şehir hayatı salt “sermaye”den mi oluşmaktadır? Aksine, işbu sermayenin temerküzüne amil olan say/emek sınıfı, yani “şehir hayatının temelini teşkil eden, şehri dolduran, idari ve mali kıyıamlarıyla bir muvazene (denge-sb) amili olan, şehir halkının da en kesif kitlesini teşkil eden- elinin emeği ile yaşayan sanayi erbabı”⁹ da Pir Sultan nefeslerindedir.

Hurma ağacından yonan dülgerler, elinde külüngü dağ-taş yontu ustası Ferhadlar, küre (ocaklarda) çelik üstadları, ev-yapı-kale yapıcı üstadlar, binbir çiçekli halı dokuyucular, bağbandlı bahçevanlar, öküzü hoşça tutan irençberler yani çeşitli meslek dallarındaki iş-emek gücü erbabının serpiştirildiğini görüyoruz sözkonusu dizelerin çeşitli yerlerine.

Bir dizesinde “Emek çektim ev yaptım erenler” diyor, “Yine de o güzele bildiremedim.” Okunurken gerçekten haz alıyor insan.

Burada denebilir ki, Pir Sultan “güruh güruh” dervişleriyle “âle-mi gezerken” kendi ifadesiyle “biz gezeriz ilden ile” diye de belirttiği üzere ova-yayla-köy derken kentleri, kaleleri, burçları ve oniki kapısı-kırsekiz bahçeleriyle ulu şehirleri de görmüş ve gözlemlerini aktarmış olabilir. Ama bir başka nefesinde “Kılıcım kırk arşın uzar, Çarşı-pazar-ları gezer, Münkirin kökünü kazar” diye bir ifadesi var ki, bu yorumla çakışmıyor. Bu ifadesinden kent-çarşı içinde sınıfsal bir “taraf” olduğunu anlatıyor. Teorik olarak, kent içinde çarşı esnafına dayalı bir toplumsal-siyasal hareket, bir “mezhebi parti” söz konusu olduğu anlaşılıyor. Bunun biraz ilerde tartışacağız.

Ancak kesin olan şey, işbu sermayeyi, bazerganı, tüccarı, kalbi kara kalleş sofular-kadılar ve hatta ikiyezli ikrayer dedeleri de münkir, Yezit, haramzade gibi sıfatlarla yer yer damgalamasından, Pir Sultan Abdal’ın şehirlerin ezilen say/emek-çi sınıfları adına aktif siyaset müdahaleci ozanı olduğu sonucu çıkabilmektedir.

MELÂMETİ MİSTİK ÖĞRETİ VE FÜTÜVVETİ ÖRGÜTLENME!

Pir Sultan bir dizesinde “Biz tüccar değiliz, alıp satmayız; Erkân-dır yolumuz, hile katmayız” demektedir. “Erkanlı”, yani örgütlü yolu-mistik yolak’ı olduğu anlaşılıyor. Nedir bu? “Faiz haram, ticaret helal” şiarlı “asr-ı saadetçi” safi-sofu “ilk islam”ın da yolundan farklı olduğu da belli.

Ancak bir başka dizesinde şunları söylüyor: “Bir ulu dergâha vardım, eriştim. Kuruldu bir ulu Pazar göründü.” Buradaki erkânlı-mistik örgüt, yani dergâh Pir Sultan’ın ilk dizesindeki ülküsüyle çelişiyor. Böylesi çelişkili denklemleri de çözmemiz gerek.

Antik Mezopotamya ve Yunan’da pazarlar (Yunan’da Agora, Roma’da Forum deniyor) tapınakların etrafında kuruluyordu. Daha sonra, Ortaçağ’da Orta-doğu islam uygarlığında şehirlerde ise abidevi camiler çevresinde toplanmışlardır.

Olabilir ki Pir Sultan da böylesi bir realiteyi, yani şehirlerde kimi sufist dergâh-tapınaklar çevresindeki pazar-panayır realitesini, resmediyordu doğâl olarak.

Peki, bu pazar, Pir Sultan'ın dizelerinde geçen kimi tasavvufi buluşuk terimlerle söyleyecek olursak, "Haramzadeler"ın olmasa bile "Helâlzade" tüccarların, alıcı-satıcıların "aşk meydanı" olabilir mi? Soru budur. Eğer oluyorsa, nasıl?

Cevaplamak için yine bir dizesinde geçen şu ifadeye başvurabiliriz:

"Aşk bıçağını aldım elime, Melâmet hırkasın giydim eğnime."

Bu dizelerde, Pir Sultan Abdal'ın Melâmetilik denilen mistik bir öğretiye, ideolojiye bağılı olduğunu anlıyoruz.

Nedir Melâmeti ideoloji? Büyük otorite Abdülbaki Gölpınarlı'ya başvurmamızda bir sakınca yok burada: Tasavvufun yozlaşmasına karşı, yine onun içinden çıkan Tasavvufi reaksiyon!

Açalım. Biliniyor, daha doğrusu araştırmalar gösteriyor ki, Tasavvufi akım, eşitlikçi-yoksulcu-sade ve sofu ilk İslâmın giderek "uygarlığa evrilmesi" ve böylece paracı-emptiacı egemen sınıfa dayalı ruhbani-ulemaca dejenerasyonuna tepki olarak, daha ziyade Hint-İran-Horasan kültür merkezleri kökenli olarak, "Hulafai Raşidin döneminden" ikiyüz yıl sonra İslâma girdi. "İlk İslâm"ın ülkülerine tasavvufi akımın Hint fakirleri kökenli "bir lokma bir hırka" felsefesi denk düşebiliyordu.

İlk Sufistler, giderek oluşan dergâh, zaviye, tekke, hankaah adlı çeşitli mistik organizasyonlara da bağılı olarak toplumdaki inanırları deyim uygunsu "iyi düşünce, iyi söz, iyi iş" ile irşad (aydın) ederlerken üretimde yer alıyor değillerdi.

Muhakkak ki, para-malcı sermayemsi egemenlerin de massetme politikasının bir uzantısı olarak, giderek dergâhlar vakf mallarıyla beslenip birer malikâneye dönüşürken, hizmetleri karşılığı halkın verdiği basit yiyecekler (sadaka) ile geçinen sufist-dervişlerde buna paralel "nemalanmaları" sonucu giyimleri-kuşamları-erkân hiyerarşik rütbeleleri ile halktan (avam!) kopuyorlar ve "arifler" kastını oluşturuyorlardı.

İşte Tasavvuf içinde Melâmetilik denilen akım, Tasavvufun işbu sermayeci-topraklı aristokrasi ile kaynaşmasına tepkiyle doğmuştur. Melâmeti öğretisine göre herkes elinin emeği ile geçinecek, aynı zamanda da, dervişliğin varlık-birlikçi ilkesi gereği, başkalarına da yedirecekti. "Varlığını Hakk'a (Gerçek/Hakikat) vermek, varını yoğunu

halka vermekten başka birşey olamazdı.”¹⁰

Bu öğretinin ilkeleri, Alevi etkili tasavvuf ozanlarının dizelerinde kendini zaman zaman göstermektedir. Örnek olsun 13. yüzyıl Anadolu’sundaki Yunus Emre’yi dinleyelim:

“Çalış, kazan, ye, yedir; Bir gönül ele geçir.”

İşte 16. yüzyılda yaşadığı benimsenen Pir Sultan:

“Kazana girdim kavruldum, Meydanda yenmeğe geldim” diyerek el-işçisi/emekdar niteliğini “kazanda kavrulmak” şeklinde dergâhi-tasavvufî terimlerle ifade etmektedir. Dizelerinde döne döne hep, “yedip yedirmesi hoş âdem”lerden, “dost yoluna sarfeylediği elindekiler”den, “sofra kurup hep açları doyuran Ali”lerden dem vurmaktadır.

MELÂMETİLİĞİN ETE KEMİĞE BÜRÜNMESİ: FÜTÜVVET

Fütüvvet’i görmeden Melâmeti sufi-ideolojiyi anlamak yarım düzeyde olur. Melâmeti ideolojisinin derviş-dailerinden halka yayılması, özellikle şehir esnaf ve zanaatkârlarını teşkilatlandırmak yoluyla olmuştur ki, bu teşkilata Fütüvvet denilmiştir.

Yani Fütüvvet, şehir-kır emekçiliğinin küçük mülkiyet-küçük dükkâncılık ve çarşı ile mistik kültürde yoğrulmasıdır.

Bu akıma Melâmetilik denmesinin sebebi ise, mensuplarının “iyiliklerini gizlerlerken, eksiklik-yanlışlıklarını teşhir etme” ilkesini benimsiyor olmalarıdır.

Doğuş yerlerinin ise Hint-İran kültürlerinin yoğunlaştığı Belh, Herat, Nişabur, Semerkant gibi kentleri olan Horasan coğrafyası olduğu belirtiliyor.

Hatırlanmalı. 8. yüzyılda Emevi-“Yezit münkir”ine karşı “Kardeş Mevali”ye dayalı küçükburjuvazi-Abbasi devrimini “Horasan teberdari” Eba Müslim gerçekleştirmişti.

Asıl olarak Abdülbaki Gölpınarlı’ya referansla fikir üretmeye devam edelim. Melâmeti akımı, “el emeği”ne dayalı “küçük mülkiyetçi” olduğundan daha ziyade kent esnaf-sanatkârları teşkilatlandıracaktı tabii ki. Öyle de olmuştur. Bu teşkilatlanya ise “Fütüvvet” denmiştir (Feta, “yiğitlik, erlik”ten kaynaklı terim). Yani, Melâmetilik bir tasavvufî öğreti-ideolojidir. Fütüvvet ise bu ideolojinin örgütlenerek ete-kemiğe büründürülmesidir.

Ayrıca Gölpınarlı Fütüvvet'i Mürüvvet'ten, yani "insanlık, adamlık"tan ayırmamak gereğinin altını çiziyor. İslâm Ansiklopesi'nin Muruwa/Mürüwet maddesinde ise, Arapçasının Muru'a olduğunu bildirdiği Mürüvvet'in yerine göre iyi ahlâk ve fazileti, bir de cömert(lik)i içerdiğini belirtiyor... Yukarıda Pir Sultan dizelerinden aktardığımız "Yedip yediren bir Âdem"ler, "Yedip yedirmesi hoş Şah"lar, "Sofra kurup hep açlar doyuran susuzlar kandıran Ali"ler "Cömertlik" anlatmaz da başka neyi anlatır ki. "Yedip yediren bir Âdem", yani gönlü bol insan, adamdır.

FUAT KÖPRÜLÜ VE SINIFSAK KAYNAŞMA İDEOLOJİSİ FÜTÜVVET!

Burada önemine binaen belirtmeliyim ki, Melâmetilik ve Fütüvva üzerine Alevi bakış açısından olsun olmasın, çeşitli bilimsel araştırmalar yapılmış bulunmaktadır. İçlerinden biri önemine binaen oldukça orijinaldir. Bu, Abdalbaki Gölpınarlı'nın Fütüvva üzerine düşüncelerine tezat oluşturan, Fuat Köprülü'nün görüşüdür.

Fuat Köprülü, kardeşlik ve dayanışmacı (tesanütçü) kültür harçlı olan Fütüvva'nın Ortaçağ Doğu-İslâm feodal uygarlığında, özellikle kentlerde say (emek) ile patron (sermaye) arasında gizli-açık her zaman var olan sınıf çatışmasını âdeta şeyh ile müridin birlikteliği şeklinde mistik olarak örten bir ideoloji olduğunu belirterek, "oldukça marksizan" bir yorum getirmiştir ki¹² Pir Sultan'ın biraz aşağıda değineceğimiz yolak'ı ile ilgili tartışmalarda bir boyut getireceğinden belirtmemiz gerekli oldu.

MELÂMET HIRKASINDA PİR SULTAN!

Pir Sultan "Yetmiş yıl yandığı" halde "Daha çiğsin can" diyerek çilei-merdan'da yanmaya devam etmeye yönlendirildiği, mürşidi-rehberi edep-erkânlarıyla süregen bahsedildiğine göre, aynı dizelerde ait olduğu Alevi yolak'ı (Bir dizesinde yol bir-sürek binbir, dediğine bakılırsa 'sürek'ini) vermiş olması gerekir diye düşünebiliriz. Doğrudur, "sürek"inin adını vermiştir. Bir dizesinde de olsa şöyle diyor: "Melâmet hırkasını giydik eğnimize". "Aşk bıçağını" Hakka (Hakikat) ulaşmak için "aldık elimize" diyor ekleyerek. Sufi aşkla da, dans-sema ile

de, bade-mey (şarap-ıçki) ile de, cehl ile de vesaire Hakk (Hakikat) ile birleşebilir. Bu ayrı. Ancak Pir Sultan'ın Maşuk'u ("sevilen", yani Tanrı) ile yekvücut gören bir "aşık"da olduğu ortaya çıkabilir. Ancak âşık, yolak'ta bir derece, mertebedir.

Önemli olan Pir Sultan'ın, yolak'ının Melâmetilik olduğunu dilendirmiş olmasıdır.

Ancak Pir Sultan, Melâmetilik'in organize olmuş hali Fütüvvet'i ve Fütüvvet'in de Anadolu'da somutlanmış mistik-loncaları diyebileceğimiz Ahilik örgütünü (Ahiyan-ı Rum) terim olarak hiçbir nefesinde kullanmamıştır ki, şaşırmamak elde değildir.

Bununla birlikte nefeslerinde-dizelerinde geçen kimi deyişler var ki, bu terimlere götürebiliyor bizleri. Göreceğiz.

EBA MÜSLİM HORASANÎ

Melâmetilik'in çıkış yurdu olarak Horasan gösterilmiştir araştırmacılarca, dedik. Pir Sultan bir dizesinde "Aslımız Horasan'dan Hoy'dandır" demektedir. Bakıyoruz, Horasan İran doğusu bir coğrafik-tarihi alan, Hoy ise İran kuzeybatısında Azarbaycanî bir kenttir. Bu karışıklığı çözmek burada konumuz değil. Ama Pir ozan'ın "aslı" olan bir yer olarak Horasan'ı belirtmiş olması, Melâmeti hırkası giydiği açısından, önemlidir.

Bir de aklımıza, Horasan'da "Arap-dışı ikinci sınıf müslüman toplum" demek olan Mevali'ye dayanarak Yezit Emevi'ye başkaldırı bayrağı açan Eba Müslim Horasanî geliyor (Pir Sultan bir nefesinde hep nakaratla/tekrarla "Kardeş Mevali'ye benzer gözlerin" ifadelerini de kullanmaktadır).

İşbu Mevali'nin köy-kent emekçileri, küçük üretmenleri yanında İran-Horasan-Maveraünnehr orta tabakaları-tacirleri de Eba Müslim "burjuvazimsi devrim"e katılmışlardı. Pir Sultan da, "Yetmişbin batmandan teber çıkarıp-çekip Yezit'in kalesin-burcun yıkan- oda (ateş-te-sb) yakan Eba Müslim"e de selam göndermektedir. "Urum'da-Şam'da" ki "Mürüvvetli" "Horasan erleri, erenleri" de mutlaka Pir Sultan'ın soyundan-neslindendir ki, ozan kendini Horasanî olarak bunun için öykünerek özdeşleştirmektedir.

Aynı şekilde bir dizesinde Pir Sultan, "Horasan'dan kalkıp Hind'i

yararak/Top top olmuş Hariciler kırarak” gelen ilginç bir “Şah” tipolojisi veriyor. Bu gelenin “Helâl mal-para sermaye” teberdarı Eba Müslim Horasanî olduğunu da güvenle işaret edebiliriz.

Görülüyor ki Melâmeti öğretisi sahibi Pir Sultan, “İman değil asıl amel’e (iyi düşünce-iyi iş)” ve “Ali-İmam nesli-soyuna” değil de “cümle-cemaat”e dayanan Haricilik karşısındadır. Başka nefeslerinde de bunu söylüyor. Bunu da tartışacağız. Burada belirtmemiz gereken şey, Pir Sultan dizelerini okudukça farklı nefeslerdeki benzer ifadeleri gerek birbirleriyle, gerek kimi tarihi olaylar-vakıalarla karşılaştırmanın özgün-ilginç sonuçlara yolaştığını görmemizdir.

İMAM CAFER MEZHEBİ VE MELÂMETİLİK

Melâmetilik bir mistik öğreti-ideoloji olsa da İslâm içinde böyle bir mezheb yoktur (Keza Fütüvvet teşkilatı da). Peki, Pir Sultan Abdal’ın “mezhebi” nefeslerinde ismen nasıl tanıtılmaktadır? “Melâmetilik Hırkası” dışında bir de şunu açıkça belirtiyor: “İmam Cafer mezhebine uyarız.”

“İmam Cafer mezhebi” konusu derin ve karışık. “Doğüstü güç”ten oluşmuş imam’ın “faziletli-adaletli-banışçı” bir nizam kuracağı şeklinde Mehdivari yönü var. Asıl burada biz “İmam Cafer mezhebi”ne Melâmeti-Fütüvva ekseninden bakmalıyız.

Bu eksenden de üstad Gölpınarlı’ya başvurmamızda bir sakınca yok:

“İmam Cafer’us Sadık, Feta, yani yiğit, Allah’a inanan kötülükten çekinen kişidir... Fütüvvet kötülükle, suçla elde edilir sanıyorlar. Oysaki Fütüvvet yedirilmek için kazanılan yemektir; elde edileni yok-sullara harcamaktır. Doğru yolda hayırda bulunmaktır. Kimseyi incitmemektir.”¹³

“Kazanda pişip meydanda yenmeğe gelen” Pir Sultan’ı anımsayalım. Ötesi bir yoruma gerek yok.

HARİCİLİĞE KARŞIT-KIZILBAŞA ÇEKİNGEN PİR SULTAN!

“Katar katar olup şu âlemi gezelim/Münkir’in sarayını bozalım” deyişiyle sınıfsal başkaldırı ozanı olarak yorumlanabilecek olan Pir Sultan’ı birtakım başka dizelerinde ise, deyim yerindeyse, “İslâm bal-dırı çıplakları”nın farklı fraksiyonlarına yani Hariciler’e/ Havaric eh-

li'ne şiddetle karşıtlığı, Rafiziler'e, Kızılbaşlar'a ise çekince koymas, hatta reddetmesi çelişki gibi durmaktadır. En basitinden Osmanlı egemen vakanüvisleri (vaka-yazıcıları) da kimi Alevi-Kızılbaş hareketleri için "Harici" deyimini kullanırken kimileri için de "Haramla helâli bir yaptıkları" şeklinde bir suçlama, itham getiriyorlar. Servete, varidata, paramülke vurmadan-el koymadan "Haram" hiç "Helâl" olabilir mi? Kızılbaş yoksullar böyle yapmışlardır demiyorlar açık olarak. Birtakım perdeli ifadelerle sınıfsal tercihi-iradeyi gizlemek yoluna gidiyorlar. Neyse bu konuya aşağıda yeniden dönebiliriz yerine göre. Burada şaşırabileceğimiz şey ise, "Münkirler sarayını bozmak"tan söz eden Pir Sultan'ın da kimi dizelerinde "Helâli-Haramı yiyenleri" açıkça suçlamasıdır. Hadi bunu "Kocabaşlı kara kadılar, kalleş soflar-softalar, riyakâr-ikrar dönen dedeler"i kastederek "özü öze bağlamak" için yapıyordur diyelim. Gerçekten de böylesi yön var. Ama yoksulun varsıla şuursuz yüklenmesi diyebileceğimiz Haramilik sözkonusu ettiğinde de Pir Sultan'ı aynı egemen Osmanlı tarih-yazıcıları gibi tavır aldığını görebiliyoruz. Demek ki bilinçli bir sınıfsal tercih de sözkonusu. Bunun tutarlı açıklaması Pir Sultan'ın yaşadığı dönemde-toplumda Feodal kentli-topraklı aristokrasiye- yöresel uzantılarına karşı kavga verirken köylü-göçerlere, yoksul sınıflara dayanması yanında bir de, belki de asıl olarak kent esnaf-sanatkârlara, orta sınıf tüccar burjuvaziye de dayanmak istemesiydi şüphe yok ki.

ELİNİN EMEĞİ KÜÇÜK DÜKKÂN EKONOMİSİ VE ADİL BEYLER SORUNSALI!

Sufi yolu'nun dejenerasyonu öyle bir haldedir ki, Pir Sultan biz-zat kendi erkânlı-dergâhı içindeki Tarikat'ten Marifet katına kadar çıkmış olan "Sarı kürklü-nişan börklü" Dedeleri bile teşhis etmek zorunluluğunu duymuştur.

"Altın mıdır gümüş müdür terkinde, Beş düğeyi sattı yedi dördünüz, Talipleri damızlıkta kestiniz, Bre dedem yağmadan mı gelirsin" dizeleri Alevilik içinde "ehil mertebe"ye çıkmış Dedelerin "sömürüden pay" alarak inanç-kültüründe nasıl yozlaşmaya yol açtıklarını gösteriyor. Bu nemacı dejenerasyon o boyuttadır ki, "talipleri" dahi, yani "muhip" Alevi kütleyi de "damızlıkta bile kes(mek)ten çekinmiyorlar.

Oysa sufi-dervişlik ve onun mertebeleri olan Dedelik, Pirlık, Mürşidlik, Rehberlik nefis ile cenk felsefesiyle bağılıydı: “Bana bir hırka ile çul neme yetmez, Kişi kısmetinden artığın yemez.”

“Yeyip yediren bir âdem, Eksik etme bari hudam, Gök ekin misali Âdem, Onu eken biçer bir gün” şeklindeki kendi edep-erkânı Alevilik içindeki bozulmalara tepkiyle de “Pir Sultanım zatlarımız, Haram yemez itlerimiz (taliplerimiz-sb)” diyerek “Hakikat Kapısı” yolunda yalpalamadan yürüyordu. Bu Hakikat’e giden yolun birinci boyutu demek ki bir iş güç sahibi olmak, çalışarak kazanmak ve kazancını tüm canlarla paylaşmaktı. Bu boyutun maddesel-ekonomik yani sınıfî temeli küçük üretmenlik-küçük dükkâncılıktı.

İkinci boyutu ise aristokrat-büyük mülkiyet’te, bunun nizamı “feodalite”de cömerdi-mürüvveti ıslahat yapmaktı. Teorik bakınca bu çıkabiliyor. Ama somutta Pir Sultan dizelerine bakınca da okuyoruz bunu.

Hemekadar bir dizesinde “Hakk’a ulaşmak varken bey’i neyleyim” diyerek “beyi”, dolayısıyla da “beyzade nizamı” reddediyor gibi görünse de “Ne kadıda...” dedikten sonra “Ne beylerde adalet var” diye eklemesinden Pir Sultan’ın canları bir olmaya, münkire kılıç çalmaya çağırarak kavgası yanında yine de rejimi adalete zorlamak idealine bağlı olduğunu anlıyoruz. Çünkü dedik “orta sınıflar, esnaf-zanaatkârlar” sesi-sazıdır da ve bu sınıf Pir Sultan’da çeşitli dizelerinde birlikte sanki eşit tartışılan “yoksulla bey” arasında bir muvazene (denge) amilidir. İslâmî-Alevi bir “Kalvinisme” diyemeyiz. En azından feodalite’nin, daha doğrusu Osmanlı somutunda 16. yüzyıldan kesimci (mukaatacı) bozulma sürecinde olsa da Asyatik-dirlikçi Tımar sisteminin, nispi geri üretim güçleri düzeyi bir burjuvazi-birikimci “devrim”e cevap veremez daha. Üstelik işin ilk öteki boyutta görüldüğü üzere biriktirme güdüsü riyacı-yağmacı dedelere aittir ki, Yol’dan sapmadır. Melâmetiye Yolu çalışıp-kazanmak ama hep bana-rabbena deyip biriktirmek değil. Tam tersine “yiğitteki marifet” gereği “malını yağmeylemek”tir, tüm cemaat için.

Ancak bir şeyi idealize etmek başka, fiilî gerçeklik ise bambaşka olabilir. Pir Sultan Abdal gibi, O’ndan ikiyüz yıl önce yaşayan Selçukî-Anadolusu sufi ozanı Yunus Emre de “Mürüvvetli beyler”in kofluğunu şu dizeleriyle açık etmekteydi: “Geçti beyler mürüvveti, Yedikleri yoksul eti, İctikleri kan şarabıdır.”

Pratikteki bu görüntüyü şimdilik bir kenara koyalım. Önemli

olan öteki tasavvuf erbabları-münevveranı gibi Pir Sultan'da da "Beyler" deyimiyile cisimleştirdiği Asyatik-dirlikçi Osmanlı rejimden, en azından ilkesel olarak, Âdalet-Mürüvvet beklentisi içinde olduğunu görölmesidir.

Evet, haksızlıklara-ezgiye-baskıya karşı adalet için düzen güçlerine de bakışını çeviriyor Pir Sultan. Kim bu güçler?

Bir bölümü Osmanlı ve İran'ın Şah-Padişah gibi merkezi yönetici kesimi, kısmen de "şeri (yasa) gözler" kadı vb. yerel bürokrasi (Zaten "beyler" de aynı zamanda "yerel feodaller" olabilirler). Bunlar düzenin maddi-sınıfı güçleri.

MİTOLOJİK MÜRUVETLİ "ŞAH"IM VE "ASİ TANRI" FELEK

Ama bir bölümü var ki, (adaletin de ötesinde asıl "kurtarıcı" roller-misyonlar verilmiş zaten) tamamen mitolojik kavramlarla belirtilen şahsiyetler-kategoriler, "manevi makam" sahipleri. Daha ziyade Alevi yolunun-âleminin menkabevi unsurları. Yani "Şah", "Erenler", "Gönül" (yani Tanrı-sb), "Mehdi", "Merdan Ali" ve "Muhammed Ali". Bir de yine menkabevi (mitolojik) bir kavram olan ve tüm tasavvuf literatüründe geçtiği kadarıyla benim çözümlememe göre "Asi Tanrı"yı anlatan "Felek", daha doğrusu "Çarkı Felek."

İrdeleyebiliriz.

Evet, "Adil Beyler"de de gözleyen Pir Sultan asıl olarak tüm bu mitolojik "Şah", "Ali", "Mehdi" gibi unsurlardan döne döne mürüvvet beklemektedir. Tıpkı sünni-egemenlerin tasavvufi ozanı Ehmede Hani'nin birbuçuk yüzyıl sonrasında Kürt beyleri-mirlerinden Himmet-Mürüvvet beklediği gibi. Ancak şu farkla ki Pir Sultan'da tüm "müminler"i, halk kütlelerini katar katar dizip mücadeleye sevk etmek şeklinde kavgacı bir damar, ek olarak da Mehdi-Mesihyanik kurtuluşçu ütopya var.

Çarkı Felek'i neden "Asi Tanrı" diye tercüme ettiğim sorulabilir, bunu da açayım. Çünkü Alevi-Tasavvufi araştırmacıları pek böyle yorumlamıyorlar.

Örnek olsun, Pir Sultan'ın tüm nefeslerini derleyen can Bezirci, Felek'i "Gök, Evren, Dünya" diye ve Çarkı Felek'i de "Gök Çarkı" diye tarif etmiş.

Bu durumda başta Pir Sultan olmak üzere, “Adalet, eşitlik, özgürlük” isteyen sufi ozanlar “Gök-evren”i bir kurtarıcı tanrı olarak mı görmektedirler diye okuyabiliriz bunu. Tasavvufi yorumu göre zaten gök-evren, tanrının ete kemiğe bürünmüş hali, bizi kendisi değil miydi? Çark da onun düzeni oluyor burada. Ancak tanrının ihvan-kardeş iyi tezahürü gitmiş, yerine O’nun para-maldaş kötü (Asi) tezahürü gelmiş. İşte bu çark’ın kırılmasını isteyerek eski ilkel komüna âleme ve eşitlikçi kandaş-kardeş geleneklere (Asr-ı Saadet” veya “Zaman-ı Saadet” deniyor sufist literatürde) dönülmesi özlemi haykırış var ozanlarda.

Son olarak belirteyim ki, Pir Sultan’daki bu “eski adaletçi günler” özlemi ile Babai köylü-göçerler başkaldırısındaki “Hulafai Raşidin devri” özlemi ve Dede Sultan Börklüce-Torlak Kemal yoksul dervişan kalkışmasındaki “Asr-ı Saadet devri” özlemleri bu üç hareketin aynı ortak mefkûreyi paylaştıklarını göstermektedir, bir yerde.¹⁵

AHİLER, GAZİLER, DERVİŞLER, BACILAR’IN KURDUĞU OSMANLI

Osmanlı Devleti’nin serhat-uc bölgenin etnik-dini-kültürel çoğulculuğunu da içererek küçük üretmen çiftçiye-çobana, küçük mülke-dükkâna ve küçük eşkiyaya dayalı olarak Ahiler, Gaziler, Abdallar, Bacılar organize gücü ve Türkmen aşiret aşısı ile kurulmuş olduğu, araştırmacılar tarafından çıkarılan sonuçlara göre, güvenle söylenebilir. ¹⁶

Burada sorulması gereken şey, “Pir Sultan Çağı”nda, yani Osmanlı’nın kuruluşundan takribi 250 sene sonra işbu Ahiler, Gaziler, Abdallar, Bacılar organize gücü varlığını sürdürüp sürdürmediğidir.

Özellikle, Pir Sultan ülküsünün dayandığı sınıf olan esnaf ve zanaatkârların mistik teşkilatı Fütüvva’nın Anadolu’daki özgün biçimi olan Ahilik Kurumu açısından bu soruya cevap önemlidir.

Pir Sultan’dan takribi 150 sene önce Anadolu’ya gelmiş Tancalı Seyyah İbni Batuta, Ahileri ve tekkelerini geçtiği hemen her şehir, kasaba ve köylerde görmüş ve oldukça detaylı tasvirlerini yapmıştır.¹⁷

Buna göre el-işçisi çeşitli meslekten kardeş civanlar gündüzleri çalışmakta, akşam ait oldukları tekkede Ahi adlı şeyh pirleri huzurunda toplanıp, kazançlarını ortaya dökmekte, birlikte yiyip-içerek sema-

raks-ilahiler eşliğinde eğlenmektedirler. Bir de önemli olarak, özellikle kente gelen yabancıları, misafirleri ağırlamakta-yedirmektedirler.

PIR SULTAN NEFESLERİ'NDE AHİLİK VE BEKTAŞİLİK

Pir Sultan'da da Ahilik teşkilatının olduğu bir nefesini beklerdik. Ama yok. Dizelerinde alay alay gelen "Gaziler" var. Hem de pek çok dizesinde. Âşıklar, dervişler, pirlar, erenler, erler, muhipler gibi çeşitli türevleriyle geçmesine ek olarak abdallar da döne döne okunuyor Pir Sultan'da. Hem de, Aşıkpaşazade'nin "Abdalan-ı Rum"unu çağrıştırır biçimde Urum Abdalları deyişini de kullanmış ozan.

Bir de Anadolu Bacıları yok. (Tabii "Bacıyan-ı Rum" kavram olarak yok. Ama erkek ile eşit düzlemdeki Türkmen Anadolu kadını Pir Sultan dizelerinde çeşitli yerlere motifler halinde serpiştirilmiştir.

"Bacıyan-ı Rum"un neden kaybolduğunu ise tercihan "Fütüvvâ" penceresinden bakarak kısaca söyleyelim. Herhalde Osmanlı'nın gide-rek kentsoylu feodalleşmeye evrilmesine paralel olarak Fütüvvet-Mürüvvetin Merdan-lığına, Adam (Âdem!)liğine feda edildi. Anadolu (Rum) özgür kadın hareketi de. Neyse, konumuz şimdilik Bacılar değil.

Ama Pir Sultan'da çeşitli esnaf-sanatkâr/el-işçisi kategorileri geçtiğine göre Fütüvveti teşkilat Ahilik'in de geçmesini beklerdik. Yok.

Dizelerinde geçtiği hâliyle içli-dışlı, haşır-neşir olduğu işbu esnaf-zanaatkâr sınıfı tanıyor ama örgütlenmelerini, Ahilik'i tanıımıyordu desek abes kaçacak. Peki, neden yok. Ahilik'in buhar olmadığı belli.

Üstelik nefeslerinden Pir Sultan'ı etkilediği açıkça görülen ve O'ndan önceleri de Sivas-Erzincan'a kadar öğretisinin propaganda-organizasyonu için "Anadolu"da dolaşmış olan Şah İsmail, Hataî mahlasıyla (tapşırma) yazdığı şiirlerinin dizelerinden birinde "Gaziler, Abdallar" yanında bir de "Ahiler"i terennüm etmektedir.

Pir Sultan'ın bu Ahilik kurumunu bilmediği düşünülemez. Bu kuruma bir "çekince"sinden, bir "anti"sinden bahsetmemeği yeğlemiş olmalıdır.

Üstelik Ahi loncaları Bektaşilik ideolojisinde idi ve Pir Sultan dizelerinde Pir Sultan Hacı Bektaş Veli ile Bektaşilik övgüleri nakaratlarla (tekrarlar) da geçmektedir.

Bu "çekince" nedir? Nejat Birdoğan'dan konumuzla ilgili bir ta-

rih-kültür bilgi parçası aktaralım. İpucu olabilir:

“Fütüvvet bu dönemde (Osman-Orhan Beyler-Murad Gazi dönemi) Osmanoğulları ülkesinde tüm gücü ile geçerli idi. Yeniçeri Ocağı, kurulduğu dönemde ve özellikle örgütlendikten sonra fütüvvet töresi-ne uyup Hacı Bektaş’ı pir tanımıştır. Ocağa “Ocağ-ı Bektaşîyan”, Yeniçerilere “Taife-i Bektaşîyan”... deniliyordu.¹⁸

Bu durumda “Bektaşî’ye bulaşık” Pir Sultan’da “Yeniçeriler”e de referans beklenir aynı zamanda. Ama Yeniçeriler’den de bahis yok. Dizelerde geçen “alay alay geçen Gaziler”, Yeniçeriler miydi diye sorulabilir. Hayır. İlgisi yok.

Bu Gaziler, “Şah İsmail ideolojisi”ne de bağlı Yezitoğlu karşıtı, katar katar dizilen Kızılbaş-Alevi erler, müminlerdir. Bektaşî örtüsü altında kırım için gelen Münafık-Kâfir Osmanlının Yezitçerileri değildir. İlgisi olmadığı gibi aslı-astarı da yok.

Belki Pir Sultan, Ahileri de Bektaşî örtüsü altındaki Yezitocağı olarak görüyordu. En azından bahsetmemeyeği yeğledi. Ama döneminde Kızılbaş kalkışmalarında Osmanlı’ya karşı sömürsüz Anadolu devleti, ülkülü bu kalkışmalara köylü-göçer emekdarlar yanında kent mistik loncaları Ahiler ve rind-fityanıyla (bekâr-genç işçiler) ile iştirak etmişlerdi. Bu yönde ipuçları, bilgiler var.

ŞAH İSMAİL ÜLKÜSÜ-KIZILBAŞ ŞAHKULU

Denilebilir ki, peki öyleyse Şah İsmail neden “Ahiler”i “Gaziler ve Abdallar” ile bir tutarak selamlıyordu. Çünkü Pir Sultan dizeleri ve ülküsü, kendinden az önce yaşamış olan Şah ismail ülküsü ile de yüklüydü.

Kanaatimce Şah İsmail, Erzincan-Azarbaycan-Tebriz ekseninde kurduğu ve Anadolu Türkmen göçer-köylüyü cezbeden kendi İran-Türk devleti, Safevi Asyatik esnaf devleti içindeki “Ahilik”e referans vermişti. Ya da Erzincan-Azarbaycan arasında kendinden az önce kurulan ve Osmanlı’nın henüz girmediği Akkoyunlular gibi göçer-köylü-tüccar-esnafa dayalı başka Türk devleti içindeki Ahileri okumuştı.

Bir de, bir tarafın “kalkışmacı muhalefet” öteki tarafında “stabilize-oturmuş iktidar” olmalarının da boyut kazandırdığı sınıfsal nedenler de olabilir. Ne demek istediğimi Şah Kulu kalkışması diye bi-

linen bir tarih kesiti bilgisi ile açıklamaya girişeyim.

1511'de "Şah İsmail" adına harekete geçse de giderek kendini Teke-ili (Antalya) köylü-göçer yoksulları, Aleviler için kurtarıcı "Mehdi" ilân etmeye varmıştı Şah Kulu, isyanı süreci içinde. Mehdi-Mesih olmak, "Kurtarıcı Şah"ın çekim alanı, ideo-politik hegemonya alanı dışına çıkmak demektir aynı zamanda. Benzer şekilde, yüz küsür sene önce ütöpik komün cenneti arayan Mehdiiler de, Börklüce Mustafa-Torlak Kemal, öğretisi adına hareket ettikleri "düzen ıslahatçısı" Şeyh Bedreddin'in çekim alanından çıkarak hem hareketi "erken" başlatmışlar hem de "radikal devrim" peşine düşmüşlerdi.

Şah İsmail-Şah Kulu denklemini bir "nüansi" gözler önüne serek bağlayalım. Erzincan taraflarına kadar, Osmanlı-Beyzade devlet güçleriyle kapışarak gelen, Şah Kulu canları buralarda rastladıkları Şah İsmail Safevi devletine bağlı 500 kişilik bir tüccar kervanına da el koymuşlardı (yani toplumsallaştırmışlardı). Ki, daha sonra sığınmak zorunda kaldıklarında Şah, bunları hem "Bektaşici" Osmanlı II. Bayezid'e karşı "gereksizci şiddet" beslediklerinden hem de işbu kervanını müsadere ettiklerinden kaynar kazanlarda haşlatmıştı.¹⁹

Muhtemeldir ki Pir Sultan bu yüzden, "Benim münacaatım Hakk'a, Şah'a-Padişah'a değil" diye söyleniyordu.

Bağlarsak, "Ahilik" teriminin Pir Sultan'da geçmemesi buna karşın Şah İsmail'de olumlanarak geçmesini sınıfsal pusulayla çözebiliyoruz kanaatimce.

PIR SULTAN VE KENDİ EVİN DEVLEĞİ BAKIŞI

Neyse. Konumuz Pir Sultan ve kent-kır küçük özgür mülkiyet özdeşliği sorunsalı. Aynı zamanda da kent merkezli sermayesoylu Osmanlı nizamına karşı başkaldırıcı ozan sorunsallığı.

Bu meyanda Pir Sultan'ın dayandığı küçük mülkiyet temeli gösteren bir dizesi var, nakaratla şu ifadeyi okuyoruz:

"İrençberler hoşça tutun öküzü."

İnsan ilk bakışta zannedebilir ki, büyük çiftlik sahipliği mülkiyeti altında çalıştırılıp ezilen-sömürülen irençberler sözkonusudur. Dolayısıyla da "anti-feodal köylücü" ozanı Pir Sultan Abdal. Ama böyle değil. Çünkü devamı var dizenin, şöyle:

“Her evin devleğ(i) öküz döndürür.”

Pir Sultan'ın işbu “her evin devleği” ifadesi, küçük-özgür köylü (birey) mülkiyetine tekabül ediyor gibidir. Bu “Her ev-devleği” (geçimlik) Anadolu'ya ilk fütihat-girişleri döneminden, takribi 1070'lerde, daha önceleri Yahudi-Rus tacirlerce Rusya-Urallar-Sibirya'dan getirilmiş Türk kökenli çiftçi-kölelere ve Resmi Bizans Kilisesince sapkın sayılıp-baskı altında tutulan yerli Hristiyan Heretik akımlara-topluluklara “Toprak onu işleyenindir” ve “Düşünce-inanç özgürlüğü” şiarıyla giden Oğuz-Selçuk'ların programının²⁰ üç-beşyüz yıl sonra, bir başka düzlemde ilk Osmanlılarda vücut bulan “dirlikçi (tımar) düzeni”nin dayandığı küçük hür köy mülkiyetin ta kendisidir (Bu, kentlerde Ahi loncalarda örgütlenen küçük-hür esnaf-zanaatkâr mülkiyete tekabül eder).

PIR SULTAN NEFESLERİ'NDE BEDREDDİN OLAYI YOK!

Pir Sultan nefeslerini okurken, asıl olarak şaşırdığımız bir durum da çok değil bir küsur yüzyıl öncesinde Trakya-Balkanlar-Batı Anadolu-Ege'yi sarsan komünistik mezhebi kalkışma hakkında, yani Şeyh Bedreddin-Börklüce Mustafa-Torlak Kemal kalkışması hakkında tek bir satır bile göremiyor olmamızdır.

Belki de buna bir neden, Ozan'ın bir nefesinde “Kadılar, müftüler fetva yazarsa, İşte kement işte kılınç koynum keserse” ifadelerinin gösterebileceği gibi dönem Osmanlı'nın Alevilere kıyım politikasında açık malzeme-delil vermeme kaygısıydı denilebilir.

Ama Pir Sultan'ın, Bedreddin-Börklüce-Torlak Kemal gibi toplumcu-özgürlükçü bakışa değil de küçük mülke-dükkâna özgürlük-eşitlik bakışına sahip olması (Fütüvvet!) ve “Gaziler”i bu uğurda kavgaya çağırıyor olması da işbu görmezlikten gelme nedeni olabilir.

Ancak Pir Sultan dizelerinde hiç geçmiyor olsa bile “Bedreddini ve Torlaki ‘artık’ can’ların” bir yüzyıl küsur sonra Anadolu-Balkanlar-İran'daki Alevi-Kızılbaş ve Şah-Erdebil ocak ve hareketleri ile karşılıklı ilişkilerden de öte birbirleriyle irtibatlı-bağlantılı olduklarını gösteren oldukça kabarık tarihi vakıa-belge bulunmaktadır. Bunlar birbirlerinden kopuk olarak, konu ile ilgili çeşitli çalışmalarda gösterilmişlerdir.

- Bedreddin'in derdest edilmesinden sonra müridan ve kimi Alevi

kesimler arasında, muhakkak ki O'nun ölmediği ve vakt-i zaman gelince döneceği, âlemi adalet düzenine sokacağı şeklinde mitolojik beslenmeli bir ocak kurulmuştu. İşte bu ocak, bir süre sonra İran-Erdebil Şah Ocağı'na da bağlandı.²¹ Bu ocak mensuplarına Semaviler deniyordu.

• Anadolu'da kimi Alevi ayaklanma önderleri, örnek olsun Şah Kulu bizzat halifeleri aracılığıyla Serez, Selanik, Sofya, Zağra gibi Bedreddini Işıkevlerinin yoğun olduğu Balkanlar-Trakya şehirlerini de propaganda-örgütlenmeye katma gayretlerini başından beri hep gözetmişlerdir.²²

• Öte yandan, 1613'te bir belgeden, Pir Sultan Abdal'ın Ocak dergâhının merkezi ve faaliyetlerinin odak noktası olan "Sivas Bölgesi"nde de Bedreddinilerin faaliyette bulunduğunu, Sarayın kovuşturma için Sivas Sancağı kadısına buyruklar gönderdiğinden anlıyoruz. Ve en önemli olarak bir bilginin de, Pir Sultan'ın yargılanmasında Bedreddin taifesinden olmakla suçlandığı bilgisinin de, Başbakanlık Arşivi Mühimme kayıtlarına göre öne sürülmesidir.²³

• "Bedreddin Hareketinin radikal fraksiyonları"na geelim. Pir Sultan dönemi gerçekleşen kalkışmalarda, örnek olsun Şah Kulu, Nur Ali Halife, Bozoklu Celâl, Baba Zünnun, Kalender Çelebi Veilâh köylü-göçer-kapusuz levent-tımarsız sipahi bileşimli Alevi kalkışmalarında (ki kapusuz-tımarsızlar "mağduredilmiş" sünni kesimdirler) Torlak Kemal ardılları Torlaklar da yer almışlardır.

Öyle ki Şah Kulu Baba'nın Teke-ili (Antalya)'nden başlattığı ayaklanmada başı çekenlerin işbu Torlaklar olduğu bile belirtilmektedir.²⁴

Yine "Mehdi" Kalender adındaki "Kötü yollu âşık"ın etrafında toplanan "dinsiz-mezhebsiz-kötülükseverler" arasında Torlakların da bulunduğunu Solakzade Tarihi'nden okuyabiliriz.²⁵

• Bütün bunlar bir yana, araştırmacı İsmail Kaygusuz bizzat Pir Sultan Abdal'ın öğretisi ve radikal pratiğinden ötürü Osmanlı takibatından kaçarken Trakya ve Balkan Bektaşileri-Bedreddinileri arasında uzun zaman gizlenerek kaldığını detaylı olarak irdelemiş bulunmaktadır.²⁶

PIR SULTAN'DA "REMİZ" İLE BEDREDDİN

• Yukarıda olası bir görüş belirttim. Pir Sultan Abdal dizelerinde Şeyh Bedreddin Hareketine hiç yer verilmemiş olmasının Osmanlı

egemen-“Yezit” gücünün Alevi-Kızılbaşlık’a katliamlarla da özdeş baskı politikası kaynaklı olabileceğini de ifade etmiştim. Açıkça belirtilmemesine rağmen Bedreddin’in belki kimi Pir Sultan dizelerinde “remiz” ile (yani “Hakikat giz”ini (Bedreddin) “sır ehli”nin (arifin) çözebileceği kavramlarla) gösterilmiş olduğu da akla gelebilir!

Böyle bir iddianın pek inandırıcı gelmediği de söylenebilir. Ama nefesler yine de bu gözle incelenmelidir. Tabii, dönemindeki kimi tarihsel vakıaları da gözönünde tutarak, bunlardan da yardım alarak.

Örnek olsun, Mahmut Hüdai Efendi’ye atfedilen bir katl-sürgün fetvası veren Osmanlı belgesinde Bedreddini-Simavilerin “Kızılbaş”la bir oldukları, “rafizi” olan bu taifenin “Şah” ile birleşmek için fırsat kolladıkları belirtiliyor.²⁷

İmdi Bedreddinilere yapılan işbu ithamın aynının Pir Sultan’a da yapıldığını, O’nun bir dizesinde, takiye ile muhtemelen “Şah” dışındakileri reddeder görünüyorsa da, işbu “Şah-Rafizi-Kızılbaş” kavramını birlikte kullanmış olmasından Bedreddin’den “remz” yoluyla bahsetmiş olabileceği sonucunu çıkartabiliriz belki. Tabii, bu da bizim bir öznel değerlendirmemizdir.

Veya bir başka “metodolojimiz” örneği.

Aslında Pir Sultan nefeslerinde “Kurbaniyim Bektaşilerin” diye nakaratla da söylenen dizeleri gözönüne getirelim. Olabilir ki Bedreddini-Bektaşî ilişkisi sır olmadığından, hatta baskı-kıyımdan kaçmak için Bedreddinilerin kimi dönemselsel bağlamda Bektaşîler arasında gizlendikleri bilindiğinden yine metodolojikman “Kurbaniyim Bedreddinilerin” demek istediğini varsayabiliriz ozanın. Vesaire.

Ancak tekrar olacak, Pir Sultan’da Bedreddin Olayı’nı açık, ayan beyan gösterir bir dize, bir nefes, bir sözcük yoktur.

Ancak, yine de Bedreddin’i açıkça terennüm etmesini beklerdik Pir Sultan’dan. Hiç değilse bir nefesçik olsa da.

Çünkü herne kadar öteki halifeleri, yani Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal’in perspektifi beyzade sınıf ve düzeni net karşıya alan bir ortaklaşmacı-komünistik program yüklü olmasına karşın, Deliorman-Balkanlar’da “huruç eyleyen” Bedreddin güçleri arasında, tam da siyasi düzlemde Pir Sultan’ın liberter-liberal ideali ile çakışacak, tımar toprakları-bürokrat mansıpları ellerinden alınmış küçük-orta mülkdar

beyler ve ümera (memur) kast da bulunmaktaydı. İşbu orta sınıf-“küçükburjuvazi” Bedreddini Harekette yer aldığı gibi, “Pir Sultan Çağı”ndaki kimi Alevi ve Celali-Alevi kalkışmalarında da yer almışlardı. Bunları değinmiştik konu akışı içinde zaten.

Dolayısıyla, Pir Sultan dizelerinde, Alevi-Celali hareketlere katılan kent-kasabalı esnaf sanatkârlar küçük üretmen mistik örgütleri “Ahiyan-ı Rum” konusundaki gibi gerek aynı tabanı kucaklamış olduğunu ve gerek daha sonra Semaven ardıllarının bu hareketlere ozanın yaşadığı dönemde bizzat katılmış olduklarını gözönüne getirdiğimizde Bedreddinî Hareketinden tek bir sözcükle bile olsa neden bahsedilmediği anlaşılır değildir.

PİR SULTAN ŞEYH BEDREDDİN AYNI EMEK-DÜKKÂN ERKÂNINDA

Pir Sultan’ın Şeyh Bedreddin’i görmezden gelmesinde, ikisi arasında benimsedikleri öğretilerden kaynaklanan kimi görüş farkları yol açmış olabilir mi? Nedir öğretileri arasındaki farklar?

Birincisi Şeyh Bedreddin, hernekadar Kızılbaş Harekete kan veren Batını-Panteist (evrentoplum-tanrıci) öğretiye sahipse de ve beslendiği kaynağı-çeşnisi büyük ölçüde Babai-Aleviler olsa da, kendisi bizatihi Alevi değildi köken olarak. Aksine, Osmanlı’nın egemen süniliğinin yüksek bir katı olan Kadıaskerliğe getirilmiş bir “âlim” idi.

İkincisi, Şeyh Bedreddini düşünce ve hareketinde Müslüman, Hıristiyan, Yahudi, Mecusi hepsi birdir, tanrının kulları ve Âdem Baba’nın çocuklarıdır. Bedreddin tüm dinlerin ve “ırkların” eridiği tasavvufi tanrısal aşkla yoğrulu bir komünistik insanlık peşindeydi. Pir Sultan’da ise, nur’dan (yoğunlaştırılmış ışık kaynağı) mürekkep bir “taal Allah” yorumlu tasavvufi-batını öğreti varsa da, bu “imamiye” ile harçümerçli olduğundan dizeleri hep islami literatürel kavramlarla bezelidir. Dolayısıyla, kimi Alevi önderlerinde, örneğin Hacı Bektaş Menakıpnâmesi’nde, görüldüğü üzere Pir Sultan’da “Hıristiyanlık”la özdeş bir Kâfir karşıtlığı yoktur. Ama, bir dizesinde mitolojik “Muhammed Mehdi”nin “Deccal Yezit”e karşıtlığında en güzel formülasyonunda görüldüğü gibi, Kızılbaş-Alevi İslâm’ın devleterkli Sünni-İslâm’a tepeden tırnağa ideolojik karşıtlığı hâkimdir Pir Sultan’da.

Üçüncüsü, biraz şaşılacak bir durumdur. Şeyh Bedreddin-Börklüce Mustafa-Torlak Kemal canları işbu tüm dinleri *bir* yapmak istediklerinden camilere, kiliselere, sinagoglara dokunmuyorlardı ama muhakkak ki parazitçe beslenme-nemalanma yuvası addettikleri deriş tekke (dergâhlar) ile “Aziz” manastırlarını geçtikleri yerlerde yıkıp yıkıyorlardı.

Pir Sultan ise “edep-erkânıyla”, silsilei-meratibiyle döne döne bahsettiği “dergâh”ını hep selamlamaktadır.

Pir Sultani dönem öngününde diyebileceğimiz Şah Kulu kalkışması’nda bu konu detayları Şeyh Bedreddin canların yaptıklarına paralel gözüküyor: “...şuursuz kütle..., mübalağa müslümanları helâk edüp, ... andan kalkıp Elmalı’ya azimet edüp... Elmalı’yı dahi... vurup... Ve şehri dahi yer yer oda (ateşe-sb) koyup mescitleri ve zaviyeleri bile yakmıştır.”²⁸ (Tabii daha sonraki “...Göhlisar üzerine düşüp... Kadısın dutup ellibin akçesin aldıktan sonra... Subaşınsın bile öldürüp ekâbirden ve ayandan mübalağa âdem kılıçtan geçirüp...” ifadelerinden Şah Kulu Sultan canlarının “şuursuz” değil “sınıfı” kütle oldukları görülüyor).

Yine de “Heyet-i İdare Zaman-ı Saadet’te olduğu gibi millet tarafından intihap olunmalı” demekteydi Şeyh Bedreddini Hareket. Pir Sultan’ın “Hani nerde o eski günler eski adalet devri” diyerek “Felek”ten hesap sorduğu gibi.

Bir de “Saray, saltanat... gibi Tekkeler, dervişler, ulema da zulüm ve tegallüp eseridir” dedikten sonra Şeyh Bedreddiniler şunu da ekliyorlarmış: “Herkes hürriyeti tamme (eksiksiz özgürlük-sb) üzere fikir ve meslek-i zatide (kendine özgü meslek) bulunmalı... Komşusunun mesleğine hürmet etmeli”²⁹

Komşularıyla birlikte herkesin kişisel mesleksel bir işinin, tezgâhının-çiftinin çubuğunun olması “Pir Sultancı” Melâmetiye-Fütüvve’nin ilk adımı değil miydi?

Yani Pir Sultan, dizelerinde “remz” ile bile bir defa olsun, hiç Şeyh Bedreddini göstermediyse, kendine de haksızlık etmiştir.

PİR SULTAN VE KIZILBAŞ-HARAMİ KARŞITLIĞI

Pir Sultan bir iki nefesinde “Gidinin Yeziti”nin kendisine “Kızıl-

baş ve Rafizi” dediğini aktarıyor, “Şahı sevenler deseydi” diye çekince koyarak işbu sıfatları reddediyordu. Bir vesileyle aktarmıştık.

Aynı şekilde “Horasan’dan kalkıp Hind’i yaran” pir’i Şah’ın “Top top olmuş Haricileri kırarak” gelmesinden övünçle sözediyor.

Yani “Harici” sıfatını da reddetmiş oluyor.

“Sular gibi çağlayarak” ve “Bir yürüyüş eyleyerek” “Teber çekip şu mağaradan dışarı” (Huruç) eyleyerek Beylerin Paşaların dev(şi)rilmesini, münkirlerin sarayın yıkılmasını, “Pergeri bozuk şu cihan”ın “Rum’a gelecek Şah” ile “Haksızlıkların kırılmasını” ve “Ağlayan sefiller”in böylece “Kutlu güne” kavuşmasını, “Şad olup gül”melerini ajite eden de aynı Pir Sultan’dır. Doğrusu insanın kafası karışıyor.

Ozan bir dizesinde “Pir Sultanım zatlarımız” diyor ve ekliyor: “Haram yemez itlerimiz.” (“Canlarımız” anlamında söylüyor, kafiye uysun diye öyle bir deyimle ifade etmiş) Herhalde bu tavrı, “Hakk’ın bir işi” olmayıp “Zikrullahım diye oturup baş sallayan”, “Adını helâlzade koyup”, “Helâl-haram yiyen”, “Kalbi kara kalles sofu”lar, “Ben hacıyım” diyenler ve de “Yalan dolan fetva(lar) veren”ler, “İman eden amel etmeyen”, “Haramı helâli yiyen”, “dinimansız”, “Kocabaşlı koca kadılar” için bunların ilk İslâmın çıkışı dönemindeki yoksulcu, nispi eşitlikçi ve sade-sofucu düzeni ilkelerine ters düşen, hatta ihanet eden amellerini gördüğünden alıyor.

Aynı şekilde “evlerin” duvarlarını delerek girip “kumaşlar” alan Haramileri de mahkûm ediyor bir dizesinde. Oysa “kumaş” ortaçağlar feodalite dünyasında lüks emtiyaydı ve tüccar-bazerganlarca alınıp-satılıyordu. Satınalıcıların “haramı”nın girdiği “Saray, Divan, Konak, Malikâne”de oturan “mülk iyesi ulu beyler” olduğu açık. “Ağlayan sefiller”in “emek verenler”in payına ise Vekayenameler ve bilcümle yazma arşivler-eserler şahittir “kara kilim”ler, “çuldan libaslar” düşüyordu.

Kaldı ki, kimi Babai Türkmen kütlelerin 13. yüzyıldaki kimi “cascavlak-üstsüz başsız baldırıçıplak” Kalenderi-Torlakilerin 16. yüzyıldaki mistik-toplumcu kalkışmalarında (“aristokrat ve zengin-zadegân”ın “haramice” yağmalanan plansızca kamulaştırma diyelim) saray-konak-han-hamamın mal-mülkleri arasında “ipekli kumaşlar, değerli-paha biçilmez” giysi-elbiseler de bulunduğunu tarihi yazıcılardan okumaktayız, dönemin.³⁰

KIZILBAŞ ALEVİ KALKIŞMALARI VE HARAMİ HELÂL YAPMAK”

Pir Sultan’da benzer şekilde “iki yüzlü, iki yollu, iki dinli” olanlara Kadılarına-Müftülere-Dedelere tepkiyle de olsa “Haramı Helâli bir tutup yiyenlere” yiyenlere karşıtlığını da, yine 16. yüzyıldaki yaşadığı dönem Anadolu’da birtakım Alevi-Kızılbaş kalkışmalarındaki örneklerle bakınca yadırgıyoruz. Çünkü 1511’de “gökten semavi kılıncı”ın kendisine “Mehdi” sıfatından ötürü indiği ve dünyaya “nizam” getireceği iddiasıyla, bir bölüm tımarsız kalmış ve yoksullaştırılmış sünni sipahi ve küçük mülk sahiplerini de peşine takıp Teke-ili (Antalya)’nden başlayarak Elmalı-Göhlhisar-İsparta’ya, Manisa-Alaşehir’den Karaman-ili’ne ve oradan da Sivas-Çubuk-Erzincan-Hafik üzerinden İran’a kadar uzanan alanda Alevi-Kızılbaş bir harekete, net ayan-eşraf-bey-paşazade karşıtı bir toplumsal harekete imza atmış olan Şah Kulu da, dönemin Osmanlı vakayinamecilerince Şeytankulu diye adlandırılıyor ve “Haramı helâli bir kılmak”la itham edilerek suçlanıyordu.³¹

En azından ta Nizamülmülk’ün Siyasetnamesi’nden beri, başta 6. yüzyılda “komünistik bir din” kurup bunu yaşam pratiğine geçirme kavgası verip, insanoğlu’nun özgür-eşit yaşaması için zadedgân-servetli mülkiyetten yoksulları da nemalandırtmak isteyen tüm hareketler ve katılan canlar “haramı helâl yapmakla” suçlanarak İbahiye mezhepli-meşrepli addedilmişlerdi. Keza Bedreddin-Börklüce Hareketi için de, örnek olsun Bizans Tarihçisi Dükas, İbahiye mezhepli diye, servet-mülküyete yoksullar adına el atmak istemesinden ötürü, nitelendiriyordu.³² “(S)özü öze bağlarsak”, Ozan İbahiye yolak’ına da yabancı görülüyor.³³

PİR SULTAN’DA HARİCİLİK KARŞITLIĞI

Pir Sultan, Haricilik’e de karşıdır. Oysa daha önce de belirttik, Haricilik bir, Pir Sultan’ın “Rum’da ağlar” diye tarif ettiği “Sefiller”e toplumsal taban olarak dayanır en başta. İki, Ozanın “İman eder amel etmez” dediği Kocabaşlı-Kara kadılar’ı tanımlarken kullandığı amel (iyilik, iyi iş) ile bağlantılıdır.

İslâm Ansiklopedisi’ne yazan G. Levi Della Vida’ya referansla açabiliriz. Siyasi-dini öğretilerince Hariciler Şiilerin imamiyet’ine çe-

kince koyuyorlar. Şia'ya göre "Muhammed Ali" soydan ve fizikötesi nurdan (ışıktan) da techizli imam, çağının ve koşulların gereği olarak Vahy-kitapta gerekli değişim yapma yetkisine sahip olarak (R. Yörükoğlu) Bozuk nizamı ıslah-inkılâp edebilirdi. Ya imam doğru yoldan çıkarsa. İşte burada Harici öğreti, imam'ın yanılmaz-kutsi varlığına itibar etmiyor; ahlâkça ve inanç olarak kusursuz, bu yüzden "ehil" her mümin cemaatin dileği ile imamlık mertebesine çıkabilir. Siyah bir köle bile imam olabilir, diyor.

Hariciliğin öğretide ikinci boyutu, birinci boyutta saklıdır. Yani salt iman-inanç değil, daha öte amel (iyilik-ahlâklı işler) mümin olmayı belirlemektedir. Amelsiz olup, günah işleyenler, Pir Sultan somutumuzda diyelim "Yezitoğlu Yezitler" iman etseler bile "mürted" (dinden çıkmış) addedilirler.³⁴

Yani, Haricilik ırsî-soyaçekimci imamiye öğretilerine kıyasla daha halkçı, daha demokratik içeriğe sahip görünüyor. Dolayısıyla "Pir Sultancı Alevi-Bektaşilik"ın 12 imam-soylu olup, "gaipite kaybolmuş", ama bir kurtarıcı olarak döneceği inançlı Muhammed Mehdi, daha doğrusu menkabevi "Mehdi" çizgisine göre daha demokratik görülüyor. Kaldı ki, Hakikat Sırrını da ancak Hakikat katında eren "kâmil insan" bütün boyutlarıyla çözebilirdi. Bu sırta alt katlarda, tarikat katında bile sıradan bir can, yani abdal, aşık, derviş erişemezdi. Yani Dergâhlar-Ocaklar halinde örgütlenen, yolu "eğnine oddan (ateşten) gömlek" giymekle eşdeğer çilelerle dolu, gelme-gelme, dönme-dönme, gelenin malı-dönenin canı, şiarlarının dervişlerce belletildiği gibi zorlu bir yoldu. Yunus Emre Tapduk dergâhında tam 40 yıl "doğru odun" taşırken salt bu "doğru"yla mı uğraştı?

Bu bağlamda "Ben Hakk'ın edna (en aşağı tabaka-sb) kuluyum" diyen bir Pir Sultan'ın "Ehil olmayana Hakk'ın (Hakikat) Sırrın söyleme, ayıptır" şeklinde bir dizesini görmemiz ilginçtir. İlginçliği önce, bırakalım sıradan avamı, alt tabaka halkı, dervişlik hırkası giyen canlar bile "naehil" olduğundan Hakikat öğretisi dışında kalmaları Haricilik ile kıyasla daha geride kalan "demokratik" bir duruşudur Alevilik organizasyonunun.

İkincisi, kendi ifadesiyle bile, yani "Ben tanrının edna bir kulu-

yum” şeklindeki terennüm ettiği ifadesinde bile “Halkın, aşağı tabakanın ozanı, sesi, sazı olduğu değerlendirmeleri yapılan Pir Sultan’ın Hakikat Sırını” halktan gizlerken halkçı yüzünün değil de “münevverci” (deyim yerindeyse “Tepeden aydın”) yüzünün itirafıdır ki, gerek Hristiyan Heretik kültüründeki Mesihçilik, gerek İslâm-Alevi kültüründeki Mehdicilik zaten tamı tamına budur. Anadolu’nun toplumu-kalkışmacı hemen tüm Alevi erenlerinde olan “Mehdici” yön Pir Sultan’da da aynen vardır.

Haricilik, 9. yüzyıllara kadar başta Diyarbakır olmak üzere El-Cezire’de (“Doğu Anadolu”) yoğunlaşmış, ama neticede Anadolu’da tutunabilen Bektaşî-Alevilik olmuştur. Haricilik artığı kütle-akımlar, muhtemelen demokratik, halkçı, ahlâkçı, iyilik-doğrulukçu, adaletçi motiflerini de getirip katkı yaparken, Bektaşî-Alevilik içinde süreçte erimiş olmalıdır.

Ayrıca, “Özü öze bağlayalım/Sular gibi çağlayalım/Bir yürüyüş eyleyelim” şeklindeki çağrısıyla demokratik-halkçı yönlü ve “İman”la değil “Amel”le “mümin”lik vurgusuyla Pir Sultan Abdal’da, Onun Yolu-Süreki de, hernekadar “Şah”, “Muhammed Merdan Ali”, “Mehdi”ci mitolojik terimlerle ifadesini bulan “kudsi imamet”e bağlı olsa da, reddettiği “Havari/Harici” damarın dizelerinde kimi yerlerde fişkırdığını görüyoruz.

Bitmedi. Anadolu’da 1239’daki Alevi-erenlerin Türkmen köylüler ve göçerlerin başına geçerek başlattığı büyük kalkışma olan Babailer Hareketi için olsun ve gerekse 1277’deki Konya’da Rumi-Müslüman beyzadeci Selçuk ve istilacı-müslemlekeci Moğol’a karşı Türkmen Alevi yoksullar ve bir bölüm “esnaf-zanaatkâr”ından-Ahiler’e dayanarak “köylü iktidarı” kurmuş³⁵ olan derviş-prens Siyavuş (Cimri diye egemen-yazıcılarca adlandırılıyor) için olsun Selçuk-yazıcılar (nameciler) “Havaric (Harici) ve dinsiz Babai topluluklar”, “Harici Cimri ve dinsiz Türkmenler (bi-din etrak u Havaric)” ithamlarını yapıyorlar.³⁶ Daha sonraki Osmanlı’da 15. yüzyıl Şeyh Bedreddin Hareketi gerek 16. yüzyıl Şah Kulu-Nur Ali Halife-Bozoklu Celal-Baba Zünnun-Kalender Şah kalkışmaları da işbu “Harici” Babailer’in bir halkaları idiler. Pir Sultan-Harici denklemi için yaptığım bu izahat, herhalde artık kafamızda bir fikri açıklığa yol açtığından konuyu burada kapatıyorum.

DOĞU'DA FİTYAN'IN KÖKÜ OLAN AYYAR-UN

Daha önce irdelediğim bir Pir Sultan dizesine “Harami”ler bağlamında yeniden dönüyorum. Ne diyordu ozan: “Kılıcım kırk arşın uzar/Çarşı pazarlarda gezer.”

Yine değinmiştik. Ortaçağda Bağdat-Basra gibi İslâm kentlerinde, daha kaç yüzyıl sonraları Anadolu’da Fütüvva-Ahilik’in seyfi (kılıklı) kolunun ilk nüvesi sayabileceğimiz Ayyarın-Fetayin adlı askeri-milis örgütlenmesini çağrıştırıyor bu dizeler.

Pir Sultan döneminden takribi 700–800 sene öncesine dayandığını düşündüğümüz Ayyarlar, emlak akar sahipleri-işlik sahipleri-bazergan eşrafın düzenini bir yandan merkezi Bağdat Hilafete karşı yerel otorite olarak korurken, öte yandan da kent içinde sürekli huzursuzluk yaratanlara, işsiz-güçsüzlere ve yoksul-serserilere, kısaca özellikle “Haramiler”e de uyguladıkları tedhiş yöntemleriyle göz açtırmıyorlardı. Yani İslâm dünyasında kentlerde, deyim ugunsu “Çarşı burjuvazisi”nin seyfi kolu rolünü oynuyorlardı.

Osmanoğulları’nı kuran örgütlerden Gaziler’in (Gaziyan-ı Rum) bu Ayyarun’dan evrilip evrilmediği tartışılabilir. Ancak, somut şartlar altında kimi öğelerini alarak yeniden biçimlendirmiş olduğu muhakkaktır.

Halkların-etnisitelerin, kültürlerin, dinlerin, geleneklerin, mesleklerin vesaire çok çeşitlilik içinde birarada varolduğu, birbiri içine girebildiği, yani yanyana yaşama ötesinde hemen her alanda içiçe geçmeler yüzünden Serhat-Uc bölgeler, heterojen bir hayat tarzına sahipti. Örnek olsun, bir Türkmen aşiretiyle gelip konduğu iddia edilen Osman’ın bırakalım aşiretini, kendi kökeni bile ne olduğu hususu bugün tam bir “karadelik”tir. Bunun nedeni, Bizans-Konstantinopolis ve Selçuklu-Konya arasındaki bir Serhat-Uc olan Bitinye’de tarih sahnesine çıkmış olmasıdır (Paul Wittek).

Bizans muadilinin karşılığı Akrites olan işbu Serhat-Uc’lardaki Gaziler, yaylak-kışlak için gelmiş Türkmen aşiretlerinin yiğit-alpleri olduğu kadar, bura “çok-kültürlü” yerlilerinin çeteci-korsan-eşkiya yiğitleriyle de bir birleşim (terkip) oluşturan unsurlardı. Başta çapul-ganimet gibi ekonomik yaşam koşullarının ortaya çıkardığı bu Gazilik’i, İslâm’ın kutsal din savaşı mücahidlerle, İslâm’ın “ülkücü ilb’leri” ile bir ilgisi olmadığından, karıştırmamak gerekiyor.

Bu konuda açıklık sağlamak için ilk Osmanlılar fütuhâtından bir-iki örnek verelim. Osman Bey ilk “gazaları”nı zaman zaman bölgedeki kimi Hristiyan tekfuru ile birlikte gerçekleştirmektedir. Bu bir. Yine Osman Bey “Gazi” sıfatıyla Selçuklu himayesinde olan, dolayısıyla Dar’ül-İslâm toprağı sayılan Karahisar Tekfuru Kalesine de saldırıyordu ki, İslâm hukukuna göre bu eylemin karşılığı dine saldırı, yani kâfirlik, idi!³⁷

Osmanlı işbu Gaziyan-ı Rum temelinde de kurulduğundan, ilk üç “emaret yöneticisi” olan Osman, Orhan ve Hüdavendigâr Murad Fütüvva ehlinen idi ve otomatikman Fütüvvet başkanı idiler. Ancak, daha sonra muhtemeldir ki Yıldırım Bayezit ile başlayan fakat Fetret krizi (Timur kasırgası) ile nispi kesintiye uğrayarak Fatih Sultan Mehmet ile birlikte tam oturduğunu düşündüğümüz süreçte medresenin kuvvetlenmesi, Şeyhülislamlığın kurulması ve Sünniliğın kudret kazanması sonucu kentlerdeki işbu Fütüvva Ocağı da, tıpkı kırsal-köylerdeki Alevilik gibi İran-Erdebil “Kızılbaşlık”ın çekim alanına girmiştir. Bu yüzden Safaviler Tasavvufa karşı oldukları halde Fütüvvet ehlini korumuşlar, bilhassa ayyar-civanmerd dedikleri Fütüvvetin seyfi kolunu gözetmişlerdir.³⁸ Bu düşünceleri öne süren Gölpınarlı’nın Osmanlı’nın kuruluşunda yer alan işbu “seyfileri” ise alperenler, yani “Gaziler” diye tanımlaması anlamlıdır. Yani, Pir Sultan dizelerinde gördüğümüz döne döne hep söylenen “alay alay gelen şu Gaziler” ve ideolojileri için “devridir-sultanidir Bektaşiler” nakaratları ancak bu bilgiler ışığında açıklanabilir. Pir Sultan’da neden hiç Fütüvva Ocağı/Ahi Ocağı gibi deyişler kullanılmadığı da, bunları bir yerde “Gaziler”/“Bektaşiler” remzi altında gizlemiş olduğundan ötürü olabilir.

Ayrıca, Fütüvvet’in Erdebil Ocağının çekim alanına ve korumasına girdiğı bilgisi bize Şah İsmail Hatai’nin “Divan”ında da geçen başta “Ahiler, Gaziler, Bektaşiler” olmak üzere çeşitli şehirler, bu şehirlerdeki çeşitli esnaf-sanatkârların meslek dalları, çarşı-pazar-malticaret-tacir-bazergan kategorileri ve ek olarak da “Harici” ve “Harami” karşıtlığı olan dizeler, yani neredeyse Pir Sultan’ınkilerle tıpkıbasım dizelerin varlık nedenlerini açıklamaktadır.

Şah İsmail, Çaldıran’da Yavuz Selim ile savaş öncesi Anadolu’yu dolaşırken 12 yaşlarında idi. Pir Sultan’ın ise aynı dönemde 22 yaşlarında olduğu savlanıyor. Ayrıca bir dizesinde Pir Sultan’ın İran’ı da do-

laştığı görülüyor. Rum'daki sefiller için büyük çekim oluşturan bu Türk dilli iki büyük insan, iki büyük ozan karşılaşmadılar mı?

Karşılaşmadılar hiç diyelim. Dizeleri, nefesleri, "Mani'leri" de mi karşılaşmadı. Aynı öğreti, aynı doğrultu, yolak, aynı ses aynı nefes. Mümkün mü kesişmemiş olmaları bir yerde.

Esnaf-Sanatkâr çizgisi ve teşkilatı Fütüvvet, şuursuz sefillerin çizgisi Haramilik karşısındadır.

Abdûlbaki Gölpınarlı şu bilgileri veriyor:

"Herhangi bir çırak, kalfa yahut usta, fütüvvet yoluna aykırı bir iş yaparsa, bihassa müşteriye kandırır, yalan söylerse mahkemeye verilemez. Sorgusu Ahi Baba'nın yahut onu temsil eden esnaf şeyhinin bulunduğu mahfelde, ihvanın ("kardeşler"in- s.b.) huzurunda yapılır. Tanıklar dinlenir, kendi de savunmasını yapar... Sanattan men edilir (se); ustayısa dükkânı kapanır. Dükkânı kapanacak kişi, dükkânının önüne getirilir, ihvanın huzurunda dükkân kilitlenir... Adamın sağ ayağındaki pabuç çıkartılarak esnaf şeyhi tarafından, dükkânının damına atılır. "Pabucu dama atıldı" atasözü bu gelenekten kalmadır."

Şimdi bu bilgiyi, 17. yüzyıl seyyahı Evliya Çelebi'nin İstanbul Kasımpaşa Dükkâncı esnafı hakkında yazdıklarıyla birlikte değerlendirelim:

"Kasımpaşa Dükkânları... Üçyüz altmış kadar dükkânı vardır. Bihassa derici esnafı kalabalık bir grup teşkil eder. Bu esnafın üçyüz kadar büyük atelyeleri vardır ve herbirinde yirmişer-otuzar pehlivanlar çalışır. Bu esnaf kendilerine sığınan bir katil ve hırsız hâkime (kadı-sb) teslim etmez. Fakat o suçlu da ölünceye kadar bunların elinden kurtulamaz. Kendisine bir iş verilerek sanat öğretilir ve haramilikten kurtarılır."39

Pir Sultan'dan bir yüzyıl sonra gelen, Osmanlı düzeninin Seyyahnâme-cisi Evliya Çelebi'nin 10 ciltlik eseri dikkatle okunduğunda hemen her kentteki çarşı ve pazarlar, bedestenler, dükkânlar, anıtsal yapılar ve buralardaki raiyyet-işçiler, özellikle "üstâdlar" meslekleriyle ve kimi üstâd-abartılı üretim sürecindeki yerleriyle belirtiliyor.

Yüzyıl önceki Alevi-Kızılbaş ayaklanmalarından hiç bahsetmiyor, ama özellikle mülk-para sahipleri-Zadegân devletli unsurların sakındığı "Celâli eşkiya"dan yerine göre tek tük birşeyler söylüyor.

Asıl önemlisi, Evliya Çelebi bir yerde "Şeyh Postu" şeklinde de-

yişinden dolayı iması dışında Ahilik kurumundan da, Fütüvvet örgütünden de Anadolu-Mezopotamya-İran'ı içine alan bu gezi konulu eserinde hiç ismen zikretmiyor.

Evliya Çelebi'nin bu "Pabuççu esnafı" hakkında yazdıklarından Fütüvva'nın Haramilik karşıtlığını da gösterir küçük mülk üretmenin mertlik, adamlık, insanlık, doğruluk, dürüstlük Ahi ahlâkçı ilkeleri çıkıyor. Bir de, "Çarıklı-köylü ozan" Pir Sultan profilini "Pabuçlu-kentli ozan" şeklinde tasvir etmemizin kaçınılmazlığı görülüyor galiba.

"SEYYİD NESİMİ PİRİMİZ" (Pir Sultan)

Pir Sultan Abdal, bir nefesinde "Seyyid Nesimi'dir pirimiz" diyerek, 15.yüzyıl ilk çeyreğinde Anadolu'da oldukça faal bu büyük Hurufi-Alevi ozanı selamlıyor.

Seyyid İmadettin Nesimi, Azeri veya Türkmen bir ozan olup, tıpkı Pir Sultan gibi "Acem, Şam, Rum"da dolaşmış, göçmüş-konmuştur. 1418'de, dönem egemenleri sözcü-memurları ulema tarafından Bursa ve Ankara'dan terslenince Halep'e gitmek zorunda kalmıştır. Halep'teki Memlük (Kölemen) emirince de "sapık düşünceler" taşıdığından diri diri derisi yüzülmek suretiyle idam edilmiştir.

Bu cezalandırma sahnesinde, önce Hallac-ı Mansur'a ve oradan da Seyyid Nesimi'ye maledilen bir menkıbe (efsane) vardır ki Pir Sultan'a da sirayet etmiştir.

Bu menkabevi sahne, kent halkının işbu üç piri egemenler zoru ile taşlarlarken çok sevdikleri müridlerinden birinin kendilerine taş değil de gül atmaları karşısında duydukları acılı tepkidir. Pir Sultan bu tepkiyi "kanlı zalimin attığı taş değil/Dostun bir fiskesi pareler beni" biçiminde dile getiriyor.

Gerek Seyyid Nesimi, gerek Pir Sultan, Hallac-ı Mansur'u aziz evliya katında görecektir kadir saygılıdır.

Son yaşayan Pir Sultan "Mansur gibi asılayım/Nesimi gibi yüzüleyim" dizelerinde bu saygınlığı ortaya koyuyor.

Seyyid Nesimi, 1410'larda Rum'a-Ege Bursa'ya kadar gittiğine göre, Şcyh Bedreddin, Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal Hareketiyle de gerek fikri, gerek pratik ilişkisi olmalıdır. Bunun açığa çıkarılması ayrı bir çalışma konusudur.

Burada bizi ilgilendiren “Arıleyin bal eyledim her çiçekten” diyen Pir Sultan’ın Seyyit Nesimi öğretisinden hangi motifi aldığıdır.

Nesimi’nin İranlı piri Fazlullah’tan kaynaklanan Hurufilik (Harf gizemciliği) sufist yorumuna yeni bir boyut getirdiği ve asıl olarak Anadolu Alevi-Bektaşiliği içinde bu öğretiyi yaydığını ve yerleştirdiğini görüyoruz. Nesimi Hurufilik’te insan yüzünün herbir hattında, ögesinde (kaşı, saç, kirpiği, gözü, dudağı vb.) kimi harflere benzetilmek-özdeşleşmek suretiyle tanrısal hakikat gizlidir.

Bir başka ifadeyle, hakikat ile özdeş olan tanrısal güzellik (Cemal) insan yüzünde tecelli etmektedir.

Bunun felsefi-tasavvufi alandan siyasi alana tahvili, tanrının güzellik’inin doruğunun “sahib-i zaman”da, yani Mehdi’de görüldüğü inancı idi şüphesiz ki.⁴⁰

Pir Sultan’ın şu dizelerine bakalım:

“Alnımın ortası yazılı Kuran/Hiç mahrum olur mu Cemal’in gören.” Veya “Kaşların keman eylemiş/Güzelliğin şan eylemiş/Hak Muhammed Ali Haydar” Hurufi-Mehdici yoruma açık bu ifadeler.

* * *

Evliya Çelebi, Timur’un hisarını zaptedip-halkını katlettiği Sivas şehrini anlatırken, Tatar emirin ağzından bu şehirde bulunan pirlar arasında en yaygın öğretiler arasında Şiilik (!) ve Hurufilik’i de sayıyor.⁴¹

Anadolu’da olan Şiilik değil, İmamîyet yögrulu-Mehdici-İran Erdebil Ocağına bağlı Bektaşî-Aleviliktir. Evliya ayrıca diğeri de Harufilik diye yanlış telaffuz ediyor. Neyse. Evliya bir de Cebri mezhebi sayıyor. Cebri “Beyazî”, Zerdüşizmin bir “Alevici” varyantıdır diyim yerindeyse. Burada önemli olan Nesimi’nin yaşadığı “Timur döneminde” Sivas’ta Hurufilik’in yaygın olduğunun belirtilmesidir. Hurufilik’i “Pir Sultan memleketi” Sivas’a Nesimi getirmemiş mi?

Yine Evliya Çelebi, Divriği (Sivas) kalesinden bahsederken şunları yazıyor: “Emin bir yer değilse de Celâli ve Cemali korkusundan yeteri kadar cephanesi ve topları (vardır).”⁴²

Celâli Hareketlerin ne olduğunu biliyoruz. Tımarlı-kapılı-mansıplı bırakılmış paşa-sekban-memurların şoursuz-anarşik ve eşkıyalıkla da bulaşık hareketleri. Kimi köylü-göçer Alevi ve medrese öğrencisi suhteler de çiftbozan reaya da yer yer Celâlîler içinde görü-

lür. Celâlîler “Pir Sultan”ın yaşadığı savladığımız tarih dönemine denk düşerler.

Peki, ama Evliya Çelebi “Cemali” derken ne demek istiyor? Tasavvufi tarihinde bu isimde bir akım, bir mezhep, örgütlü bir tarikat yoktur.

Çelebi keyfi olarak bir isim takmış. Ancak bu keyfiliğinin bir zemini var. Çünkü “ateş olmayan yerden duman çıkmaz.”

İşte bu Cemali, yukarıda açıklamaya çalıştığımız Mehdi yorumlu Nesimi Hurufiliğidir. Pir Sultan’ın aşağıdaki dizelerini okuyunca fikirsel açıklığa bir daha kavuşuruz:

“Ol pirimin kemali/Kemali içinde vardır Cemali.”

Bir dizesinde “Hem Celali hem Cemali” diyen Pir Sultan, bir başkasında şöyle diyor: “Cemali yar görüp, doğru bilenler.”

Dervişliğin “âşık” kategorisi içinde de sayılanlar tanrı’yı “maş’uk, sevgili”, yani “yâr” olarak da nitelendirirler. Bu dizede “eğri” dünya çarkın yerine “doğrusun” getirilmesi Cemal(i) yâr’dan, yani “Güzel Hak”tan bekleniyor. Pir Sultan bir başka dizesinde “Ali nesli güzel imam geliyor.” derken de “mitolojik güzel imam”dan, yani Cemal(i) Şah’tan, aynı beklentiye dile getiriyor.

Bir başka dizesinde “Şah”ı, “Cemal” olarak görüyor Pir Sultan, Mansur’u da katarak (“Şah” yine reel şahsiyet değil bir mitolojik öğedir): “Mansur’un darında erkâna geldim/Şahımın Cemalin görmeğe geldim” diyor.

Nesimi ile Pir Sultan’ın ortaklaştığı bir başka yön daha vardır ki, bu çalışmamızın asıl doğrultusu olan şey. Yani Pir Sultan Abdal’da çubuğun köylü-rençber bakıştan-zeminden şehirli-kasabalı esnaf-zanaatkâr bakışa-zemine kaydırılması gereğine işaret eden savımız.

Bu bağlamda, Pir Sultan gibi aşk yolunda bir ozan olan Nesimi’nin şunu belirtmiş olması önemlidir:

“Aşkında Nesimi olalı halka melâmet.”

Bunu söyleyebilen Nesimi’nin, yani “Hurufat”ının Melâmet harçlı olduğunu ifade edebilen bir Nesimi’nin Sivas’ı, Tokat’ı, “Rum’u-Şam’ı”, Bursa, Ankara, Halep şchirlerini dolaşan Nesimi’nin çarşı-pazar-ticaret-sanat ehli “halk”ın gözü-kulağı-beyni-sazı-sözü olabileceği de düşünülmelidir.

Gerçekten de, dayandığı ekonomik-sosyal zemin ve sınıfları gösterir dizelerinden kimi seçkileri ise, biraz ileride Nesimi konusuna bir başka vesileyle döndüğümüzde gönderme yapıp irdelleyeceğiz.

PİR SULTAN ALEVİ-BEKTAŞI YOLU KİTABI

Pir Sultan'ın gerek panteist-varlıkbirlikçi olduğunu kimi dizelelerine bakarken anladığımız tasavvufi öğretisinin, gerek bu öğretinin Esnaf-Zanaatkâr halka dayalı somutlanması olan Melâmeti-Fütuvva sistematiğini işleyen, içeren “kutsal kitab”ının da mevcut olduğu düşünülmelidir.

Egemen-Sünni İslâmın iktidar güçlerince, yer yer yakmalara ve gerek pirlerin gerek muhiplerin kırımlarına yolaçıldığından, böylesi insan kafasında rönesans yapan tasavvufi öğretinin yazma eserlere geçirilmesinin giderek durdurulduğu, geçirilen ve imhadan korunan “eskiler”in de bizzat varlıkbilgisi Alevi erenlerince imha edilmiş olduğu, bu yüzden günümüze Alevilik teorik öğretisini veren eserler gelemmediği ve bu öğretinin salt simgesel (remzi) ve sözlü kültürü olduğu belirtilebilir. Alevi Kültür ve Tarihi ile ilgili çeşitli araştırmalarda bu belirtilmektedir.

Ancak sözkonusu araştırmalarda kapsam ve içeriği tam olarak belirtilmese de, çünkü kaynakçalar dönem-egemenlerin yazmanlarına dayanıyor, “Pir Sultan Alevi Yolu”nun tasavvufi temelde kitab(lar)ı olduğu anlaşılıyor. Dizeler arasında dedektiflik de yaparak ve çeşitli araştırmaları buradan da sorgulayarak bunu da açığa çıkarmaya çalışalım.

“Pir Sultan Yolu”nunki diye özellikle belirtiyorum. Çünkü örnek olsun Milâdi 9. yüzyılda Karmati Komüncülerinin “İhvan’u Safa (Temiz Kardeşler) Risaleleri”, 15. yüzyılda Şeyh Bedreddin’in “Varidat”ı ve içeriği, günümüze ulaştığından bilgimiz dâhilindedir.

VAHDET-İ MEVCUT YA DA VARLIKBİRLİĞİ TANRI

“Pir Sultan öğretisi kitabı” konusuna geçmeden önce, bu araştırmamızda yerine göre bahsetmek durumunda kaldığımız Alevilik’in Varlıkbirlikçi-sufi öğretisini daha bir tam görmeliyiz, kısaca. Çünkü Pir Sultan nefeslerinde hayli çok sayıda ve çeşitli dizelere serpiştirilmiş olarak kullanılan tanrısal hakikatin-varlığın atomu diyebileceğimiz “nur” kavramı geçmektedir.

Bu kavrama bir açıklık getirilmesi boyutuyla hemfikir olmakta bir sakınca görmediğimden Erdoğan Çınar'dan aktarıyorum:

“Aleviler ‘devriye’ye inanırlar. Devriye inanişına göre yaşam, vücut-u mutlaktan (mutlak varlık) kopan bir nur (ışık) ile başlamıştır. Bu büyük nur kendi heybetiyle genişlemiş, dağılmış ve (önce) toprak, hava, su, ateş (e) evrilmiştir... Cansızlar, sonra bitkiler ve hayvanlar âlemine geç(ilmiştir).”⁴⁴

“Alevi inanişi içinde her şeyin üzerinde evreni yaratan bir ulu yaratıcının varlığı kabul görmez. Alevilikte inanılırki, evren kendi heybetini taşıyamayan parlak bir nur’un (ışığın) gürültüyle genişlemesiyle ortaya çıkmıştır... Yunus, adeta, evrenin ortaya çıkış anını anlatıyor: ‘Yedi gök yaratıldı, ışık (nur) ile bünyad oldu (yapıldı). Toprağa nazar kıldı aksırıp duru (gürültüyle fışkırarak) geldi.’”⁴⁵

Tabii, Vahdet-i Mevcutçu (Varlık-birlikçi) öğretinin de kendi içinde farklı yorumları ve farklı bölmeleri olabilir ve vardır da. Bu farklılıklar Alevilik içinde olduğu gibi, böylesi devrimsel fikri-öğreti-yi egemen düzene entegre (tümleştirme) için kimi Sünni kesimce sahiplenilmesiyle de olmaktadır. Meselâ, Seyyid Nesimi’yi Ankara kapılarında kabul etmeyerek Halep’te erken katledilmesinde bir payı olan, Şeyh Bedreddin kalkışması üzerine “düzen”ce ehlileşmiş alternatif sufi bir yolak, dervişlerini Ankara sokaklarında dilencilik yaptırarak bu tarzla “varsıldan alıp yoksula vermek” (!) amaçlı Bayramiyye yolağını kuran Hacı Bayram Veli, böyle bir varlık-birlikçi idi. Sünni yolaktı kurduğu. Buna rağmen Osmanlı padişahı II. Murad tarafından bir ara zincirlenerek Edirne’ye getirilmiş, Huzur’da yargılanmış, “suçsuz” yani düzen ehli olduğuna kanaat getirilince serbest bırakılmıştı. Hacı Bayram Veli’nin Şeriatı eksiksiz uyguladığı da söyleniyor.

Emekçi-rençber sınıflar temelli ve eylemli Alevilik ile birlikte mütalaa edilmeyen bir varlıkbirliği/Vahdeti Mevcut Tasavvufi öğretinin kıymeti harbiyesinin düzeyini Hacı Veli’nin Bayramiyyesi ibretle gösteriyor.

İşte Pir Sultan “akçasız, bohçasız, bahçesiz”lerin, “ağlayan sefil-ler”in tabandan gelen hareketinin sesi-sazı olarak, Alevilik damgalı aynı devrimci sufi düşünce olan Varlıkbirliği düşüncesine sahiptir. Pek çok dizesinde bunu “ikilikten geç, birlik makamını seç” mealinde terennüm ediyor.

NUR-IŞIK FIŞKIRMALI EVREN VE MANİ ÖĞRETİSİ

Bu tanrının evren-toplum-insan olarak südür ettiği, yani ete-ke-miğe bürünerek görüldüğü bu oluşumu-evrimi Pir Sultan'ın da nur (yoğunlaşmış ışık) merkezli benimsediğini görebiliyoruz. İşte Varlık-birlik'in nur fişkırmasından oluştuğunu gösterir dizelerden bir deste. Üstelik Cemal kavramlısı da var:

“Hakkın Cemalin görmek istersen/Nur ile nur olup sır ile görüş.”

“Arş yüzündeki kandildeki nur olan/Âlidir-Şahı Merdan Âlidir.”

İnsan da nur (yoğunlaşmış ışık)tan doğan evrende bir parçadır. İşte: “Can ile baştan ey nurdaş”, ya da “İnsan olan gelir nura çevrilir.” Veya:

“Pir Sultanım erlerle/Yüzü dolu nurlarla.”

Bu da “Şahı Merdan”, mitolojik Tanrı'nın tanımlanması:

“Kılavuzum Şahı Merdan/Çevresi dopdolu nurdan.”

Alevi Pirleri de nur'la mücehhezdirler:

“Âlim olanlar nura boyanır.”, “Hal ehli olanlar nura boyanır.”

Ve şu anda, Dergâh yolaktaki-sürekteki Pir Sultan'ın kendisini okumaktadır:

“Beline kuşanmış nurdan bir kemer/Aşkın dolusun (içki) içenler kanar.”

Yeteri kadar açık.

Burada şu sorulabilir. Peki, tasavvuf tarihindeki evren oluşumu-nu nur fişkırmalı olarak açıklayan evren yorumunun kökleri nereye, kime kadar uzanmaktadır?

Kanaatimce bu Işıkcılık panteizmi tarihsel kökleri konusu çok geniş ve karışık.

Ama burada geçerken ve kısaca söylersek, daha doğrusu Anadolu Alevilik'ine nereden girmiş olabileceği açısından belirtirsek, Milâdi 3. yüzyılda yaşamış olup, Fırat-Van-Divrik (Sivas) coğrafyasından Alaşehir-Manisa ve oradan Balkanlar'a uzanan ve daha sonraki yüzyıllarda Hristiyanlık içinde ortaya çıkan Heretik akımlara fikri temel oluşturduğu bilinen “Işığın Bahçeleri”nin öğretimi-mimarı olan Mani birinci kök olmalıdır. Fikri temel oluşturduğu akımlar Paulicienler, Bogomiller, Katharlar, Thondraklar adları altında bugün de bildiğimiz, deyim yerindeyse “Hristiyan Alevi” akımlardır. Paulicienlerin Orto-

doks Bizans'a başkaldırdığı Fırat-Sivas eksenli coğrafyada kaç yüzyıl sonra Babailer, Sünni-Mevlevi Selçuklu'ya başkaldırdılar.

Bu bağlamda, Yunus Emre'de Mani'nin adının geçmiş olduğu şeklinde bir savımı, gerekçelendirerek öne süreceğim.

Tasavvuf'ta, egemenlerin baskılarından sakınmak için "çift dilli" (remizli) konuşulduğunu da gözönüne alarak, Yunus Emre'nin "Gittiğimiz yerlere/Şol safa gönüllere/Baba Tapduk Manisin/Saçtık Elham-dülillah." Dizelerinde geçen Mani sözcüğü hem şiir dörtlüğü deyişini (mani) hem de nur-ışık merkezli tasavvuf-yolak piri Mani'yi anlatmış olabilir, diye belirleme yapabiliriz. Çünkü ne Anadolu-Horasan, ne İran-"Şam" erenleri arasında Baba Tapduk diye bir şahsiyet tarihte-belgede yoktur. Sadece rivayetlere-anlatılara dayalı yazılmış "Hacı Bektaş Menakıpnamesi"nde geçmektedir.

Diyeğim öyle bir şahsiyet var. Öğretisi Anadolu'ya da Horasan'a da (ki Uygur Türklerinde "resmi din" mertebesine de yükselmiştir) yayılmış olan Mani'den "ışık'ın alanlar" arasında diyeğim Horasani eren Baba Tapduk'un olması da bir olasılıktır.

Benzer bir savı Pir Sultan için de öne sürebiliriz. Pir Sultan dizelerinde Mani diye geçmiyor. Ama bir "elif" (harf) sapmasıyla döne döne geçen bir kavram var, Ma'na. Dedik ya, dizeler arasında ince eleyip sık dokumacı yöntemle gezmeliyiz. Neyse.

Nur-Işık teorisini İslâm tasavvufu içine asıl sokanın ve Yunan Eflatun düşüncesiyle karararak sistemleştirenin ise Şeyh Şehabettin Süh-raverdi Maktul olduğunu düşünüyorum. İnsan düşüncesini nurların nuru (ışıkların ışığı) katına yükselterek tanrısal hakikate götürmeyi amaçlayan ve sünni-ortodoks taassubuna karşı insan düşüncesinde özgürlük kapıları açmak isteyen Şeyh Şehabettin Maktul, bunun sonucunda yine kendisi gibi bir Kürt olan Sünni Eyyubi Prensi tarafından Halep'te katledilmişti.⁴⁵

"KUDRET KÂTİBİN" YAZDIĞI "KURAN"!

Pir Sultan dizelerini irdelediğimizde, yolakının-dergâhının ideolojisi ile ilintili kimi kitap kategorilerini ve kitap isimlerini görüyoruz.

Bunlar, en başta Kuran, sonra "dört kitabın" ayrıca "aşk kitabın", "İmam Cafer Kitabın", "Hakk'ın Kitabın", Hızır'la bağlantılı "İrfan

Defterin”, ve Erdoğan Çınar ilk defa belirtiyor ki, “Kudret” diye isimlendirilen kitaplardır.

Pir Sultan Alevi-Bektaşiliğin kitapları bunlardır.

Kuran’a geçmeden, bugün bizlere ulaşmış “İmam Cafer Kitabın” var ki, bunu irdeleyelim, bazı maddeleri sınırlılığı içinde İmam Cafer buyruk, Şah Safi buyruk gibi değişken ifadelerle Seyyit Nesimi ve Şah İsmail Hatayî’de de geçiyor.

Alevilerce, “Menâkıb, Büyük Buyruk, Şah Safi Buyruğu” diye de bilinen bu eser 1608’de yazılmış. Yani Pir Sultan’ın son demlerinde veya hemen sonra, Kızılbaşlık akide ve hükümlerinden bahsettiği ifade ediliyor. İçinde Şah İsmail Hatayî, Pir Sultan Abdal ve müridi-dostu Kul Himmet’in de şiirleri var.

Bir yerde Buyruk’ta şu ifade göze çarpıyor:

“İnsanlar tarağın dişlileri gibi eşittir.” Pir Sultanî ülküsel bir umde!

Dikkati çekiyorum. Ortakça çağrıştıran ifade değil. Elinin emekli-gözünün nuru’lu, alınterili hür birey-yurttaşların “harman ola-pazar ola-gün ola” serbest pazar düzenli-fütüvveti eşitliği anlatıyor. Şüphesiz yine de, tefeci bazergan medeniyetin kemirgenliğine göre dem/be/dem” ille de yap bir iyilik, yüklüdür.

Bir dikkat çekici pasaj da, “Mümin-i safinin iymanı-dini Muhammed Ali”nin mülkiyet ilişkisi bağlamında açıklanmış olmasıdır. Şöyle yazıyor:

“Hz. Muhammed, vefat etmeden 3 sene evvel Fedek hurmalığını Hz. Fatıma’ya vermişti. ...Mahsulünü Fatıma alırdı. Hz. Peygamber vefat ettiklerinde miras olarak, bu hurmalıkla birlikte bir katır, bir kılcık, bir kalkan ve bir zırh ile sarığı kalmıştı. Hz. Ali bu zırhı rehinden kurtardı.” (“İmam-ı Cafer Buyruğu”-Ayyıldız Kitabevi, s. 55)

Kâmil insanı hem “eşya ilmine” hem de “vücudun şehri ilmine” vakıf tipolojide açıklayan Cafer Buyruk’ta Hırs-ı nefisçiliğin-tamah-kârlığın Yezit sıfat ile özdeşleştiriliyor ve Cömerdan Muhammed Ali’ye kudsi gönderme yapılıyor.

Hakikat “Sırr-ı Ali” diye gösterilirken, “atam gök-anam yer” umdesi de eseri batın tacı süslüyor.

“Kuran” derken ne anlatılmak isteniyor. Bir dizesinde Kuran’ın

kilidinin “Hak Muhammed Ali ilmi” ve “Hasan u Hüseyin sevgisi”ne bağlıyor. Çekilen yasların da âşıklar nefesleriyle “dört kitapta” beyan olunduğu belirtilmiş.

Bir başka yerde, Kuran’da okunan hecenin (ayet!) “Ali’dir dün-yada Hoca” diye çevirisini yapıyor. İmam Cafer kitabın da bununla bağlı olduğunu görüyoruz.

Ayrıca Hakkın Kitabın açıp okuyunca, İmam Cafer’in yoluna çıktığını da beyan ediyor.

Ve asıl önemlisi, Pir Sultan Kuran’ı Hristiyan-Manici bir aykırı yolak, Paulicien-Katharlar’ın “Kudret” diye savlanan “tasavvufi kitabı” olan Kudret harçlı-mayalı da görülüyor iki dizede. Bunu biraz aşağıda daha geniş açımlayacağım.

Açıkça görülüyor ki, Pir Sultan Kuran’ın peygamber Muham-med’den sonra gelen ve Alevi savlarına göre yüzlerce ayeti elenerek, 3. Halife Osman tarafından ilk defa “derli toplu” kitap haline getirilen bugün elimizdeki Kuran ile hiçbir ilgisi bulunmuyor.

Kuran yanında İsa’ya indi deyip adını zikretmediği İncil, Musa’ya “inen” Tevrat ve Davud’a “inen” Zebur da, yani “dört kitap” da zikrediliyor.

Bunlardan örnek olsun Musa’nın Tevrat’ı hakkında da “açıklık” getiriyor Pir Sultan: “Musa söyler idi binbir kelâmı/Kudret eliyle çaldı kalemi.” Buna yine geleceğiz.

Burada “dört kitabın” bakalım: “Bilip dört kitabın dersin açarsın/Her harfine binbir mana verirsin.” Yani, bu dizelerde Hurufi-Alevi doktrininin Yahudi-Hristiyan heretik (aykırıdinci) yorumlarla da terkipli (birleşimli) görüntüsü vardır. İslâm Mehdicilik (Cemal!) ile Musevi-İse-vi Mesihyanik düşünce köprü kuruyor. Dizelerde geçen Mana ile “Ma-ni” arasında etimolojik bir köprü kurulup kurulmayacağı da tartışılabilir.

AŞK KİTABIN PİR SULTAN

Pir Sultan’da bir de, yolu’na ilham veren “Aşk kitabın” bulunmakta. Aşk kitabını kâh Hüda (Tanrı’nın Farsça söylenişi) kâh yukarıda çözümlemeye çalıştığımız Felek gönderiyor Pir Sultan ve dervişlerine (Aşk kitabın Hüda “bize” gönderir, dediğine göre). Başka dizelerde ise Pir Sultan, aşk kitabın kâh okuyor, kâh yazıyor.

Aşk kitabın gökten Cebrail göndermiş, İmam Hüseyin için ve Yezit'ten alınsın hayfımız diye. Bunu da söylüyor.

Aşk kitabını “dağda taşta” gezerek yazıyor. Tabii bunu “Günül seyyah olup şu âlemi/Arapı-Acemi, gezelim” diye okunan dizeleriyle birlikte düşün-yorumlanması gerekiyor. O zaman “72 dilden şakıyan”, “Bülbül olup öten”, “Her çiçekten devşiren” Pir Sultan’ın “gezdiği âlemlerden” de “lokmalar” katarak kitabın, yani Alevi öğretiyle, katkı yapabildiği-zenginleştirdiği anlaşılıyor.

Pir elinden ağu gelse içtiği gibi, aşk kitabında ağ(u) olsa okuduğunu belirtmesini bir yandan egemenlerin “sapkın düşünlü” batını kitapları şiddetle yasaklama, okuyuben-yazarları kırma politikasını gözönüne getirerek anlamalıyız. Öte yandan ise Hakikat yolunda, yani tanrıyı ararken insanı bulmak yolunda oddan (ateş) gömleki eğnine giyen dervişin 70 yıl kürede yandığı halde hâlâ çiğ-pişmeyen zorlu süreci anlatılıyor. Bir başka dizesinde bu süreci şöyle nüans farkıyla belirtiyor: “Hakikat gizli bir sırdır/Açabilirsen gel beri/Oddan bir gömlek eğnine/Biçebilirsen gel beri.”

Son olarak, âşık (yani seven insan) ile maşuk (yani sevilen-Tanrı)un ayrılmaz varlıkbirlikçi konumlarını gösteriyor, Aşk kitabında:

“Aşkın kitabın eline ala/Âşık ile maşuk *bir yere* gele.” (abç)

Hakk’ın kitabı var dizelerde bir de. Hakkın, yani Hakikatin Kitabı da, tıpkı Aşk kitabı gibi, Alevi-Bektaşî mutasavvuf (sufî düşünürler) ve ozanlarca yakıştırılan bir kavram. Yoksa bu isimde kitaplar mevcut değildir (Pir Sultan’da geçtiği haliyle bir tek heretik/sufist yorumlu kitap adı söyleniyor, Kudret diye.)

Bir nefesinde, “Şimdi aramıza yolda boyun verenler gelsin”. “Hakikati bilen (ler) gelsin” dedikten sonra “Muhiddin’e hal ehliyle, yolun sırrın soran gelsin” dizelerinde referans verilen Muhiddin ismi önemli bir açılım kaynağıdır.

MUHYİDDİN ÜL-ARABÎ

Burada Pir Sultan, Kamutanrıci Hakikat öğretisini, yani Vahdeti Mevcut öğretisini sistematikleştiren, bu yüzden dogmacı ulema tarafından Şeyh ül-Ekfer (en kâfir şeyh), Sufî dervişlerce ise Şeyh ül-Ekber (en büyük şeyh) diye tanımlanarak birincilerce yerilen, ikinciler-

ce övülen, Endülüslü olup 13. yüzyılda Anadolu Selçuklu başkenti Konya'ya da "irşad" için gelen büyük mutasavvıf Muhyiddin ül Arabî'yi selamlamaktadır.⁴⁶

Muhyiddin ül Arabî'ye Konya'da bağlananlar "müridler" arasındadır, Esnaf ve Zanaatkârlar piri de diyebileceğimiz Mevlana Celaleddin Rumi de bulunuyordu şüphesiz. Mevlana Mesnevi adlı yoğun-büyük eserinde "Vahdet-i Vücut" kavramı ve öğretiyi, hoşgörüsels-nispi özgürlükçü siyasi atmosfere sahip Sünni-Mevlevî Selçuklu düzenine yontsa da, ara ara göndermelerde bulunmaktadır.

HIZIR İLYAS-EJDERHA MOTİFİ

İrfan Kitabı'na gelince "Mehdi"nin kimi kültür ve inançlarda bir türü diyebileceğimiz kurtarıcı "Hızır" kültü ile ilintili görülüyor Pir Sultan'daki şu dizeler:

"Olayım der isen Hızır/İrfan defterine yazıl."

Bu bağlamda, Pir Sultan'da "Ejderha'yı iki şakka, / Bölen Mur-taza Ali'dir." dizelerini "Hızır" ile birlikte düşünebiliriz.

Çünkü muhtemelen Pir Sultan'ın gezdiği yerler arasında olabilen Malatya anıtsal-duvar kabartmalarından birinde Gök, Işık, Verimlilik Tanrısı Teşup, Yeraltı, Karanlık ve Kuraklık ejderhası (İlluyanka) ile mızrak ile dövüşmektedir (Teşup aynı zamanda metalçi-zanaatçı koruyucu tanrıdır). (Bu duvar kabartması şimdi Ankara Anadolu Medeniyetler Müzesi'ndedir. Ama Pir Sultan çağında mutlaka yerindeydi, nispi harabeli olsa da.) İşte bu Teşup-İlluyanka ejderi mücadelesi sonra Hristiyan Hesiografyasına girmiş, Hristiyan aziz Aya Yorgi'nin ejderle mücadelesi mitolojisini doğurmuştur. Daha sonra İslâm mitolojisinde Hacı Bektaş ve Sarı Saltuk'da ejderha ile cenk eden menkıbeleri işlenmiştir. Keza Pir Sultan dizelerine de böylesi kaynaklardan taşınmış olmalıdır. Ha, Hızır'la ilintisi ne diye sorulabilir. Cevap vereyim, kötülük-zulüm timsali ejderi öldüren süvari olan Aya Yorgi, İslâm Alevî mitolojisinde Hızır-İlyas peygamber olarak görünmektedir.⁴⁷

Antik Çağ'da Mezopotamya-Anadolu-Yunan Mitolojisinde belirgin olarak görülen Gök-Yağmur-Işık-Verimlilik tanrılarının savaştığı iş bu ejderlerin karanlık-kuraklık-simgeleri olduğu araştırmacılarca ifade ediliyor.

Bu doğrultuda, “Pir Sultan Ali”nin ve işi şakka (parçaya) bölerek öldürdüğü ejderhanın ise hangi tarihi ekonomik şartlara ve toplumsal tabakalara tekabül ettiklerini, aşağıdaki Sivas-Divriği’de yaygın olan söylence (menkıbe) ışık tutabilir.

Kutlu Özen’in “Sivas Efsaneleri”, “baskı 2001” adlı kitabında Divriği Efsaneleri bölümünde Divrik’e bağlı Ahi köyü ve buradaki Ahi Baba Yatırının varlığı konu edilmekte.

Ahi Baba -ilginçtir- Ahi köyüne, İran-Erdebil’den gelmiştir. Yani Şah İsmail Hatayî soylular Ocak-Merkez’den.

Köylülerin inanışına göre Divrik-Dumbaca dağı eteklerinden geçen kervan yolu üzerinde bir ejderha türemiştir. Kervanlara yol vermemekte, yaylalardaki hayvanları parçalamaktadır. Köylülerse korkularından yaylaya çıkamaz, tarlalarına gidemez durumdadırlar.

Şikâyetler, feryatlar artar. Fakat ejderhayı öldürmeye de kimse- nin gücü yetmez. Divriği emareti de çaresiz kalır.

Divriği Emirinin çevresindekiler, bu ejderhanın hakkından gelse gelse Eksirik’te oturan derviş gelir derler.

Emirin “demiri kesmek” için haber-ferman salmasıyla Derviş Ahi Baba Divrik’e gelir ve “Allahın gücü ve erenlerin himmetiyle” Divrik Ulu Camii damına çıkar, okunu alıp yayını çekmesiyle okun Dumluca dağına gidip, ejderhayı helak etmesi bir olur.

Efsane bu kadar.

“Divrik Emiri-Ulu Camii” gibi egemen yerel sınıf ve onun Ortodoksi-Sünni İslam motifleri de bulaşıktır. Şimdilik burada bu yönü ayırık tutalım, efsanenin dayandığı mâddi temel ve fikrî akidesini görmek için.

Böylece net gördüğümüz ise, yaylacı-tarlacı-kasaba dükkancı emekdaran ile kervandar helalî-maldar “koruganı” olan bir “fütüvveti derviş”tir, ejderhayı şak şak bölen Şah Sultan Ahi!

PİR SULTAN’DA “KUDRET” KİTABI

Evet. Pir Sultan’ın zikrettiği Hakikat Kitabı, Aşk Kitabı, İmam C’ufer Kitabı ve İrfan Defteri dışında, Kuran’ı saymazsak, somut olarak ismen zikrettiği bir tek “Kudret” Kitabı vardır.

“Kudret” Kitabı, Bizans Ortodoks kilisesine bağılı kimi yazıcılara göre Manicilerin kitabıdır. Erdoğan Çınar ise bunları Hristiyan kisvesine bürünmek zorunda kalmış, eski çağlardan gelen “Aleviler” diye tanımlıyor. Asıl olarak, Palu-Samosatlı “alevi pir” Drokonas’ın kitabı imiş ve Drokonas bunu yanına “irşad” (sufist eğitimden geçme) için gelen Dersim-Erzincan yaylalarından gelen öteki Alevi ereni Silvanus’a vermiş muhafazası için. Aslında iki kitap vermiş, ötekisi Erkan usülleri ile ilgili dediğine bakılırsa. Kudret Kitabı tasavvufi (Hristiyan literatüründeki Heretik) “felsefi” esaslarla ilgili olmalıdır.

Kudret Kitabının Pir Sultan nefeslerinde geçen hali içinde irdelemeden önce bir şeyi belirteyim. Hem Manici ismi hem de Hristiyan kisveye bürünmüş Aleviler tanımı gerçeğe oturmuyor. Doğrusu, Mani’nin nur-ışık odaklı sufi öğretisini temel almış Paulicienler, Bogomiller, Katharoslar gibi Hristiyanlığın heretik, “sufi” yolakları şeklinde tanım ve adlandırmadır.

Buna ek olarak Pir Sultan’ın da Mani felsefesine dayalı Hristiyan sufist heretiklerinin temel kitabını konu edinmesi O’nda da, Manici Işıkcılık öğretisinden kimi öğeler aldığını da gösteriyor gibi.

“KURAN” VE “KUDRET”

Bu denklem konusunda Pir Sultan’da dizeler çok açıktır:

“Kuran yazılırken Arş-ı Rahman’da/Kudret kâtibinin elinde idim.”

Burada şu görülüyor. Pir Sultan’ın “Kuran”ına gördüğümüz öteki Mehdi-Mani-İmami-Sufi harçlar gibi Heretik “Kudret” harcı da karılmıştır. Ama kitabı yazan Sultan Abdal değil, başka bir pirdir (“Kudret kâtibi”).

Anlaşıyor ki, “Pişmemiş çiğ yumurtayı/Soymak elden gelir mi?” dizesinin gösterdiği üzere bu sırda pişmemiş-çiğ bir abdalır. Adını zikretmediği bir mürşide gönderme yapıyor.

Bir başka yerde, “Musa söyler idi binbir kelamı/Kudret eli ile çaldı kalemi.” dediğine göre, Musa aracılığıyla gelen Yahudi sufizminden (Kabalacılık) de katkı almış. Zaten Hurufilik ile ilgili araştırmalar İslâmdaki bu sufi ekolün Kabalacı harf gizemciliğine de dayanmış olabileceğini söylüyor.

Ayrıca Musa, “Kudret”in fikri piri olduğu iddia edilen Mani’den de, O’na dayandıkları Bizans Kilise kaynaklarınca belirtilen “Manici” Hristiyan Palu’lu Drokonas’tan da ve Erzincanlı “Pir Silvanus”dan da bir-iki bin yıl önce yaşamıştır.

Ya da, burada geçtiği haliyle Musa, Pir Sultan’ın dizelerinde kimi yerlerde kullandığı “Dört Kitabın” bir aksesuarı (bezemesi) midir? Yorum ortada.

“Kudret kandilini yanarken gördüm.” dedikten sonra “Parlaya parlaya yanarken gördüm.” diye de vurguyla eklemesi Manici-Işıkçılıkla bağlı bir terennümü olabilir mi?

Bir başka dizesinde “Kuran’ın Yasini” (En önemli ayeti anlamındadır) “Kudretten okunur” diyor. Kuran’a “Kudreti” heretik maya da çalıyor, çok açık.

“El defterin ko kendi defterin ara” dedikten sonra, “Kudret ıssı hikmetin göstere” diye eklemesiyle “kendi defterin” olduğu görülüyor. “El defterin” Alevilerin iddia ettiği, “Muhammad Ali”ninkisinin halife Osman tarafından tahrifle-eksikle “toparlanmış” bozuk Kuran’ı mıdır?

Kısacası belgeler yokedilmiş olduğundan dizeler-deyişler arasından da iğne ile kuyu kazıyoruz.

Bir de Pir Sultan “Kudret Issı”ndan (pirinden) “Hikmet” diliyor.

Yunus Emre’nin piri, menkabevi bir şahsiyet olsa da, “Manisin saçan” Baba Tapduk idi (Elimizde hiçbir “Mani”si de yoktur). Pir Sultan’ınki menkabevi olarak bile belli değil açıkça. Evet, bir dizesinde tarihi şahsiyet olarak Nesimi’yi gösterdiğini gördük. Ancak “Kudret Kitabı” bağlamında konuşuyoruz burada. Tabii Nesimi’de de “Kudret” aranmalıdır, Divan’ında.

Evet, vardır, meselâ bir dizede şöyle geçiyor:

“Kudret- sırr-ı Hudâsın ya Ali senden meded.”

Yani “mitolojik Ali” ile özdeş tanrının sırrından, “Kudret”ten kurtuluş beklentisi var.

Kanaatimce, şu aşağıda aktardıklarım bizi Nesimi’deki “Kudret”e götüren deyişlerdir; şerh ile veriyorum:

“Hakkı Nesimi buldu/Kuran imamı oldu.”

Şimdi “İmam Kuran”a biraz daha açıklık geliyor:

“Ey cemalin Kaf Ha Ya Ayn Sad/Ma’ni-i Yasîn saçından müstefad.”

Şiirin çevirisini bir yana bırakabiliriz. Burada Kuran Yasin’in “Mani”si vurgulanmış ki aynı zamanda bu “Cemal”dir.

Anlaşılmaktadır ki “Yasin’in manisi” aynı zamanda yukarıda gördüğümüz “Kudret” kitabı bağlılarının mürşidi-peygamberi Ma-ni’nin simge söylenişidir:

“Bildin ise bu *remzi* ey talip/Sana bu *ma’ni* hoş beyan oldu.”
(abç)

Şu aşağıdaki dizeler de, Mani öğretisinden Nesimi’ye geçen, ağırlığını taşıyamayan nur/ışık odaklı tanrının evren olarak tezahür ettiği öğretideki, temel kavram nur’un ifadesi:

“Hak tealanın kelamı nurdur/Görmeyen ol nuru Hak’tan durdur.”⁴⁸

Anlaşıyor ki, Pir Sultan Alevi-Kızılbaşlığı’nın temel kitaplarından biri de, Hristiyan sufi/heretik Paulicien-Thondraklar’dan kalma Kudret’ti ve Vahdet-i Mevcutçu/varlıkbirlikçi teo-düşüncenin en azından ana hatlarını, nur/ışık kavramıyla veriyordu.

Ancak yine anlaşıyor ki, tıpkı Karmetiler’in “İhvan-ı Safa Risaleleri” ve Bedreddin’in “Varidat”ı gibi tasavvufi-felsefi bir kitaptı. Yani Alevi-Kızılbaşlığın ne ütöpik komüncü projesi ile ne de küçük üretmenci-küçük mülkiyetçi-özgür pazarcı projesi ile ilgili toplumsal-ekonomik boyutlu eser değildi. Bu ikinci boyut proje ile ilgili, düzence absorbe edilebildiğinden “Fütüvvetnâmeler” bugün elimizdedir, sadece.

Birinci boyutu ile, yani ütöpik komüncü-eşitlikçilik boyutu ile ilgili “yazmalar” dönem pirlerinin kafalarında şekillenmiş olarak, siyasi-toplumsal pratikler olarak tarihe geçmişlerdir ancak. Kaleme alın(a)mayarak.

TİMUR’DA VE ŞAH KULU’NDA “KURAN”!

Bu iki tarihsel şahsiyet yaşadıkları zaman, konumları, toplumsal dayanakları-siyasal bakış ve amaçları açısından birbirleriyle taban tabana zıt olduğundan, aynı kefedede tartmak eşyanın tabiatına ters olur. En basitinden birincisi bayzade-bazergana dayanan yayılmacı siyaseti, ikincisi köylü-göçer, tımarsız-kapusuz memur-baylara dayalı kur-

mak istediği “Sömürsüz Anadolu Düzeni” ülküsü ile taban tabana ne kadar zıttırlar.

Timur 15. yüzyıl başlarında, Şah Kulu ise bir yüzyıl sonra 16. yüzyıl başlarına-nispeten Pir Sultan’la çağdaş-tarihe yazılmışlardır.

Ancak her ikisi de, Kuran’a reva gördükleri olumsuz muamele ile ortaklaşmışlardır. Yalnız farklı görüş açılarından bakarak.

Timur, daha sonra Pir Sultan yorumlarda da görülebilecek-deyim yerindeyse- “Batın Kuran” a “Bozulmuş Kuran” diye ve Şah Kulu da egemen-sünni memur-baylar elindekilere “Yezit’in Kuran”ı diye çok tepki gösteriyorlar.

Timur’un “Kuran” a saygısızlık düzeyini gösteren tarihi vakayı Evliya Çelebi’den okuyoruz.

Yıldırım Beyazıt’e karşı Anadolu-Rum seferinde Sivas önlerine gelen ve kuşattığı bu şehri de zapteden Tatar emir Timur’u halk ve “boyunlarına Kuran takan” binlerce çocuk karşılamaya çıkıyorlar. Yine de “demir yürekli nursuz adam”, boyunlarında Kuran takılı olduğu halde binlerce çocuğu askerlerine çiğneterek ezdiriyor. Ayrıca Sivas şehrinde kaldığı yedi gün içinde yaptığı “harabet” yanında yetmiş bin bilgin ve halkı kılıçtan geçiriyor.

Evliya daha sonra, aynı dönemde yaşadıkları tartışmalı, Timur ile Nasreddin Hoca’yı karşı karşıya getirip, görüştürüyor eserinde.

Konunun önemine binaen bu görüşmede yazdıklarını aynen aktarıyorum:

“Timur-Nasreddin Hoca ile görüştüğünde Hoca, Timur’a:

“Niçin Sivas’ta kırk bin çocuk ve nurlu Muhammed ümmetini Tatar atları altında ezip, yetmiş bin Allah yaratığını öldürdünüz?”

Dediğinde Timur:

“Vallahi Sivaslılar, Kuran’ı Azim yaratılmıştır diyerek uydurma sözleri, hükmü kaldırılmış ayetlere benzetip Kuran’ı Kuran’lıktan çıkarmışlardı. Çocukları da zina çocukları, ihtiyarları ise Şii, Hurafi, Cebri, Kadiri mezheplerine girmişlerdi. Onları âleme örnek olarak doğru yola getirmek için şehirlerini harab ettim, demişti.”⁴⁹

Doğrusu, Timur despotunun incilerinde ne cevherler vardır.

“Kuran-ı Azim” in Tanrı sözü (vahiy) olduğunu kabul etmeyip onun “yaratılma”, yani “insanın yazdığı” eser olduğu İslâm’ın ilk

yüzyıllarından beri, aynı zamanda Aristo vb. Yunan düşünürleri etkisindeki kimi özdekçi olup, Şii ve Mutezile denilen ekole de bağlı bir takım özgür İslâm düşünür ve sufilerince açık açık ifade ediliyordu. “Tanrı sözü” addedilen ayetlerden kimilerinin hükmünü de insan ve toplum yararına, dönemsel-somut koşullara göre iptal etmek yetkisi de Şii-batını öğretide vardı. “Muhammed Ali soyu”ndan indiğine ve fizik-ötesi “ışıklı”, yanılmaz olduğuna inanılan “İmam-Mehdi” yetkisine bırakılmıştı.

Alevilik türevi Hurufiliğe (Çelebi Hurafi diye yazmış) yukarıda yeterince değindik. Cebri, Gevvri/Gebr “Beyazlık” da “İyi düşünce, İyi söz, İyi iş”in tanrısı Hürmüz’e kutsi bağlanan Zerdüştcü düşünce-inanç sisteminde daha sonra ortaya çıkan “aykırı” bir fraksiyondur (Deyim yerindeyse Zerdüştizmin Alevilik’idir).

Yani, “ihtiyarların” (pirler!) Şii, Hurafi, Cebri mezhepten olduklarının söylenmesi Alevi-Bektaşilik’in çeşitli türevleriyle Sivas’ta oturduğunu da gösteriyor. Unutmayalım, Timur dönemi aynı zamanda “Pir Sultan”ın piri” de olan Seyyid Nesimi’nin “Rum”da (Anadolu) şehirlerini de “gezindiği” dönemdir.

Sadece “Kadiri”lik, Şeyh Abdülkadir Geylani (12. yüzyıl) bağlı olarak Vahdet-i Vücutçu sufist, ama Sünni-egemen türevli bir mezheptir. Yine de Timur emiri rahatsız etmiş.

Konu ile ilgili araştırmaların söylediğine göre, Sünni İslâm belini kıramadığı Tasavvuf düşünceyi, bir dönem sonra içererek egemen-nizam için “ehil” yapmak istemiştir. Bu hususta ilk büyük adımı, bir ara “yaratıcı” inancı inkâr edecek düzeye gelip de kurtuluşu tasavvuf-ta arayan, Bağdat’ın büyük Sünni-ulemasından Gazzali ile atmıştır. Abdülkadir Geylani’nin katkısı bunu daha bir sistemleştirmek olmuştur. İşte Sünni-İslâmdaki evliya kültürleri böyle ortaya çıkmıştır.⁵⁰

Bu meyanda, egemen-aristokrat İslâmi düzene karşı kavga veren toplumcu-özgürlükçü Karmatiler’in bilim, felsefe, tasavvuf vb. konulu temel kitapları ve örgütlenme hareketi olan “İhvan’ül-Safa û Hül-lan’ül-Vefa”nın egemen sınıflar adına Rum-Selçuklu düzenin tarihini de yazan İbn-i Bibi tarafından olumlu referans verilmesi bu durumun bir uzantısıdır.

Keza, “Enel-Hak” diyen ve kendisi de bir Karmati azası olan Hal-lac-ı Mansur “dâr”a çekilirken, aristokrasi orta sınıf ve esnaf-zanaatkâr-

lar sözcüsü olup, egemen Selçuklu hoşgörüsü altında aynı “Enel-Hak”ı (Ben Hakikat’ın bir parçasıyım, yani Hakk’Tanrı’yım) diyebilen Mevlana Cemaleddin’in konumunu buna paralel anlamalıyız.

Aynı şekilde Osmanlı ülkesinde diyar diyar-şehir şehir dolaşan Padişah ve Ayan-Eşraf düzenin sünni dilli kalemi Evliya Çelebi’nin gezdiği yerlerde kale, saray-konakları, Ulu Camileri, Çarşı ve Bedestenleri, Medreseleri çoğu abartılı verirken, her yerde baba, dede, sultan lakaplı dervişlerin tekkelerinden, evliyaların yatırırlarından Bektaşî dil katarak bahsetmesini, aynı zamanda daha çok “Ahmet Yesevi fukarası” olan bu dervişleri de, örnek olsun her post üzerinde oturan marifet sahibi ilim ve fazilet ehilleri olduklarını ve hepsinin ehl-i sünnet akidesine sahip müminler diye göstermesini⁵¹ de aynı şekilde değerlendirmeliyiz.

Kısacası egemen sınıf, tasavvufun varlıkbirlikçi radikal öğretisini söndürmekten aciz kalınca, bükemediği eli öpmüş, O’nu “Kitabi inanç”la kararak düzen yanlısı absorbe etme (eritme) politikası izlemiş, böylece emekçi halkla devrimci sonuca yol açan kucaklaşmasını kesmek istemiştir.

Son olarak Timur’un Nasrettin Hoca’ya söylediklerinden yani “hükmü kaldırılmış ayetlere benzer uydurma sözlerle” dolu tahrifli “Kuran” ithamı yapmasından 15. yüzyıl başlarında da, yani Pir Sultan’dan bir yüzyıl öncesinde Şii, Hurufî, Cebri vb. çeşitli türev adları altında görülen Alevî-Kızılbaş ve Bektaşî hareketin “doktrin kitapları”na sahip olduğu da anlaşılmaktadır.

Neyse, Emir Timur’un “Kuran”a reva gördüğü muameleyi öğrenmiş bulunuyoruz. Peki, bir yüzyıl sonra Teke-ili yoksul dağ-köylü Türkmenlerin önderi Şah Kulu’nun “Kuran”a aynı negatif muameleyi de yaptığını görüyoruz, buna ne diyeceğiz?

Ellerindeki Tımar toprakları alınıp “mal sahibi Türklere, kadı oğullarına, mütevellî oğullarına, bazergan oğullarına” verildiğinden Sipahilerin ve kent-kasabalardaki yoksul halk ve kapısız-işsiz leventlerin de katıldığı, Osmanlı egemen yazıcıların Şeytan Kulu şeklinde tacizkar lakap da verdikleri Şah Kulu, Hareketi sırasında ele geçirdikleri yerlerin yönetimini “adamlarına” veriyor, “Ulema-Bektaşî ideolojik sentez”e dayalı eşraflı-aristokratik düzene evrilen Osmanlı’ya karşı alternatif Kızılbaş-müslümanın Türkmen yoksulları-köylü-esnafı

ile tımarlı sipahi sınıfsal tabana dayanan bir Alevi düzeni kurmak istiyordu muhakkak ki.

İşte Şah Kulu Hareketine katılan tüm bu alt-tabakaların, isyancıların Antalya, Kızılcağa, İstamos, Elmalı, Burdur ve Keçiborlu'yu ele geçirdiklerinde yönetici subaşı ve kadıları ile ekâbir ve ayandan, yani beyleri ve para-malcı zenginlerden, “mübalağa âdem”i kılıçtan geçirdiğini, cami, mescit, medrese ve zaviyeleri yıktıklarını görüyoruz. Şehzade Osman'ın Payitahta gönderdiği raporlarda bir şeyi daha görüyoruz: “buldukları Kelâm-Ullahı ve kitapları oda (ateşe) vurup tabanlayıp mahvet”iyorlardı.

Yani Şahkulucular, Kuran ve diğer “kutsal” kitapları ateşe veriyorlar veya ayaklarıyla çiğneyip parçalıyorlardı.

Bu eylem, irdelediğim ölçüde diğer Alevi-Kızılbaş kalkışmalarında hiç görülmeyen, ayrıksı bir durum. Nedenine bakalım yine de.

Araştırmacı Baki Öz, Şahkulucu Alevi kütlenin yaptıkları işbu kitapların eksik ve saptırılmış Kuran ve öteki din kitapları olduklarını belirtiyor.

Gerçekten de belirtiriz ki, kimi belgelerde “ayakları çarıklı” kimi belgelerde “ömrü piyadelikten ağaç ayaklı” Kızılbaş-Türkmen kütleler, hernekadar bir bölüm bazergan-eşraf “gönülleri alınanlar” diye ayetlere bizzat Muhammed'çe dâhil edildiği söyleniyorsa da, İslâmın ilk çıkışındaki Mekkeli esir ve yoksullara, Medineli ipotekli borçlulara dayalı olan, Mekke Kureyş zadegân-bazergana ve Medine Yahudi Sermayeye karşı çıkan, yüzlerce ayetin sonraları, deyim yerindeyse “Yezit Kâfiri-İslâm Sentezi” adına iptal edilmesi ve yerine eksik-çarptılarak derlenmiş “Halife Osman Kuran”ı olduklarına kani oldukları, inandırıldıkları için böyle eylem yapmışlardır.⁵²

Şah Kulu'dan yaklaşık dört yüz sene önce yaşamış, İranlı sufi ozan Ömer Hayyam ne diyordu:

“Tekkede, medresede, manastırda, kilisede/Bir cennet cehennem kaygısıdır sürüp gitmede/Oysa yüce varlık'ın sırtına eren kişi/Bunların tohumunu uğratmaz düşüncesine.” (abç)

Ozan, bir de şöyle demişti:

“Putların, kâbenin istediği kölelik/Çanların, ezanların dilediği kölelik/Mihrapı, kiliseydi, tespihti, salihti/Nedir hepsinin özelliği/Kölelik.”

Yani Şahkulucuların, Kızılbaş-Alevilerin hazırlanmasında yüz-yıllara dayalı radikal-sufizmin ideolojik birikimi gözardı edilmemelidir. Apaçık ortada.

PİR SULTAN'IN “BATIN KILICI” YA DA “FİKRİ KAVGA”!

Şah Kulu Hareketindeki kimi detayları Pir Sultan nefeslerinde geçen kimi betimlemeler, ifadelerle karşılaştırarak irdelersek, bu nefeslerde açıkça görülmeyen fakat dikkatli okununca net olarak anlaşılabilen iki yön var.

Sınıfsal mücadelede “keskin kılıçlı” çıplak şiddet konusu ve öte yandan böylesi kavramlarda gizli fikri (ideolojik) kavga konusu.

Kılıç keskini mücadele biçimi yönüne bakalım. Bir dizesinde “Muhammed Mehdi”nin Hak sancağı adına insan haşarı “Mahlûk Deccal”a karşı çıkarken “Teber (çift yüzlü bir çeşit balta-sb) çekip münkirlerin kanını dökelim” şeklinde söylüyor gerçekten. Ama hemen aşağıda, bakıyoruz “münkirlerin sarayın bozalım, yıkalım” ifadelerini kullanıyor. Demek ki “münkirler”den kasıt saray-konak sahipleri bazergan, zategân-derebey gibi sınıfsal unsurlardır. Tersinden, bu yolda bir “katara dizilen” “müminler”de, Şah Kulu vb. hareketlerde gördüğümüz sınıfsal taban olan bilcümle yoksullar-işsizler-ezilenlerdir.

Zaten biliyoruz ki, Şah Kulu’dan Kalender Çelebi’ye kadarki bütün Alevi kalkışmalarında, Osmanlı’nın uyguladığı vergi, toprak, saç-sakal kesip pirleri aşağılamak vb. politikalar da kışkırtıcı rol oynamıştı. Daha doğrusu bu kışkırtıcı politikalara tepkiyle haksızlığa uğramış Sünni unsurlar da Alevilerle birlikte hareket etmişlerdi.

Bu bağlamda Pir Sultan nefeslerini değerlendirirsek “Yezit, Decal, Mervan soylu, münkir, münafık” vb. kavramların İslâm’ın Sünni bölmesinden ziyade, sömürücü-egemen ve baskıcı sınıfsal kesimini ifade eden kavramlar olduğunu görüyoruz.

Keza Pir Sultan “kâfir” şeklinde bir-iki kez kullandığı kavramla da hem Sünni-müslüman zategânı hem de bu sınıfın Hristiyanlıktaki izdüşümü olan “Frenk”i anlatıyor.

Benzer şekilde, ancak şimdi tersinden okuyacak olursak “Mehdi, Ali, Gazi, Derviş, Abdal, Mümin” vb. kavramlarıyla da İslâmın Kızılbaş-Alevi bölmesi kadar ve bunların dayandığı ayaktakımı, yoksul, iş-

sizler kadar Sünni ezilen-sömürülen şehirli-köylü sınıfları da anlatıyor, Pir Sultan. Bunu görüyoruz.

Şüphesiz ki, Alevilik kimliğinin eritilmesi boyutuna kapalı olarak ifade edecek olursak, Şahkulucu Anadolu Türkmen Devleti kurulsaydı “Alevi-Sünni ezilen sınıf ve tabakalar”a dayalı olarak böyle bir devletin ilginç-orijinal “sentez ideolojisi” şekillenmiş olurdu. Ama tarih yazılmıştır, varsayımlar pek anlamlı değil.

Ama Bedreddin-Börklüce-Torlak Hareketi”nde bu varsayımımızın ipuçları bulunuyor. Çünkü başta Müslümanlık-Hıristiyanlık-Yahudilik üç dini ve kitabı hep bir ilan ederek, aslında dinlerden bir din, 72 milletli insanlıktan da hep bir âdem-insanlık milleti oluşturmayı ülkü edinmiş Tasavvufi Komünistik Bedreddin Hareketi, ister istemez tüm bu “kutsal kitaplar”ı da “batıl” ilan ederek “iyi yönleri”ni içine alıp eriterek “Varidatı” yeni bir kitabın “Mani’sin” çıkaracağı da klavuzsuz görünen köydü açıkçası.

Şimdi Pir Sultan dizelerinde “Zülfıkar keskinliğindeki kılıç” vb. ifadeli kavramlardaki bir diğer boyutu, hatta Ozan’ın Alevilik’te özgün “sazı-sözü” olduğunu düşünersek, asıl olarak fikri (ideolojik) mücadelenin gizli olduğu boyutu irdeleyelim.

Bu noktada da, Pir Sultan’ın iki nefesinde kullandığı kimi kavramlar yolaçıcı oluyor. Bir nefesinde Pir Sultan, “Yezit’e *BATIN KILICIN* çalan Murtaza Ali’dir” diyor. Bir başka nefesinde ise “Çekelim *AŞK BIÇAĞIN*/Geçsin Yezitler çağın” diyor. (abç)

Yani, kılıç “Batın” kavramıyla bıçak ise “Aşk” kavramıyla tarif ediliyor. Daha doğrusu bunlar kesici maddi özellikleri ile değil de fikri-tasavvufi kavramlarla mecazi (remzi) olarak tanımlanıyorlar.

“Yezit’e Batın Kılıcın, çalan Murtaza Ali’dir” dizesi Şah İsmail Hatayî’ye de de atfedilmiştir.

Pir Sultan ayrıca Şah’a referansla bir dizesinde söylediği “Oddan (ateş-sb)” kılıçtan keskindir gülbenki” ifadesiyle de gülbenkli fikri kavgayı öne çıkarıyor yine.

“Seyyit Nesimi Pirimiz”de de aynı fikri kavga kelâm ile dir:

“Münkire oldu Nesimi’nin kelâmı zü’l-fikâr!”

Malum olduğu üzere, gülbenk Alevi “dualar”ı kelâm ise özlü-de-rin fikri sözlerdir.

Buradan çıkan sonuç, alt tabakalar-ezilen orta tabakalar adına ortaya çıkan Pir Sultan'ın kendisinin de içinde olduğunu belirttiği "ed-na kullar" için en ufak bir demokratik hak ve özgürlük kısıntısının bile mevcut olmadığı Yavuz-Kanunili Osmanlı'nın ayanlaşma-derebey çağında bile "insanda ne keramet var" diyerek fikri (ideolojik) kavgayı bayrak yaptığıdır.

Kaldı ki "Mervan soyun vuralım/Yezitleri kıralım" gibi dizelerde görünen Pir Sultan, "Mansur gibi asılmaktan/Nesimi gibi yüzülmekten/Hüseyin gibi kesilmekten" döne döne dem vurmakta, "Gel Yezit, Hüseynimi kes" de diyebilmektedir.

Böyle çelişkili gibi görülen dizeler aslında, Pir Sultan Kızılbaşlığında ideolojisinin egemen-Yezitzadegan düzene karşı Alevisiyle-Sünnisiyle fukara müslümanı birleştiren halkalardır.

NESİMİ VE FÜTÜVVET ÜLKÜSÜ MELÂMETİ TAŞI

Şimdi, bizzat Pir Sultan Abdal'ın kendi nefeslerinde "piri" olduğunu belirttiği Alevi-Hurufilik öğretisinin büyük mürşidi ve ozanı Seyyid Nesimi'ye, bu çalışmamızda odaklandığımız tema açısından da bakalım. Daha doğrusu, şimdiye kadar yapılmış tüm Nesimi çalışmalarında, Pir Sultan'da olduğu gibi "atlanmış" Fütüvveti yönünü gösterelim ozanın.

Nesimi, Pir Sultan'dan takriben yüzelli sene öncesinde 400 der-vişi ile geldiği Anadolu'da şehirlerde, kasaba-köy ve obalarda "geze-rek" on yıl kadar kalmıştır, en azından.

Kaldığı şehirler arasında, şiirlerinde geçtiği kadarıyla anlaşıldığı üzere, Anadolu Alevi kalkışması yataklarından olan Sivas ve Tokat da vardır. Bu durumda, aksak Emir Timur'un Sivas'ta yaygın olduğunu gördüğü Hurufi öğretisinin altında yatanın da çağdaşı Nesimi olduğu ortaya çıkıyor, kanaatimce.

Nesimi hakkında İlerici-solcu Alevi kesiminden en dikkate değer çalışmalardan birini yapmış olan İsmail Kaygusuz'un O'nun Anadolu'daki yaşadığı-kaldığı iddia ettiği yerlere binaen, toplumsal dayanaklarını "Kırsal kesim Alevi-Türkmen Halkı" ve "Göçebe ve yerleşik (ve Timur baskı-korkusuyla dağlara da çekilen) Türkmen ve Kürd Alevi halkları") diye sınırlamış olması garip kaçmaktadır.

Bütün mani (dörtlük)leri, aruzi tarz  irlerini, tuyu , murabba ve gazellerini içine alan “Divan”ında Nesimi, Anadolu başta olmak üzere Yakın-Doğu şehirlerini, bu şehirlerdeki “sanayi”yi ve çeşitli “san’at” erbabını, sermaye ve say (emek) ilişkilerini, bununla ba lı olabilecek üstadlar ve  agirtleri, çeşitli meslek erbabının d kk nlarını,  ar ı ve pazarların canlılığını, ehlibazar’ı, tüccarları, altın, yakut, lal, gevher-cevherleriyle mülk   mal’cı birikimi saya saya bitirememektedir. Ehl-i bazar tüccar yanında Nesimi’de “müşteri” diye bir öteki kategori de verilmekte.

Öyle ki bu ticaret, örnek olsun “T ccarıyız Çin’in biz u  menba-yet   Ke miriyiz” ifadelerinin gösterdiği gibi Çin’e-Ke mir’e kadar uzanmış Doğu’nun “ pek Yolu” uluslararası ticaretini de ihtiva etmektedir.

Pazara u radı ında Hakkı değil, batılı seçen Muhtesiplerden, “kalbi arı” sarrafların artık kalmadığından dem vurarak para-meta ilişkiler alanın kirliliğinden yakınıyor Nesimi. Bunlar bir yana, ister “temiz” ister “kirli ilişkileriyle” şehirlerde sanat-ticaret ve pazar yaşamını ve “ehil” sınıfları reng renk canlılığı içinde Divan’ında bir baştan öteki ba a kadar serpi tirerek gösteren Nesimi, nasıl olur da salt ve hatta başlıca olarak kırsal kesimle, köy ile sınırlı Türkmen ve Kürd Alevisi olur, anlaşılır değildir.

Geçerken de ineyim. Bu “ stad-ı sanat” ehilleri içinde Hariri ile ilgili bir dizisi de dikkat çekiyor. Milâdi 11. yüzyılın Kürt mutasavvıfı Hariri’nin mahlasını “ pek i zanaatk rlı ı”na bağlı olarak aldığı da unutulmamalı, keza “Makam t” adlı eserinde “Bulur canlar safa ben-den Cihan’da/Anın in kim Makam t-ı Haririm.”

Sufist yolun dejenerasyonu sonucu, yani sufilerin giderek-der-g hların hank hların vakıf-gelirleriyle nemalanıp kastla maları ve halka sırtlarını dönmeleri sonucu, bunlara tepkiyle çıkan Horasan Mel metiyye akımın ve bu akımın Fütüvva olarak deyim yerindeyse bir “esnaf-zanaatkâr dervişli i” şeklinde örgütlenmesini görmüş bulunuyoruz.   te, Nesimi’de Melâmeti dervişli in çekim alanındadır, Pir Sultan gibi.

Nesimi bir yerde, “derviş dem be dem Melâmet ta ını atar a ıka” diyor ve ekliyor: “Ta ı kıymetsizdir anın, i ini g r taşın.” Yani, Mel metiyyenin de , “ alı , kazan, ye, yedir/Bir gönül ele getir.” formülün-

de dile getirilmiş özüne vurgu var burada.

Çünkü O, “Ne mal say’ım (emeğim-sb) yılmış idim (kazanmış idim)/Bırakıp kamusun koydum kalan/Bana hayr ettiğim kaldı.” demesiyle, “malını yağmaya veren” Pir Sultan kadar, idealist Melâmeti sufidir.

Pir Sultan’ın kendi Alevi yolakı-dergâhı içindeki “yağmadan gelen dedeler”i afişe ettiği gibi, Nesimi de derviş-sufi görünüp-sultanlardan bile kadr’li saltanat süren “abdal olubanlar”ı teşhir etmektedir. Bu meyanda “Hazinem, gencim, malım Nesimim, Aşkım” demekle Melâmeti yolunun “Aşk mezhebi” eri olduğunu belirtmektedir. Bir yerde de: “Aşkında oldu Nesimi Halka Melâmet” demiştir.

Ancak Nesimi de, Melâmetiye’nin Mürüvvet-Cömertlik ilkeleleriyle mistik esnaf-zanaatkâr teşkilatı olan Fütüvvet teşkilatını ve O’nun daha çok Küçük Asya’ya özgü biçimi olan Ahilik teşkilatını, tıpkı Pir Sultan gibi, kavram olarak hiç kullanmamıştır.

Sadece, Fütüvva Ocağı ile bağlı olarak Yakın-Doğu şehirlerinde Ayyarları (Genç-bekâr işçi ve işsiz gençler, milisler) ve bunların İran ve Anadolu’da bir farklı adlandırması olan Rindleri bir-iki yerde Nesimi zikretmektedir. Ayrıca, tek bir yerde de olsa nakaratla Ayyar ve rindlerle özdeş kavram Feta’yı da terennüm etmiştir. Görelim.

Nesimi, aruz vezni şiirlerinden birinde “Fitne başı Harami gözle rin” Ayyar’a benzetirken, diğerinde ise tam ters bakışla “Ayyaraleysin turrasın (kıvrıcık saç lülesin)” kendinden (Nesimi’den) “gönül aldıklarını” ifade ediyor.

Nesimi’nin bu ilk ifadesinden, Ayyarların bir dönem Haramilerle özdeş olduğu teyid ediliyor ki tarihi realiteye uygundur. Harami, toplumsal-ekonomik düzlemde analizini yaparsak şehirler-kırlardaki işsiz-güçsüz ayak takımının malı-mülkü yığıcılara, dinarlı-akçalı beyle-re-bazergana karşı yolaksız-şuursuz şiddet hareketiydi. “İlk” Ayyarlar da keza Feta’lar (çoğul Fetayin) da, ta ki 12. yüzyılda Bağdat-Abbasi halifesi Nasırriddinillah onlara hırka-şalvar giydirip düzen içinde “erkân edince”ye kadar, Harami kategorisinde değerlendirilebilecek “serseriler mecma’ı” idiler. Nesimi de bu mealde söylüyor.

Nesimi, Rindleri ise bir yerde “evbaş” ile bir yerde ise “kallaş”lar ile “Meygede içre”de ve “guşe-i meyhane”de zikrediyor. İranlı sufi ozan Ömer Hayyam da, aynı şekilde “Rind”i meyhanede görmektedir.

Ayyar'larla özdeş öteki kavram'a "Feta"ya bakarsak, Nesimi bunları da tam 14 kez nakarat halinde söyleyerek bir tuyuğunda anmış gibi görölüyor; Ali'nin "Gökten inmiş" kılıcı ile birlikte: ""Lâ Feta (abç) illa Ali la-Seyfe illa Zül-fekar"

NESİMİ'DE KÜNTÜ KENZ (GİZLİ HAZİNE KAMU TANRI) KAVRAMI

Şehir-sınâî-ticaret denklemi açısından bir şeyi daha kaydedebiliriz kanaatimce. Nesimi'deki kamutanrıci-panteist öğretiyi de bu denklemle ilgili kavramla açıkladığını görüyoruz. Küntü Kenz, yani "Gizil Hazine" kavramıyla. Pir Sultan gibi, Nesimi de Varlıkbirliğini, tanrıyı açıklarken, merkezinde "nur" olan kavramı kullanmaktadır. Ancak, Pir Sultan'da Küntü Kenz kavramı geçmez.

Sünni-dogma İslâmın "Ol, dedi oldu", Künfeyekün, şeklindeki bir yaratıcıya inançla uzlaşmaz tezat oluşturan "Küntü Kenz"ci Sufî sürek'e göre "Tanrı bir hazine olan gizini-sırrını bilmek istedi, makrokozmoz evren şeklinde açıldı-saçıldı (evrildi-"zuhur eyledi")." İnsan da, bu yoruma göre O'nun cansızlar âleminde canlılar âlemine geçişte uzantısı, ögesi ve daha gelişmiş parçası mikrokozmozdur.

Nesimi'nin "Kutsal Kitab"larına da bir göz atabiliriz şimdi.

Nesimi'de, harflerinde insan yüzündeki çeşitli hatlara benzeyen şekilleriyle "Mehdi Cemal"ın gizli olduğu "Kuran" yorumu var en başta. "Dört kitabın manisi" de Nesimi'ce "kudsi"dirler.

Bunun yanında Hakk'ın Kitabı, Aşk Kitabı'na referansları da var Pir Sultan gibi.

Ayrıca, "Kudretüllah'tır Cemalin" derken Allah'ın Cemalin "Kudret" içinde okumakta. "Kudret-i Sırrı Hüda'sın ya Ali Senden medet" derken de mitolojik Mehdi Ali'den kurtarıcı beklentisi yanında, asıl olarak "Hüda'nın sırrı", yani süregen işlemekte olduğumuz sırrı "evren'le özdeş Hüda" (Tanrı)nın işlendiği anlaşılan Hristiyan dinaykırı-cıların, "Maniciler"in kitabını da öğretilerine içermiştir Nesimi:

"Kudret'in yazan nakşını Mani ne bilir"

Bu dizede Kudret'e referansla "nakş üstadı" olan Mani'nin ismi açıkça telaffuz ediliyor. Biliyoruz ki, Mani Anadolu'dan Hind'e-Çin'e öğretisini yayarken-yazarken minyatürlerle nakş ediyordu kitaplarını.

Kendisinin büyük minyatürcü-ressam olduğu da söyleniyor.

Şu dizelerde de Nesimi, Mani'yi simgesel (remzi) değil doğrudan telaffuz etmiş gibidir:

“Mani'nin gözgüsü ve suret-i Rahman dediler.”

Yani tanrının insan yüzünde görülen tecellisi/sureti (Cemal) aynı zamanda Mani'nin de görüntüsüdür. Mehdi inancıyla da bağlı.

NESİMİ'DEKİ PİR SULTAN'DA GÖRÜLMİYEN ÖGELER

Seyyid Nesimi'de kurtarıcı olarak İslâmın Mehdi kavramı yanında Hıristiyan heretizminin Mesih, Meryem Mesih gibi kavramları da görülüyor.

Pir Sultan'da “kâfir”, Hıristiyan'la özdeş değil “münkir”, “münafık” olan Yezit'tir. Yani İslâmdaki dogma-Sünni bir fraksiyonla özdeş-tir. Aslında da bu dini-tasavvufi kavramlar arasındaki karşıtlığın Osmanlı toplumundaki 16. yüzyıllar, sınıflar karşıtlığına tekabül ettiğini de görmüş bulunuyoruz. Burada söylemek istediğimiz Pir Sultan'da kâfir kavramı Hıristiyan unsura denk düşmez.

Ancak Pir Sultan'da Hıristiyan öge boşlukta bırakılmıştır. İşte Nesimi'de bu boşluğun kısmen doldurulduğunu görüyoruz. Kısmenden kasıt her türlü inanç öğelerini içererek doldurulduğudur. Yani Nesimi'deki “aşk katında”, küfür de, iman da, Mecusi de, Putperest de, İsa da birdir, aynıdır. Belki Pir Sultan'daki “aşk dini” de böyleydi. Ancak telaffuz edilmemiştir.

Müslüman olsun-Hıristiyan olsun Nesimi için “Mümin”, “İman” tıpkı Pir Sultan bakışı gibi “Zülfikarlı Nesimi'nin kelâmıdır.” Ayrıca “Münkir Deccal'ın tunesinden Nesimi Fikr eylemez.”

Yani Nesimi'de de, Zülfikârî kılıç keskinliğinde mecazi ifadesini bulsa da Kelâm (sözle, fikirle) mücadele esastır.

Nesimi'nin, Pir Sultan'da görülmeyen başka değerlendirmeleri de var.

Bir dizesinde “Aşk katında küfr ile İslâm birdir.” diyor ve “Büt-hane ve Kâbe'yi vahdette (tanrıevrenbirlikte-sb) fark edenlerdir ancak pir ve deminden Hızır ile İsa'dır.” mcalinde de gerekçelendiriyor.

Aynı şekilde “Muğaylan harir” olmak için “Meydan-ı Aşk'a” çağrısı var. Bu gibi birkaç dizesinde Nesimi, arıtıcı ateşi kutsal gören

Zerdüşti din-adamları muğlara da pozitif göndermeler yapmıştır. Muğlar da Pir Sultan'da yoktur.

Hemen belirteyim. Seyyid Nesimi ile de çağdaş olan, sosyolojik tarihin kurucusu kabul edilen Kuzey Afrikalı Büyük İslâm Bilgin ve düşünürü İbni Haldun yeryüzünde (İslâm uygarlığı yayılım coğrafyasında-sb) en kalabalık sayıda olan inanç mensuplarının Mecusiler (Zerdüştiler) olduğunu yazmaktaydı “Mukaddime” adlı eserinde.

Tabii, Nesimi’de Zerdüşti dini-inanç sistemin kitabı olan Zend-Avesta’ya bir referans bulunmamakta. Ama mürşidi Farsî-Azerî Fazlullah’ın “Cavidan’ına ve Kürt mutasavvıf El-Harîrî’nin “Makamâtı”na göndermeler vardır.

Nesimi gibi Pir Sultan’da da “hem yoksulum hem bay” ya da “hem mülküm (köle-sb) hem malik” şeklindeki bakış, tanrı ile insanın yaratan ve yaratılan şeklinde bölünmesi (kesret) karşısında duran varlık-birlikçi tanrı tasavvufi açısından değerlendirilmelidir. Yaksa Pir Sultan, zaten nefeslerinde açıkça gösteriyor ki, “mazlum”un “zalim”e gibi soyut kategoriler altında hep sömürülen sınıfların sömüren sınıfa-nizamına karşı birlik’i değil isyan-kavgayı terennüm etmiştir. Seyyit Nesimi’de ise işte bu isyan yoktur.

Seyyid Nesimi’nin Halep Memluk emiri “Yezitler”ce diri diri derisinin yüzölmesinin kendisi bizatihi isyandır ama!

HANS DERN SCHWAM’IN SEYAHAT GÜNLÜĞÜ

Alman-Bohemya kökenli-yurttaş Hans Dernschwam, metalurji (madencilik) ile bağlantılı ticaret firmesi olan Fugger’in mühasip-mümessili sıfatıyla Anadolu’ya 1555 yılında, aynı şirketten heyetle, bir iş seyahati yapıyor. Bu sıralarda tuttuğu günlükleri daha sonra yayınlıyor.⁵³

Yazarın Seyahat notlarını, soyadının Türkçe yazılım ve telaffuz zorluğunu dikkate alarak, salt Hans önismi ile irdeleneceğiz.

Hans’ın Seyahatnamesinin canalcı önemi gezdiği dönemin ve tuttuğu notlarının “Pir Sultan döneminin bir kesitine” denk düşmüş olmasından kaynaklanmakta.

Hans Seyahat notlarında, Anadolu’daki 1509–1527 Alevî-Kızılbaş kalkışmaları ve 1550’lerden başlayan Celâli kargaşası sırasında, Pir Sultan’ın bu kalkışma-kargaşalarda varlığının ve doğrudan ya da dolaylı

(sazıyla sözüyle) ilintisinin olabileceğinin tartışıldığı bu dönemin İstanbul'un ve özellikle de Anadolu Alevi yatakları Sivas, Tokat, Amasya başta olmak üzere İznik, Eskişehir, Ankara dâhil, yol güzergâhındaki şehirlerin ve çevresinin bir panoramasını vermesi de önemli olmuştur.

İstanbul-Amasya geçtiği güzergâhta, özellikle köylülerin hayatını, izbe ve sefil durumlarını güzel resmetmiştir.

Ancak, Hans Günlüğü hiçbir Alevi ve Celâli Hareketlerinin varlığından, daha çeyrek yüzyıl önceye kadar bir olgu olarak ve O'nun gezdiği senede de bastırıldığına rağmen külleri hâlâ tüttüğü aşikâr olarak, bahsetmemektedir.

Anadolu halkı, köylüsüyle-çobanıyla "Türkler" çizdiği sefalet, ezgi ve yıkım içindeki halleriyle, cehalete, karanlığa ve sessizliğe gömülmüşlerdir. Yazdıklarından çıkan budur.

Ayrıca, güzergâhı gereği Sivas'a uzaktan bakarak geçmiştir. Çorum'da ve Amasya'da esnaf-zanaatkârlar Fütüvva veya Ahi Ocakları hakkında hiçbir bilgi vermeyerek bizim araştırmamız konusu-doğrultusu açısından hayal kırıklığı yaratıyor Hans günlükleri. İstanbul, Ankara, Eskişehir vb. anlatırken de aynı konuda bir bilgi vermez.

Ancak Hans Günlükleri'nde bir yerde, o sırada Anadolu'da Kızılbaş-Alevi Hareketinin varlığına yorabileceğimiz bir ipucu bulunmakta. Padişah Kanuni'nin Şehzade Mustafa'yı öldürtmüş olduğundan, halkın bu durum karşısında üzgün ve kızgın olduğundan, herkesin Mustafa'yı övdüğünden ve gizli-gizli (Safevi-Şah) İran'ını desteklediğinden, zaten Padişahın da "Kapadokya"da bu kadar uzun süre kalmasının sebebini halkta zuhur edebilecek bir isyanı bastırmak istemesinden kaynaklandığını söylüyor ve Padişahın bu meyanda birtakım idamlar yaptığını söylüyor.

KIZILBAŞ "DÜZMECE" MUSTAFA

Hemen sorgulayalım. Kimdir bu Mustafa?

Bu Mustafa da, olasıdır ki tıpkı kimi Alevi kalkışmaları sırasında tipolojik olarak görülen, örnek olsun Amasya, Çorum, Yozgat, Tokat'ta 1512'deki Nur Ali Halife kalkışması sırasında Yavuz Sultan Selim'in yeğeni Şehzade Murat'ın "Kızılbaş" olması gibi, Kızılbaşlığı benimsemiş bir Osmanlı prensi, Padişah Kanuni'nin de oğludur.

Tam bu sıralarda, Kanuni'nin öldürttüğü bu şehzadenin aslında ölmeyip kendisi olduğunu iddia ile Trakya taraflarında Niğbolu ve Siliştre'deki Alevi ve Bedreddinilerin de desteğıyle ortaya çıkan bir "Düzmece Mustafa" ayaklanması da var. Düzmece Mustafa, varlıklıların mallarını yoksullara dağıtan, mülkiyete el koyan, devlet ve hazine mallarını gereksinimi olanlara ve sipahilere dağıtan bir program uyguluyor.⁵⁴

Üstelik bu kalkışma tam da Hans'ın Anadolu'ya seyahati olan 1555 yılında oluyor. Hans Bohemya'dan İstanbul'a gelirken Trakya güzergâhında değil miydi, ayrıca.

Başka şeyleri de bilmiyor-görmüyor Hans. Amasya'daki, İran'la savaş halinde olduğundan karargâhı bu şehirde bulunan, Padişah'a ulaşmak için at sürerken kaç gündür Kızılırmak çevresinde sürüyor. Bodur, yaz sıcağından kavrulmuş ot ve ekinlerden, suyun bulanıklığından, tuttukları balıkların küçüklüğünden vb. bahsediyor. Ama 1555'ten önce ve henüz taze olgulardan, Alevilerin defter edilip "ih-rakı binnar" olduklarından, yani yakıldıklarından ve Kızılırmak'ta atılarak boğdurulduklarından hiç söz etmiyor Günlük'te.

Amasya'ya geliş ve oradan tekrar İstanbul'a dönüş sırasında, gerek kendileri, gerek hayvanları için güzergâhları üzerindeki sayısız köyde köylü ve çobanlarla, Hristiyan köylü dahil, ilişki ve iletişimle-ri açıkça görülüyor. Mustafa'nın öldürülmesinde üzgün ve Padişaha da kızgın, gizlice İran'ı destekleyen köylüler mi bu konuda bilgilen-dirmişler Hans'ı. Yoksa bilgi sahibi olduğu halde Hans mı yazmamış-tır? Yorum ortada.

HANS GÜNLÜĞÜNDE DELİ DİVANE VE DİLENCİ DERVİŞ

Hans Günlüğünde, kimi köylerde tekke'den ve buradaki derviş-lerinden de bahsediyor. Yani Elvan Çelebi köydeki tekke.

Ancak anlattığı "köylüler", yani dervişler deli, divane, meczup ve geçimlerini ya dilenerek ya da çevrelerinde şurdan burdan "aşır-dıkları" ile sağlayan zavallı tipler. Zaten bir kişi ne kadar cahil, saf, deli olursa köylülerce o kadar kutsal kabul görüyormuş! Yani bu der-vişlerin, "Pir Sultan Abdali Kızılbaş derviş" tipolojisiyle hiçbir ortak yönü bulunmuyor.

Hans notlarında, ayrıca köyde mescit ve hoca'dan da söz ediliyor. Bu durumu da, yine Kanuni döneminin ünlü fetvacısı-şeriatçı Mahmud Hüdai Efendi'nin "Saray'ca her köye bir Sünni imam atanması önerisi"nin gösterdiği gibi Alevileri Sünnileştirme politikasının bir tezahürü olarak görmeliyiz.⁵⁵

Şimdi de Hans Günlükte geçen bu meczup dervişlerle ilintili başka bir detayı irdeleyelim. Tabii, aynı detayın daha kısmi olarak Pir Sultan nefeslerinde de geçtiğini gözönünde bulundurarak.

Bu müslüman dervişler, Hıristiyanlar hakkında St. Georgen'den (St. Georgios-sb) başka bir "aziz" bilmezlermiş. Ona da Chodir Eles (Hıdır İlyas, Hıdrellez) adını vermişler."O, Kapadokya'da yaşayan meşhur ve kahraman bir şövalye imiş, ölümsüzmüş, hâlâ yaşıyormuş (St. Georgios, dönemin Bizans İmparatoru tarafından kafası kesilerek idam edilmiştir-sb). Hangi dine mensup olursa olsun bir kimse onu imdada çağırırsa derhal gidip ona yardım edermiş. Dervişlerden biri bizim piskoposa birşeyler anlattı. St. Georgen'in akrabası ve hizmetkârı olan (müslüman-sb) evliyalar da aynı şekilde çağırılınca yardıma gelirlermiş."

Bu anlatıdaki tasvir ile Pir Sultan nefeslerindeki bir kısmi ortaklık "ejderhayı iki şakka bölen Murtaza Ali" sahnesidir. Hıristiyan mitolojisinde at üzerinde süvari olarak tasvir edilmiş St. Georgios da mızrağı ile ejdarhayı öldürmektedir. Bunun da kaynağının, Hıristiyanlığın doğumundan da bin küsur sene öncesinde, antikçağda Melitene (Malatya) şehri duvar kabartmalarında görülen gök-ışık tanrı Teşup'un ejder İlluyanka'yı mızrakla öldürdüğü sahneye dolayısıyla "Geç Hitit" mitolojisine dayanabileceğini işlemiştik.

Ayrıca Hans'ın Günlük notları, Pir Sultan ve Alevi-Kızılbaş kalkışmaları döneminde Anadolu'da dervişler ve keşişler ve bunların temsil ettikleri müslüman-hıristiyan halklar, köylü ve göçerler ile bu halkların inançları-kültleri arasında bırakalım herhangi bir zıtlaşmayı, tam aksine sıcak ve sıkı bir birliktelik olduğunu göstermektedir.

Öyle ki, Hans ve kafilesi gittiği her köyde ki Hans hiç bu kavramı kullanmıyor ama Alevi-Türkmen köyleri olduğu aşikâr. "Yörük Türk köyleri" gibi tabirler kullanıyor, şarap bulamadıklarından hep ya Rum ya da Ermeni komşu köylerden bunu rahatça tedarik ettiriyorlar. Bu bile, "Müslüman Türk" köyler ile Hıristiyan köyler arasında hoşgörüsüz düzenin varlığını gösteriyor.

Zaten Hans, Çorum şehrini anlatırken Rum, Ermeni ve Türklerin birarada yaşadıklarını açıkça belirtiyor. Sorun olsa yazardı.

Şarap konusunda Hans Günlüğü ilginç değerlendirmeler yapmakta. Güya Türkler “dinleri” men ettiği için değil de, pahalı olduğu için şarap içmiyorlarmış. Ama bedava bulurlarsa tıka basa şarap içip-sızıp kalıyorlarmış.

Pek öyle değil. Doğru, bağnaz Sünni ve Ebussuut yasakları bir realite. Zaten Hans Günlüğü de birtakım yerlerde diyor ki, şehir içinde Yeniçeriler içki içenleri yakaladığında 100 sopa ceza, ayrıca hapis ve para cezaları geliyor. Ancak böyleyse, yine ucuz atlatılmıştır. Çünkü Hans Günlüğünde, “1553 Şeyhülislam Fetvası” diye gönderme yaptığı ama Kızılbaş kırımlı özünü vermediği böyle fetvalardan birinde ki yine en meşhur mürteci Ebussuut Efendi’nin fetvasıdır, “öldürülmele-ri gerekir” kategorileri arasında “Şarap içenler” de sayılıyordu.⁵⁶

Peki, Pir Sultan nefeslerinde nasıl oluyor da açık açık “Bizim içtiğimiz dolu/Alilerin dolusudur” vesaire gibi dizeler terennüm ediliyor. Sanırım şarap yerine mey, dolu gibi kavramlara başvurulması, üstelik bu kavramların bile güya maddi hayatın değil salt tasavvufi görünümlü iddiası ile “Osmanlı Yezit”in öfkesi gemleniyor. Bir de cem törenleri, şaraplı olsun “dolu”lu olsun, illegalite gizliliği içinde yapılyordu şüphe yok ki.

Şehirler anlatılırken, İstanbul dâhil esnaf-zanaatkâr zümreleri, el-işçisi emekçi kesimler ve bunların çalıştırıldıkları “büyük tesisler” sahipleri ile sınıf ilişki ve çelişkilerinin verilmemiş olması da, Pir Sultan dolayısıyla irdelediğimiz Fütüvva ve Ahi lonca örgütleri yönünden de bir boşluk doğuruyor. Ayrıca Alman büyük-finans tesisleri mümessili olduğundan, tıpkı Alevi-Kızılbaş realitesini görmediği, Hans’ın sınıfsal tercihidir bu körlüğü de.

Yalnız, Hans İstanbul’da iken mazul (azlolmuş) bir paşanın panoramasını verirken, Onun büyük emlak-akar varidatından, memur atamalarında aldığı rüşvet ve hediyeyle yolsuzluklarından, Mısır’a kadar uzanmış deniz ticareti gemilerinden bahsediyor. Bir şeyi daha belirtiyor, “Hayr için” yaptırdığı Üsküdar’daki Camii ve yanındaki vakıf-Kervansaray geliriyle mescit ve tekke imarethanelerinde, tüm fakirlerle her gün bedava eklemek, yemek ve bir parça et dağıtılıyor ki “Hıristiyan dünyasının hiçbir yerinde Türkiye’de olduğu gibi fakirleri do-

yurmak için kurulmuş büyük ölçüde tesis yoktur.”

Evliya Çelebi de, Hans'tan takribi 150 sene sonra yazdığı Seyahatnamesi'nde kimi şehirlerde imarethaneler ve tekke mutbaklarında, benzer ölçüde tayınla her gün “fukara”nın doyurulduğunu söylüyor ki bu konuda abartması olmadığı anlaşılıyor.

Yalnız gerek Osmanlı devlet imaretleri, gerek eşraf-ayan-paşa destekli “Bektaşî” tekkelerin imaret-mutbakları, Pir Sultan'ın “el emeği ile çalış, kazan ye, yedir” ilkelî Horasan Melâmeti-Fütüvva yolunu değil, bu yoldaki bazergan-sermayeci dejenerasyonunu gösteriyor.

Hans Günlüğünde Bithnia, Galatia ve Kappadokia'dan geçerek Amasya'ya varmıştı. Özellikle Kappadokia'yı daha ziyade tasvir etmiş. Güzergâhı üzerinde kırsal kesimdeki halk için, “Yürükler”, “Türkler”, “halk”, “köylüler”, “çoban gibi insanlar” ve “Türk milleti” gibi deyimler kullanması kafalarda kavram kargaşası oluşturuyor.

Köylerde karşılaştıkları havali sakinlerinin, erkek olsun kadın olsun, yüzleri güneşte yanmış, esmer, yarı-zenci kimseler olduklarını iki yerde vurguluyor. Beyaz ve sarı renkli insanları görmediğini ekliyor.

Güneşten kapkara yanmış olup, sıcağa-soğuğa-açlığa-susuzluğa mukavemet eden fakirlik içinde pişmiş millet yorumunu yapıyor.

Köylerde aba gibi kumaş dokuyan kadınlardan, kadınların da erkeklerin de başlıklarının aynı olduklarından (çatki-börk olmalı-sb), kadınların şalvar giydiklerinden bahsediyor. Ki, bu betimlemesi Pir Sultan'da bir dizede görülen kadın tipine uyuyor. Ne yazık. Yüzyıl önce Nesimi'nin dizelerinde verdiği kadın, muhakkak şehir kadını, burka'lıdır. Yani çuval-kafesli. Yüzelli yıl sonra Evliya Çelebi Seyahatname'sinde resmedilen kadın tipleri ise, yine şehirler anlatılıyor-ken, güya Rabia tipinde, edepli ve örtülüdürler!

Czorum (Çorum)'u anlatırken, basit kerpiç evlerden oluşan Avrupa'daki büyük bir köy kadar boyutlu, insanları fakir olan bir şehir diye tanımlıyor. Eh, yine de fena değil. Çünkü geçtiği tüm köylerdeki evler ahır gibi, toprağa veya dağa gömülü, izbe gibi-hücre beteri mekânlardı.

Çorum'da yangın çıkması sonucu birkaç dükkânın yandığını ifade etmiş. Böylece “sanayi-çarşı” hakkında bilgi kırıntısına sahip oluyoruz.

Ama, aynı Çorum'da bir Cuma günü mezarlık ziyaretini izlemek

için oraya gidemediklerini, gerekçe olarak da insan kalabalığı içinde kaybolmaktan ! korktuklarını gösteriyor.

Evet, geçtiği tüm Kappadokia'da insan kalabalıkları Pir Sultan'ın Yezit dediği Padişah-rejime kızgın, huzursuzluk had safhada ve başkaldırıları çıkacağından endişe ediliyor. Hans günlükleri bunları kaydediyor.

Açıkçası Hans efendi Anadolu'daki Kızılbaş-Alevi Hareketi gerçekliğinden haberdar. Ama ismiyle-cismiyle tanımlamaktan kaçınıyor.

Niye adıyla-sanıyla tanımlasın ki. Çünkü tam o sıralarda, 16. yüzyılın ilk çeyreğinde, yani Hans'ın Anadolu seyahatinden daha 30 sene önce, kendi ülkesi Almanya'daki senyörler-sermayebay düzene karşı Hristiyan-heretik Thomas Münzer'in komünistik kalkışması var. Thomas Münzer, maden emekçilerine ve köylülüğe dayanıyor.

Maden işletmesi kapitalin temsilcisi olan Hans, Thomas Münzer'den ne kadar ürktüyse, O'nun Anadolu'daki izdüşümlerinden Şahkulu Alevilerden de o ayarda sınıfsal olarak ürktüğü düşünülmalıdır.

Hans'ın notlarında kaydetmem zorunlu bir detay var. Esir Hristiyan çocuklarından devşirilen ve hatta Macaristan'dan da kaçıp gelip iştirak eden serseri makulesinden devşirilen Osmanlı askerleri olan Yeniçeriler. Yeniçeriler bahsi geçtiği her yerde Hans, bu taifeyi de "Türkler" diye tanımlıyor.

Amasya'dan dönüşte her yerde 20, 50, 100 kişiden oluşan gruplar halinde görülüyor bunlar. Zira Türkler, İran'la sulh yapmışlar. Hepsi de, "İran çöllerinden"! kurtulup daha güzel memleketlere gideceklerine, padişahımız şimdi Beç (Viyana) üzerine yürüyecek diye, seviniyorlarmış.

Hans Günlüğü bu konuda da doğru değerlendirme yapmıyor. Ta, 1514'ten beri, Çaldıran Seferi'nden beri, Bektaşî yoğrulmuş "Gazi" Yeniçeri'nin Kızılbaş-Şah İsmail İran'ına girmemek için sefer yollarında direndiği, Osmanlı padişahı Yavuz'un otağını oklayacak kadar direndiği bilinen ahval. Sürekli ayrı kılınmış olsalar da, Yeniçeriler olsun, Şahkulu Alevileri olsun, İran Kızılşah erleri olsun serde Bektaşîlikten bir nebze de olsa "ortaklık" vardı, nihayetinde.

ŞAH İSMAİL VE PİR SULTAN

Şah İsmail Hatai'nin de bütün şiirleri bugün elimizdedir.⁵⁷

Gerek Şah İsmail, gerek Pir Sultan kimi nefeslerinde birbirlerinin adlarını okuyorlar. Hangisinin hangisine ait olduğu karıştırılmış da olabilir.

Şah İsmail Hatai'yi Pir Sultan bağlamında irdelemek, O'nu Türkiye ötesi İran ile özdeşleştirmek demek olmamalı. Salt Pir Sultan'la etkileşimi yönünden söylemiyorum bunu.

Birinci olarak, Şah İsmail'in kurduğu devlet kozmopolit Osmanlı'ya göre daha saf bir Türk-Türkmen devleti. Safevi Devleti İran Şii-Sünni yerli halk tarafından değil de Orta ve Güney Anadolu'nun Oğuz-Türkmen boy ve aşiretleri kurmuşlardı: Sivas, Amasya, Tokat, Antalya, Maraş, Karaman ve Tarsus'un türlü lakaplı Türkmenleri.

Ayrıca, Safevi Devleti'nde işbu Türkmenlerin ileri gelenleri, aşiret-boy beyleri yönetim kadrolarında yoğun olarak bulunuyorlardı. Türkçe saray dili olup, burada Alevi deyişleri, Köroğlu kolları söylüyordu. Şah İsmail'in şiirleri de Türkçeydi.

İkinci olarak, Şah İsmail de, en azından 1514-Çaldıran'a kadar, Türkiye'de olmuştur. Alevi-Bektaşilik düşüncesini Oniki İmam Mehdi-ciliği-Caferi mezhebiyle yoğurarak, biraz daha renkli ve özgün Erdebil Safevi yolakını oluşturmuştur. Ama bunu gerçekleştirirken şehir şehir, bucak bucak gezdiği Anadolu'da da makam tutmuştur.

1501'de Erivan-Iğdır'dan Kağızman-Erzurum-Erzincan (Tercan) üzerinden Sarıkaya yaylasına kadar uzanıp bir yıl kadar mürit edinme ve dergâh oluşturma çabaları var.

Sonra, 1508'de devletleşme aşamasında Sivas, Elbistan üzerine sefer yapıp dönüşte Diyarbakır ve Harput'u da feth ediyor. Yani, şimdi de "Gaziler" ile yayıyor Safevi-Alevi öğretiyi. Ayrıca, İran doğuda Özbek Şahı'nı da yenince Fırat'tan Ceyhun'a kadar uzanıyor bu Türkmen devleti egemenliği.

Yani, Anadolu Alevilik-Bektaşilik'e Ali ve 12 İmam kültürünü yoğunlaşmış dâhil ederek özgün bir yorum getirmesi dışında, pan-türkist bir siyasal hat üzerinde de hareket ediyordu Şah İsmail.

Gerçek adeta mucizevî kişiliği, gerek aristokrat Osmanlı'nın Tımarlı dirlik rejimini de kemiren kesimci-malikaneci toprak sistemi ile köylü ve vergi politikasının ezdiği Oğuz-Türkmenlere geleneksel ko-

münal özgürlük ufkunu yeniden açıyor olması, Anadolu'nun dört bir tarafından Alevi-Türkmen kitlelerin sel gibi Erzincan'a ve bilahare de dergâhın İran'daki merkezi Erdebil'e akmalarına neden olmaktaydı.

Vergi politikası deyip geçmeyelim.

Osmanlı klasik döneme benzer ilk Sümer site devletçiklerinde, ulu şarlar, işlenen toprağın site koruyucu tanrısı adına devlet mülkiyetinin bulunduğu, her Sümerli site özgür yurttaşın da vergi karşılığı kullanım hakkına sahip olduğu Tımar (dirlik) toprak düzeni vardı.

Site patesi'si (kral-bey) de bu yüzden "halkın âdil çobanı" görölüyordu.

İşte, Pir Sultan dönemi Osmanlı'dan yaklaşık dört bin sene önce bir Sümer özdeyişi, atasözü. Samuel N. Kramer'in "Tarih Sümer'de Başlar" eserinden aktarıyorum:

"Bir beyiniz, bir kralınız olabilir.

Fakat asıl korkulacak olan vergi memurudur."

Nispi sömürüye dayansa da, kent-site hür beher yurttaş "adli haklar" da taşıyan Tımarlı (dirlikçi) toprak düzeninden parazitçi-bazergan kemirici sisteme (Mukaatacı-kesimci sistem) geçişin yönetsel vergi yolsuzluğu eliyle başladığını da ortaya koyuyor, Sümer özdeyişi.

Şah İsmail Türkiye-Anadolu'yu gerek hazarda, gerek seferde gelmiş, görmüş, gezmiş, makam-yurt edinmiş (dergâh edinmiş) bir sufi-veli şahsiyettir aynı zamanda. Bunu netlikle gördüğümüzden O'nu aynı zamanda Türkiyeli de diyoruz. Hatta bu sıralar Anadolu'yu-Türkmenleri boşlayıp, Balkanlar-Avrupa'ya fütühatçı açılım politikası izleyen, Arap-Fars-Grek sentezi Osmanlı'dan daha Türk ve Türkiyelidir Şah İsmail. Bu boyutta ne yazıkki incelenmemiştir derinliği.

ŞAH İSMAİL HATAİ'NİN ŞİİRLERİ

Şiirlerinin toplandığı "Divan"ına bakarsak, özellikle hece ölçüsü ile yazdığı şiirlerin arı bir Türkçe olduğunu görüyoruz. Ayrıca değinmiştik, gerek dil, gerek tema ve dizge olarak da Pir Sultan'daki nefeslerin adeta tıpkıbasımıdır çoğu yerde.

Sadece aruz vezni ile yazdığı şiirlerinde Şah İsmail, Pir Sultan'a göre daha "münevver" görölmektedir. Yani, daha Arapça-Farsça karışık bir Türkçedir bu şiirleri. Tıpkı, İstanbul'da tahtta oturan Yavuz Se-

lim'in Farsî yoğun olduğu söylenen şiirleri tarzındadır bunlar belki.

Zaten bu dönemde, Rum-Anadolu Selçuklu dil, kültür ve düzeni kalıt alan ve onu Balkanlar-Hıristiyanlık ile karıp daha üst düzeyde sentezleştiren Osmanlı'nın saray, bilim, eğitim (medrese) dili Arap-Fars yoğun karışık kozmopolit bir Türkçe idi. Safevî Tebriz'e gelince, Farsî vb. halkların dilleri değil şüphesiz ama saray-divan-dergâh Türkçe idi.

Şimdi burada arı-duru köylü dili-halk dili konusuyla ilgili bir sorulamayı yapmanın yeridir.

Pir Sultan'la ilgili olarak yapılmış hemen bütün çalışmalarda, ozanın dilinin öztürkçe ve kültür çizgisinin de "özbeöz Türk kültürü" gösterdiği mealinde belirlemeler yapıldığını görüyoruz.

Değişlerini duru ve tertemiz bir Türkçe ile söylediği, köylü-göçerinin sazi-sözü olmasına bağlanıyor. Duru-tertemiz Türkçe belirlemesi ana doğrultu olarak kabul edilebilir. Ancak abartıldığı da doğrudur.

Çünkü Pir Sultan'ın nefeslerine şöyle bir göz gezdirince bile "yabancı" sözcüklerin, özellikle Farsça sözcüklerin bir hayli karışmış olduğu da görülmektedir.

Karışım salt dil yönünden değildir. Eşyanın doğası gereği şiirler Arabî-Farsî "medeniyet"in-kent uygarlık dokusu "ilerici" mistik değiş ve kültür öğeleriyle de yüklüdür.

İşte bu "Öztürkçe" ve "Özbeöz Türk kültürü" içine kısmî-belirgin Arabî-Farsî "girdi"yi bile, Pir Sultan'ın safi kırsal-köylülüğü savlarıyla açıklayamayız.

"Kendi elim emekli hırfet erbabı" ülküsellğinde olsa da, ticaret sermayesi hegemonyalı ulu bazerganlar-tüccarlar, kentler/şehirlerine ve iş bu kentler arası dünyanın getirdiği kozmopolitik dil-kültür yığılışmalarına bağlamak zorundayız, Pir Sultan'larda görülen, adetâ bir cep-lügatı boyutundaki, "yabancı" Farsça sözcük girdilerini.

Peki, Pir Sultan Abdal ile Şah İsmail denklemini hangi ekseninde değerlendirip, çözmeliyiz.

Etkileşimleri her alanda görülüyor. Benzer-eş öğretinin-yolağın (dergahın) ozan ve pirlidir her ikisi de. Aralarında on yaş kadar bir farkla, Pir Sultan daha "yaşlı", çağdaşlıklar tabii (İsmail Kaygusuz'un Pir Sultan'ın doğumunu 1480 başlarına yerleştiren görüşünü esas almakta bir sakınca yok. Şah İsmail'in Anadolu'ya-Erzincan'a ilk geldi-

ği yıl olan 1501’de 12 yaşında olduğunu söylüyor. Şah İsmail 1524’te öldüğünde 37 yaşında iken Pir Sultan 45 yaşındaydı bu duruma göre). Erzincan-Sivas hattında idiler o her ikisi de, 1500’ler başlarında. Karşılaşmamış, nefeslerinin birbirleriyle temas etmemiş olmalarını düşünmek mantığı tersten zorlamak olur. Çünkü nedir o zaman her ikisinde de görülen neredeyse ve hatta ötesinde tıpkıbasım çoğu dizeler?

Şah İsmail’in hece ölçülü şiir tarzı nefesleri, aruz tarzı şiirleri, Mesnevi tarzı şiirleri, “Dehname” başlıklı dizeleri başlıbaşına analiz ve kritik konusu olmalıdır: Tıpkı Pir Sultan gibi.

Burada ise sadece, Şah İsmail Hatai şiirlerinde geçtiği haliyle, tıpkı O’nun Pir Sultan’daki gibi eksik, tekboyutlu ve dolayısıyla yanlış değerlendirilmiş olmasını konu edineceğim. Bunu yaparken Şah İsmail Hatai’nin de şehir odaklı olarak esnaf-zanaatkâr-tüccar zümrelere asıl dayanan, Melâmeti-Fütüvveti yolunu göstermeye çalışacağım.

MELÂMETİ-FÜTÜVVETİ DONLU ŞAH İSMAİL

Cihan’da âşık’ın çok adı vardır, demekte Şah İsmail. Aşağıda buna geçerken değineceğiz. Ancak, “Bu dükkân yüzmin dükkândır/Hak dükkândır veli” dizesinde kendini gösteren emekçisi-mülkiyetçisi ile “dükkân düzeni”, Şah İsmail öğretisinin de oturduğu Melâmeti-Fütüvveti düzenin ta kendisi oluyor.

Gerçekten, Şah İsmail de aynı Pir Sultan dizelerinde olduğu gibi Kal’alı, kapılı ulu şarlar (şehir) ve ulu pazarlardan, bezenmiş dükkânlardan, 40 dükkânlı bedestenlerden, çarşılardan, dükkân sahiplerinden, sarraflardan, attarlardan, “cevherfiroşlar”dan (cevher satıcılar) ve müşterilerden bolca bahsediyor. Dükkânlardaki metanın sayıp döküyor. Bazerganlar, karivanlar ve hanlardaki Hindu’ya varıncaya kadar terennüm etmektedir.

Ve tabii, çeşitli el-işçisi, zanaatçı emekçi kategoriler de beraber zikrediliyor dizelerinde.

Muhakkkak ki, Başkent Tebriz olan propaganda ve örgütlenme sırasında gezdiği yerler dağlar, bayırlar, oba ve köyler kadar çeşit çeşit şehirler de olan Şah İsmail Hatai’yi salt özgür göçer kırsal Türkmen’e dayanıyor demek, onu tekdüzeleştirmek yanında, gerçeği yansıtamaz gayet doğal ki.

Evet, şehirlerden, şehirlerdeki tüccar sermayesi ile küçük emtia üretici-satıcısı esnaf-zanaatkârdan ve şehrin en kalabalık kesimi “hırfet erbabı” işçilerden, tüm bu “zümrelerin düzeni”ne dayanıyordu Şah İsmail de.

Doğu’da kent-topraksoylu beyler düzeni, Asyatik ”feodal” toplum düzeni diyelim, gibi Pir Sultan-Şah İsmail’in el emekçisi-dükân sahipliği düzeni de esasen şehirler, büyük şehirler odaklı düzenlerdir, asıl olarak.

DİZELERDE MELÂMETİ-FÜTÜVVE KAVRAM VE MOTİFLERİ

Şah İsmail’in Melâmeti doktrine açıklık getiren bir sürü ifadelemi döktürmüştür. İşte mesela, “Dünyada âşık olan gıyer Melâmet donunu.” Ya da şu: “Göründü Melâmet aşıkıyem veli.”

Bu meyanda Şah İsmail, ek olarak Caferi mezhebe de bağlılığını vurgularken “salt Mevali tutar” diyor bu Caferiyeyi. Bir başka yerde “Mevali mezhebim Hak Caferim” diyor.

Mevali’nin Fars-İran, Horasan, Maverâünnehr Türkleri, Azeriler vb. olduğu üzere Arap-dışı ülkelerin, halkların müslümanlığı olduğunu biliyoruz. “İkinci sınıf” müslümanlıktır Mevali. Örnek olsun, bir Arap kaldırımında yürürken müslüman da olsa Acemi, yani Mevali ona yol vermek zorundaydı. Dolayısıyla Arap-zadegân Emevi’ye-Yezit’e karşı Horasan Mevali halklar, tacirler ve zadegânlar yanında esnaf-zanaatkâr fütüvva zümreler de Eba Müslimi Abbasi ihtilalini gerçekleştirmişlerdi. Bağdat’a “Horasani bayrağı” dikildi. Şah İsmail, Melâmeti dediği gibi, Mevali-Caferiyem şeklinde söylemesiyle Fütüvvet Hareketini motifize etmiş oluyordu şüphesiz.

Kaldığı bir dizesinde zaten “Fütüvvet deryası”ndan da kavramsal olarak belirtme yapıyor.

Fütüvva, esnaf-zanaatkârları Melâmeti el-emeğine dayalı kazanma ve toplumla bölüşme-paylaşma ilkelerine göre bir araya getiren hareketti, tekrarlıyoruz. Mistik temeldeki ocak-dergâh başkanlarına Şeyh, Ahi vb. denirken, üyeleri-mensupları da Fityan, Feta, Rind, Gazi, Ayyar, Zanaatira vb. isimlerle anılıyorlardı.

Örnek olsun, 13.yüzyılda Ahmet Aflaki tarafından yazılmış olan

ve daha çok Mevlâna ile çevresindekileri anlatan “Ariflerin Söylence-leri”, Menakıb ül Arifin, adlı eserde Konya’da Ahi Ahmet Şah adlı bir reisten ve çevresindeki bin kadar runud’dan (rind’in çoğulu) varlığı belirterek, bahsetmekte. Bir yüzyıl-çeyrek zaman sonra, bu sefer Tan-calı Seyyah İbni Batuta’da ise toplanılan tekke’nin başkanına Ahi de-nirken, genç ve bekâr işçilerden oluştuğu iddia edilen mensuplarına Ahiyet’ül Fityan, kardeş yiğitler, denmekteydi.

Şah İsmail’in, Nejat Birdoğan tarafından derlenen tüm şiirlerini içeren eseri tarayınca “Ahi” deyimine rastlayamıyoruz. Zikredilen “Ga-ziler”in ise Şah İsmail’ce fütüvet erbabını göstermediği belli oluyor.

Ancak Alevilik üzerine araştırmalarıyla tanınan İrene Melikoff, çeşitli çalışmalarında Şah İsmail’in olduğunu belirttiği “Şah’ın evladı-na ikrar edenler/Ahiler, gaziler, abdallar oldu” dizelerine dayanarak O’nda “Ahiler”in açıkça geçtiğinde ısrarlıdır.^{57a}

Tıpkı Nesimi gibi, bir dizesinde hem de aynı nakaratla (tekrarlar) “La Feta illa Ali”, yani yiğit ilah-Ali, deyiminde geçen Feta’nın Ali’yi tamlayan sıfat yanında, Fütüvva erbabı olduğu yoruma bağlı olumlan-sa da, tam netlikle değerlendirme yapamayız. “Gazi” terimiyle de öz-deşleştirilebilir bu Feta.

Ancak Şah İsmail’de birkaç yerde geçen Rind deymi vardır, Fütüvvet ehli arasında değerlendirebileceğimiz. Bir dizesinde Rind’i “Velayetten irşadlı”, “kallaş” ile birlikte okuyor. Diğerinde “Rindler çeşmesin mey (şarap) içmekte” olduğunu söylüyor.

13. yüzyıl Rumi-müslüman Selçuklu nameri, 1277’de Konya merkezli, toprak beyleri-zadegân karşıtı Babai-Alevi kalkışmaya katı-lan köylü-göçer Türkmenler için de “Kallâş ve evbâş”lar, yani serseri unsurlar ve Havarici (Harici) erazil-Etrak (rezil Türkler) diyerek, çok baskılı (tab’edilmiş) saldırgan dil kullanıyor. Şah İsmail, “Kallaş Rind”den öte, Harici harekete de Yezit ile bir tutarak hücum ediyor. Tıpkı Pir Sultan gibi karşıt-net tutum almaktadır Havaric ehli’ne.

Bu durumda, İran, “Doğu Anadolu”, Azarbaycan ve Horasan’a kadar uzanan, aynı zamanda Türkmen Alevi aşiret ve boylarına kolektivist geleneksel özgürlükleri için ufuk olan bir Türk devleti kuran Şah İsmail, Haricilik akımına cephe alırken farklı bir siyasal-toplum-sal-mezhepsel hareketi kastediyor olabilir mi?

Söylediklerine şaşıyoruz. “Havarice ecel yetti/Yezitlere bela geldi”ğini, Caferi mezhebinin Yezit ile Havaric’i yoketmesini, Ali’nin Havaric gözüne Sinan olduğunu net belirterek işbu “yoksullar-baldırıcıplaklar”ın özcü-müslüman hareketini, tüccari-zadegân Rumi müslüman rejim ve Yezit kalemleri ile aynı kefedey tartıyor. Kızılbaş-Alevilik de, Mehdi İmamla karılsa da, “Rum’da ağlayan sefiller”in müslüman hareketi değil miydi? Düşündürücü, çünkü Şah İsmail de “Gaziler”i hep “Havaric”ler üstüne sevk ediyor, Zülfıkarlarıyla.

Benzer şekilde, dinli-dinsiz yoksulların-işsizlerin “Kârıvan”lara, yani mal-mülk paracı bazergana karşı şuursuz-yanar söner hareketleri olan Harami’ye de tam karşıtlık içindedir. Şah İsmail, Pir Sultan da öyleydi, irdelemiştik. Ve Şah Kulu kalkışmasının kimi velilerinin Erzincan yöresinde, Şah İsmail’in 500 kişiden oluşan tüccar kervanını da soyduklarından, İran’a sığındıklarında İsmail tarafından cezalandırıldıklarını belirtmiştik.

Şah İsmail yönünden, tıpkı Pir Sultan gibi bir esnaf-sanatkârın küçük mülkiyeti ve tüccarın helalzade kazançlı sermayesi şeklinde idealizeyle mülkiyet’e de bir kutsallık atfedilmiştir Fütüvva’da. Ama kendi emeği ile mülk edinmek kaydıyla, Fütüvvetnamelerin gösterdiği üzere Fütüvva Ocağı başkanı bir Ahi’nin bile “On sekiz dirhemden başka birikimi olmamalıdır” ahlâki prensiplerin güdülediği kayıtlarla da olsa alınterili mülkiyet-kazanç kutsaldı. Adları Helalzade’ye çıkmış Haramzade özlülerin-bazergan-kadı-hacı-hoca zenginlerin mülkiyeti değil. İşte bu mistik ahlâki prensip, Pir Sultan ve Şah İsmail’i “ideoloji”de karşı oldukları bazergan-ticari birikime, karşıt bir Harami eylemliliği sözkonusu olunca savunur pozisyona götürüyordu.

Tabii, ek olarak, Şah İsmail’in artık Türkmen köylü-göçer-esnaf-zanaatkâr ve “helali” ticaret sermayesi yelpazeli bir devlet-reis temsilcisi sıfatını da, bu noktayı değerlendirirken, gözönünde bulundurmamız gerekiyor. Pir Sultan’dan farklı yönü budur, mülkiyet-vatan savunusunda!

Aynı şekilde Şah İsmail Hatai, Rafizi ehlinin de karşısındadır. Oysa “Şaha Gidelim” diyen Alevi-Bektaşiler Osmanlı belgelerinde “mülhid, zındıklar” vb. gibi “Rafizi”, yani sapkın, olarak da damgalanıyorlardı. Şah İsmail, “Nefisi elden komayanlar” diyerek Rafizileri suçluyor. Oysa nefsin arzularını yenerek Tanrı (Hakikat) ile birleş-

mek, yani Hak gerçeğini bulmak “felsefeli” Alevi-Batîni süreki, aynı Hakikat’ın bir parçası olan “dünya malı”na el koyan bazergan-zade-gâna karşı “mal sahibi, mülk sahibi, hanı bunun ilk sahibi” diyerek sınıf kavgasına giren Alevi-Rafîzi sürekle çelişmez, aksine bir bütünlük oluşturur. Pir Sultan’ın da, Şah Hatai’nin de bir dizesinde söyledikleri gibi, bu doğrultuda “eksiklik, kendi öz(lerinde)”!

* * *

Şimdi de, Melâmeti-Fütüvveti er yolunun, Şah İsmail Hatai’de nasıl ete kemiğe büründüğünü görelim. Dizelerini yeniden kurarak ve yorumlayarak yanıt vermeliyiz buna da.

“Men dervişem diyen kişi/Evvel neden geçmek gerek” ve “Şahı Merdan kullarıyız/İlla tokuz aç değiliz.” dizelerini birarada değerlendirmemiz gerekiyor.

“Misafir aşk kapısının dilidir” demesi yanında, şunu da belirtmesi anlam kazanır: “Hatayım/Zayi etme emeğini/Döküp malın yemeğini/Yedirenin demine hü” Veya aynı şekilde ifadesini bulan dizeleri şöyle:

“Kazancımız meydana getiririz/Eksikliğimiz varsa bitiririz/Aşına meşrep evinde otururuz/Bine sayılmıştır birimiz bizim.”

Yani, Yunus’taki Melâmetiye formülünün, “çalış, kazan, ye, yedir, bir gönül (“misafir”) ele getir” değişik terennümleri.

“İsmailem arzedeyim halimi/Harcedeyim elimdeki malımı.”

“Âlim kendi yolu ile/Açlar doyar-susuz kanar.”

“Aşk harmanında savruldu/Kazana girdim kavruldu/Hem elendim hem yoğruldu/Meydana yenmeğe geldim.”

Son dizedeki küçük mülkiyetin üretim süreci de verilmiş, ortak bölüşüm sürecine ek olarak. Dervişliğini dünya malından geçmek, varlığından geçmek, kamu açları doyurmak, susuzları kandırmak şeklindeki Melâmeti-Fütüvvetilik ile bütünleştiriyor Şah İsmail böylece.

Tancalı seyyah İbni Batuta’nın 14. yüzyıl sonlarında, Rum (Anadolu)’da her şehir ve köyde gördüğü mistik esnaf-zanaatkâr cemaatli Ahi Tekkeleri izdüşümünü 16.yüzyıl ilk çeyreğinde İran’da da bulunduklarını ifade edebiliriz:

“Kırklar bir yerde durdular/Otur diye yer verdiler/Önüme sofrayazdılar/El lokmaya sun dediler.”

Anadolu Ahi Ocakların, mensupları Fityan'ın şehre gelen "misafirleri" ağırladıklarını İbni Batuta'da okuyoruz. Şah İsmail'de de "misafir" kavramını bu bakışta gördük. Sonra, Anadolu'da Ahi-fityanları raksa ve semaya durmuyorlar mıydı? İşte, İsmail'in dizesindeki ifadeler: "Gir semaa bile oyna/Silünsün açılıns ayna."

Kişinin kendi el-emeği, göz-nurunun billurlaştığı "küçük emtia düzeni", erkân kisvesi altında Şah İsmail Hatai'de güzel betimlendiğini görüyoruz. Pir Sultan'da bu yoktur.

Değişik dize örneklerinde, benzer ifadeler kullanılmakta. Bunları açıklarken burada sıklıkla tekrarlarla düşebiliyoruz. Bunu gözönünde bulundurarak, Şah İsmail Hatai'de dervişlik yolu ile ticaret-meta-pazar yolu hangi eksende kesişiyordu, yine görelim:

"Can Hatai'm, inanma mala, gence (servete-sb)" diye bir ilke konuyor ortaya. Sonra bunu "erkân"ı ile şöyle bağdaştırıyor:

"Tüccar değiliz, alıp satmayız/Erkândır yolumuz hile katmayız." (Bu son dizeler de Pir Sultan'ın tıpkı söylenişi)

Yani hilesiz-hurdasız bir pazar ekonomisi, bir tüccar sınıftır aynı zamanda idealleri.

"Ne haceyim, ne mal eksikimdir" dizelerinde bizatihi mal-pazar ekonomisinin helâline değil, haramına olan karşıtlık okunuyor. Çünkü eksik (haram) mal, din tüccarlarını, "haceler"i de girdabına çekmiş görünüyor.

"Gevher aldın, gevher sattın/Erliğini isbat ettin/Dedem hoşgeldin hoşgeldin" derken işte "er ticaret yolu"na işaret ediyor. Pir Sultan'da kadılar, hocalar gibi dedeler de küçük esnafî-fütüvveti oldukları için değil de "yağmadan" geldikleri için teşhir ediliyorlardı, hatırlanacağı üzere. Şah İsmail'deki Dede ise, "dükkânı bezeten Ariftir." misaldir. İşte son bir "Helâli" deyişi örneği:

"Sofi isen alub satma/Helaline haram katma/Yolun eğrisine gitme."

ŞAH-I MERDAN'IN ADİL ÇARŞI-PAZAR KANUNU

Şah İsmail'den takribi (ikiyüz yıl sonra, Osmanlı seyyahı olan Evliya Çelebi İran'ı da gezmiş ve Tebriz şehrinde gördüklerini

yazmış. Gözlemlerinden Tebriz “Çarşı-pazarın Şah-ı Merdan Kanunu” hakkında bizi aydınlatıyor:

“Çarşı dükkânlarında, meydan pazarlarında sarı pirinçten zincirli teraziler asılıdır. Asla adam eli yapışmaz. Daima asılı dururlar. Müşteriye hakkı ile tartıp teslim ederler. Hepsini teraziyle tartarlar... Şah’ın kanunu budur.”

“Helâlzâde ticaret” durağına varmış olmak az buz şey değildir. Bunun tersinden “haramice” dinamiğini, Şah’tan yaklaşık dört bin yıl önce Aşağı Mezopotamya’daki ilk site (kent/şehir) devletçiklerinden görüyoruz çünkü. Lagaş Sitesi kraliçesi Nanşe’ye ait bir metinde tüccar-haramzâde hilesi ile ilgili şöyle bir dize geçiyor:

“Büyük ağırlık yerine küçük ağırlık koyar

Büyük uzunluk yerine küçük ölçüyü koyar.”

Ve,

“Tüccar (üreticinin-s.b.) fiyatları nasıl indirir,

Nasıl (tüketiciye) arpayı, yağı azaltır.”

İş bu çivi yazıtlı Sümer tabletlerini yayımlayan S. N. Kramer’in, “Tarih Sümer’de Başlar”, TTK yn., işbu haramzâdeliki “Ekonomik âfet” diye nitelemesi ilginçtir.

Bu yüzdendir ki Pir Sultan Abdal, tasavvufî terimler katarak şu dizeleri “tüccarın haramisi”nden sakınmak için söylüyordu, şüphesiz ki:

“Tüccar değiliz biz, alıp satmayız

Erenler malına hile katmayız”

Ve, Şah İsmail Hatayî de “Erkan yollu” nefes eyliyordu:

“Hare eyledim elde olan varımı,

Bir asilzâde ile et pazarını

Ettiği pazardan dönen gelmesin”

...

“Doğru yoldur bu, aşk makamıdır.”

“Asil-doğru pazar”dan dönen aşk makamına-yoluna gelmesin diyor. Elde olan varlığın harceyleyerek tüccar-haramzâde yolundan “fütüvveti el-emekli ve melâmeti varlığın meydana-pazara dökmeli” çıkış yolu gösteriyor sufist doktrinle.

Gerçekten de Evliya Çelebi Seyahatnâmesi’nde Tebriz çarşı-pazarlarında “varlığın harceyleden” Şah-ı Merdan Kanunun realize oluşu da tasvir ediliyor!

“Halkının Oniki İmam aşkına oniki esnaf-askeri taifesi vardır ki, binlere varır... Bütün novker ve askerleri bekâr ve işsiz takımından olup, çarşı ve pazardan yemek alıp yerler.”

* * *

Şah İsmail Hatai “DİVAN”ında bir de “Dervişlik Davasın kılan on iki erkân”, “Fütüvveti” küçük mülk-kendi emek temelli üretim süreci teşbihi ile (benzetme yolu ile) verilmiş, aruzi vezinli bir şiirinde “Oniki” aşamalı bir üretim süreci halinde; özetle aktarıyorum.

Birinci erkân üretim nesnesi “topraktan toprak”, ikinci erkân tarla değil “kendi tarlan” güvarı sulamak” Üçüncü erkân muhip deryasında arkının kaynağını bulmak. Dördüncü erkân mürşit katarı rızasıyla orak ile kameli biçmek. Beşinci erkân sabır harmanın çekmek. Altıncı erkân döğenle anı sürüp yumuşatmak. Yedinci erkân *kuduret*-ten (abç) esen yel ile sürmek-savurmak. Sekizinci erkân kudret değirmeninde unu koymak, öğütmek. Dokuzuncu erkân hal eleği ile (“kendi özünde”) elemek. Onuncu erkân gönül için odunu (ateş) farıtmak. On birinci erkân da, nefsi elden koyup (terkedip) derviş yüzün ak ile pir huzuruna çıkmaktır.

Görüldüğü üzere, kendi tarla/dükkân mülk temelli, kendi emeği yerdili, benzeri başka dizelerde birarada değerlendirdiğimizde, küçük meta-pazar “erkânı” ekonomili bir ütopya Şah İsmail nefeslerinde de ortaya döktürülüyor. “Eğri değil doğru yol” gibi ifadelerle tanımlanıyor nefeslerde bu Fütüvveti erkân kuralları.

Eskiçağdan gelen Horasan’dan Rum (Anadolu)’ya kadar uzanan coğrafyada yaygın ve “doğru düşün, doğru konuş, doğru iş yap” prensipli tanrı Hürmüz’ü kutsayan Zerdüştilik dini de, toplumsal-ekonomik olarak aynı “küçük meta üretim”li eksene oturuyordu. Zaten Fütüvvet törenlerinde, üstad olan şagirdin (çırak) beline şedd denilen yünlü kuşağı bağlanmasının da, tıpkı Sufilerin giydikleri hırka gibi, Zerdüştilikten geldiği de iddalar arasındadır.⁵⁸

Safeviye-Fütüvvet denklemi ile ilgili bir not daha kaydedeyim. Safevilerin tasavvuf aleyhinde olmalarına karşın Fütüvvet ehlini koruduklarını, bilhassa aynı zamanda Şahın fedaileri olarak da görev yapan ve “ayyar” veya “Civanmerd” de denilen seyfi (kılıçlı) kolunu gözettileri de belirtilmektedir.⁵⁹

Bu iddiaya birkaç açıdan yanıt verilebilir. Tasavvufa karşı iseler aynı zamanda Safevi olan Şah İsmail'in dizelerindeki tasavvufi terimler, ilkeler, silsile (erkân) Bektaşî'ye-Nesimi'ye vb. şân ola selam göndermeler nedir? Ama asıl konumuza dönersek, "Fütüvvet deryası"nı terennüm eden Şah İsmail de mensupları olarak ayyar veya ci-vanmerd tabiri hiç geçmemektedir. Gördük, Ahi tabiri ve Rind tabiri geçiyor Fütüvvetli mensuplarının farklı söylenen adlarından biri olarak. Bir de "Gaziler" terimi var ama bunun Muhammedi-Mehdi'nin askerleri mi gösterdiği yoksa iddia edildiği üzere Fütüvvet ehlinin seyfi kolu mu olduğu dizelerinde açık değildir.

Ama her halukârda "Fütüvvet" geçiyorsa, bu organizasyonun -topluluğun üyesiz olacağını düşünmek abestir. Belki şu dizede sıralananlar "mensuplar"ı göstermektedir:

"Leşkerim, gazilerim, sufilerim, pirlirim"

Şah İsmail'deki Melâmeti-Fütüvve coğrafya kaynağa da bir gönderme var:

"Şah-ı Horasan Ali'dir." şeklinde.

ŞAH İSMAİL VE MEYHANE "RİND"LERİ

Şah İsmail dizelerinde Fütüvva mensupları Rindler olarak da adlandırılmakta ve mey (şarap) ile birlikte anılmaktadırlar.

Daha öncede belirtmiştik. Tasavvufta Hakikat bilgisine, Tanrı'ya ulaşmanın çeşitli yöntemleri, süreki, bulunmakta. Aşk ile dans-sema ile müzik ile vb. olduğu gibi şarap-bira içki ile de, kendi özünü-benliğini arındırarak Hakikat ile yekvücut olmak mümkün.

Aynı zamanda, esnaf-zanaatkârın mistik-örgütlenişi olduğu için Fütüvva unsuru Rindan/Runut, mey ile ve meyhanede tanrısal gerçek bilgiyi aramasında bir tuhaflık yok. Seyyid Nesimi de, mescit ü bûdhane gibi meyhanede de aynı varlıkbirlik'e erebiliyor. Ömer Hayyam da "maksat sensin, araya dolambaçlar girmesin" diye hitap ettiği tanrıya ulaşmak için kendini daha çok şarapta ve meyhanede görüyordu. Keza, Ömer Hayyam'da Rindler aynı zamanda meyhanede bulunmaktadırlar, dörtlüklerde.

Pir Sultan'da ise içki olarak şarap adı ve meyhane hiç geçmemektedir. Bunun yerine geçen "dolu"dur. Pir Sultan, "Şu içtiğimiz dolu erenlerin dolusudur" demektedir. Aynı dizeleri Şah İsmail de oku-

maktadır. Ancak farkla ki “Ezelden aşk ile divane geldim/Yerim meyhanedir mestane geldim” dizelerinde görüldüğü üzere meyhanede, hem de tasavvufi olarak, terennüm edilmektedir. Zaten Şah İsmail, Çaldıran yenilgisinin de üzerindeki ruhi basıncıyla şüphesiz, sonra kalan yıllarını hep içki ile geçirmişti.

Pir Sultan da “meyhane”nin neden görünmediği sır değil. Yezit yorumlu Rum-İslâm sentezi göz açtırmıyordu şaraba. Gördük Ebussuut Fetvaları şarap içenlere idam veriyor. Hans Günlüklerinde, “Türkmen-Alevi” oldukları aşıkâr köylerde hiç şarap yok, hem Rum ya da Ermeni köylerden getirtiliyor. Onu bile köylüler korka korka koyuyorlar Çorum şehri için belirttiği gibi, Hans Günlüğünde şehirlerde meyhane de olmadığı görülüyor. Üzümü ya yiyen ya da pekmez yapan “Türkler” anlaşılıyor ki köylerindeki gizlice yaptıkları cemtoplantı ayinlerinde şarap içiyorlar, ozanları ise bu durumu “dolu” söylüyor.

Şah İsmail Safevi Türkmen devletinde-toplumunda ise “Aşıkın daim yeri meyhane” olduğu anlaşılıyor.

DİZELERİNE GÖRE ŞAH İSMAİL DOKTRİNİ YAPI TAŞLARI

Şah İsmail doktrini dizelerinden izlenebiliyor.

Önce Kitabı Furkan da denilen Kuran’a referans var. Aynı zamanda isimlerini İncil, Tevrat, Zebur diye verdiği dört kitaba da.

Yanında, “Kuran Arş ı Rahman’da yazılırken Kudret kâtibi imiş” Şah İsmail. Tıpkı Pir Sultan’ın terennümü gibi. Yani, Hristiyan “Maniciler” kitabı Kudret de sıklıkla anılıyor Şah İsmail’de. Tabii, hak ehlinin de Mani’yi söylediği belirtilmekte. “Mani’siz cahili yar etmek mi olur” diye sorulmakta.

Soyut tasavvufi kitap, aşkı kitabı da Şah İsmailce işlenmektedir. Aşk muhabbet deryasında yüzdürülmekte. “Ey müselman ahular, meni aybetme(yi)niz aşık deyip” bu meyanda başka bir terennümüdür. Yalnız burada ahu, hernekadar “kardeş” anlamındaysa da, bu bildiğimiz esnaf-zanaatkâr cemaati Fütüvvenin Ahıyet’ül-Fityan’daki gibi “kardeş yiğitleri” tanımlamaz.

“Yüzün sıfat-ı ayeti Kuran(da) dur(makta)”, “Kuran(da) aşk ce-

malin” görölmekte, bundaki ayeti âşıklar ezberlemektedir.

Görüldüğü gibi ayetlerde tanrı (Hakikat) güzelliği (cemal) gören Mehdi-Hurufilik yorumu verilmektedir. Zaten Şah İsmail dizelerinde Hurufiliğin temellerini döşeyen Fazlullah’a “Hakk’ın Cemalî” gibi göndermeler yapmaktadır.

Bunların yanında imamlar defterine kaydolma çağrıları da yapmaktadır.

Âşıklar meyhanede oldukları gibi, gönüller bütperes de olmaktadır.

Enel Hak demek, sırrını hu çekip Mansur’u döne döne anmaktadır.

Şah İsmail aynı zamanda Kalender dervişi olarak meydana geldiğini de söylemekte. Kalender(ler)e nakaratlar düzmekte. Bu meyanda üryanlar (çıplak-sefil dervişler) sema’ına girmektedir.

“Katarımız İmam Cafer katarıdır” da, bu da malum.

Zaten Şah İsmail, “Şahım binbir dona bürünmekte”dir diyor. Çünkü “Arıleyin her çiçekten balı gerek yol ehlinin”

Nesimi’ye, Yunus Emre’ye, Pir Sultan’a vb. göndermelerini de bu bağlamda değerlendirmeliyiz artık. Binbir kültürün yeniden harmanlanması ve bir sentezde buluşmasıdır Şah İsmail öğretisi de.

Pir Sultan’da “Hacı Bektaş Veli Sultan Balım dergâh”a bağlılığın bir uzantısı olarak, Türkistanlı sufi Hacı Ahmet Yesevi’ye de gönderme var. Şah İsmail Hatai Sultan Balım’sız Hacı Bektaş sevgisi aynen Pir Sultan’daki gibidir. Tabii, Şah İsmail’de Hacı Ahmet Yesevi’ye bir gönderme yoktur.

Yine Pir Sultan’da Seyit Veli Sultan diye adlandırılan tarihsel tartışmalı “Gaza ehli” Gazi bir şahsiyet, Şah İsmailce Seyit Battal Gazi Hacı Bektaş Veli lakap-isimle selamlanmaktadır (Kimi araştırmacılara göre, A. Yaşar Ocak, Anadolu-Rum’da Bizans üzerine “gaza”ya çıkmış Emevi Arap komutanı, kimi araştırmacılara göre ise, Erdoğan Çınar, yerli-Anadolulu bir “Hristiyan kisveli-Alevi” olup Bizans’a karşı vatan savunucusu olan bu tarihsel-menkabevi şahsiyetin bugün Eskişehir-Seyitgazi ilçesinde “yatır-mekânı” bulunmaktadır).

Şah İsmail’in döne döne sufi kimliğinde nakaratını yaptığı tasavvuf öğretisi dizelerine de yansımıştır. Hakikat ilmin sırrı “Kentü Kenz” ile ifadesini bulmakta, “gizli bir hazine” iken bilinmek, sevilmek için evrenkamu olarak oluşan tanrının bu zuhuru, daha önce işle-

diğımız nur kavramında çıkış aramakta, Şehabettin Sührevardi'deki "nurla nur"a varmakta (nur, yoğunlaşmış atomik parçalanma gibi fışkıran "ışık"tır, tekrarla belirtiyorum) ve Sırrı Hakikat'ında Ali (tarlası) içinde sürüldüğü de belirtilerek "Kentü Kenz" sufist kavram "mitolojik ilah Ali"ye köprü de olmaktadır Şah İsmail de.

"Zülfikar (göksel kılıç-S.B.) ve kemeri belinde/Gazileri yürür sağında solunda" diye betimlenen müminler serdarı Ali'den Yezitoğlu münkirler-kâfirlerin kahredilmesi döne döne istenmektedir. Ama aynı zamanda, tıpkı Pir Sultan'daki gibi tasavvufi "batın kılıç" tanımlaması da yapılmaktadır. Bu bağlamda şu dizeler ilginçtir:

Meselâ bir yerde "Yezid ü kâfir ü Mervane her dem/Gazilerden gaza ister Hatai" derken bir başka yerde "Yezid kavmini müselman eyle-Şah!" diyerek bu "Gaza" kavramına açıklık getirmektedir.

Bu dizelerde "Kâfir Yezid Müslümanlar"a karşı "Alevi-sufi müslümanlar"ı gazaya davet nettir. Aynı netlikte diğer nokta ise, bu gaza kavramının "batın kılıç" kisveli-tasavvufi-fikri, yani ideolojik boyutta olduğu ve bu boyutunda, tıpkı Pir Sultan gibi, Şah İsmail'in de benimsendiğidir.

Son olarak, her ikisinde kendi dizelerinden tasavvufi-sınıf kimlikleri Pir Sultan, "Ben, Hakkın edna kuluyum" demektedir. Yani kendini toplumun "en alt, aşağı tabakası" olarak göstermektedir. Şah İsmail ise "ben Hakkın Keremkarı kuluyum" demektedir. "Kısmen alt aşağı tabakası" olarak göstermektedir.

İBNİ BATUTA SEYAHATNAMESİ'NİN GÖSTERDİĞİ

İbni Batuta Tancalı (Fas) bir seyyahtır. 1325 yılında başlayıp, çeyrek yüzyıl süren bir seyahat yapmıştır. Mısır'ı, Suriye'yi, Irak'ı, İran'ı ve tabii Anadolu'yu gezmiş, batıda Endülüs'ten doğuda Orta Asya, Hindistan ve Çin'e kadar uzanmıştır. Yurdundan "hacca gitmek" için ayrılmıştır. Şu halde, İbni Batuta ehli sünnettendir. O'nun Anadolu seyahat gözlemlerini okurken gördüğümüz Sünni tarafgirliği bundan kaynaklansa gerek.

İbni Batuta Seyahatnamesi'nin önemi, Pir Sultan'dan 200 yıl öncesi Anadolu'nun egemen siyasal-toplumsal düzenini, egemen-ezilen sınıflar arası tezadı ve Pir Sultan araştırmamız bağlamındaki önemli

iki şeyi, yani Ahi'siyle-Fityanıyla Fütüvva ehlini ve ikinci olarak da Türkmen ehlini bizim yüzeysel görmemiz yanında, detayı yorumlamamıza malzeme sunmasıdır.

İbni Batuta Seyahatnamesi'nde, gezdiği-gördüğü hisarlı-kaleli şehir ve kasabalarda hep bir emir'in egemen durumunu okuyoruz. O, bunu Bursa beyi, Balıkesir beyi, Birgi beyi, Denizli beyi, İzmir beyi, Manisa beyi şeklinde sıfatlarıyla saymaktadır. Bu dönem, Osmanlı da daha payitahtın (başkent) Bursa olduğu Orhan Gazi dönemidir ki, O da 100 kalesi olan bir beydir.

Demek ki, Osmanlı geleneksel-merkezi tımarlı (dirlikli) toprak rejimli sistemden hayli uzak, herbiri adeta ayrı "dükalıklar" (mal-para-emlak-topraklı beyler) halinde bir feodal yönetimli düzenler mevcuttur.

Sonra "bey" in çevresinde yönetici askeri sınıf, müderris-fikir ehli ile ulema ve mal birikimci şeyhler ve ahiler bulunmakta. Bunlar sömüren, yöneten, egemen sınıflar bloku.

Sömürülen-alt tabaka sınıflar olarak görülenler, bir işte çalışanlar (esnaf, zanaatkârlar-sb) ki şeyhi-ahi zaviyelerinde ayrıca bunlara Fityan da deniyor. Köleler, "fukaralar" vs. dir.

Vesaireyi İbni Batuta telaffuz etmiyor. Ama her şehirde "şu veya bu yaramazlar, edepsizler" deyimlerini kullandığından ben şerh ediyorum. İşsiz-güçsüz "harami", "serseri zümreler" oldukları aşikâr görülüyor.

İbni Batuta, Anadolu'ya yerleşmiş bulunan Türkmenlerin yaşadığı her yerde, şehir-kasaba-köylerde Ahi tekkeleri, yani başkanları bir ahi-şeyh ile mensupları genç-bekâr işçilerden, Fityan kadeşlerden oluşan bir topluluk ile karşılaşılıyor ve bu topluluğa "Fütüvve Gençlik" adı verilir diyor. Yani, vurguyla tekrarlayalım "Ehli hırfet" zanaatkârlar zümresi olarak, Fityan hem Türkmenler (den)dir. Şu halde Türkmen ehlinin şehir ve kasabalarda yerleşenidir. Hem de "şehrin temelini teşkil eden şehrin en kesif kitlesi" olan "elinin emeğiyle yaşayanlar kütlesi" olarak Fütüvvet ehlinin esas gövdesidir.

Türkmen ve Fütüvvet ehli ise Pir Sultani öğretisi ve hareketin dayandığı iki asal sınıfsal zemin idi, gösterdiğimiz üzere.

Genç ve bekâr işçiler, her gün ikindiye kadar çalışıyorlar, sonra, İbni Batuta'da Alevi-Bektaşî değil de, net bir ehlisünnet (Sünni) görülen atmosferdeki Tekkede başkanları olan Ahi Şeyhe kazançlarını

teslim ediyorlar. O da bunları ortaya döküp tekkenin ihtiyaçlarına, Fityanın yiyecek-içeceğine (ortak kazan) ve şehre gelen yabancıları ağırlamaya sarf ediyor.

Sonra “kardeşler”den bir hafız, Kuran’dan sureler okuyor, daha sonra kardeşler raksa-semaa kalkıyorlar.

Evliya Çelebi, 200 sene sonra bile Edime’deki Şeyh Geylani tekkesinden bahsederken, buradaki âşık ve sadık dervişlerinin yaptıkları zikir ve raks yüzünden şeriat erbabı tarafından taşlandığını söylüyor ki ne kadar Sünni-mistik görünümde sunulsa da “Fütüveti-Ahi Ocaklarının, bağnazlık karşısında yine de ışık oldukları görülüyor.”⁶⁰

Şehire gelen “yabancı”ya ikramda, gerek tekkelerde, gerek hamamlarda adeta yarışıyorlar. Çok konukseverler, ama işbu “yabancı” kimler ola?

Dikkatle okuyunca bazergan-zadegândan öte “yabancı” gözleniyor. Batuta’nın kendisi de bir “yabancı”dır ve gittiği şehirlerden kimilerinde-Balıkesir ve Selçuk-Efes’te 40 dinar altın sayarak beher köle almasından da bu bellidir. Her yerde “misafir” ediliyor. Ahi tekkelerce olduça zengin aksesuarlı yiyecek-içecek-yatacak ikramlı ve zengin mali hediyelerle uğurlanıyor.

Şüphe yok ki, Fityanlar bu konukseverliklerinde Ahi şeyhlerine mistik-dini yönden bağlandıkları cihetle Onu bir sermaye sınıf gücü olarak değil de, taptıkları bir mürit konumunda görülüyorlar. Fuat Köprülü de “Fütüvva”nın sınıf bakışını toz eden bu durumunu yorumlamıştı, anımsayalım.

İbni Batuta, “Bilad-ı Rum” da dediği Anadolu’dan bahsederken, burada dünyanın en güzel insanların, en temiz kıyafetli halkın yaşadığını, en nefis yemeklerin pişirildiğini söylüyor ve ekliyor: “Tanrının yarattıkları içinde en şevkatli olanlar bunlardır.”

Bu söyledikleri halkın maddi-ruhsal yapısıdır. Asıl önemlisi, Anadolu halkının mezheb-ideolojisini verdiğini sandığı şu sözlerdir: “Ülke halkı bütünüyle İmam Ebu Hanife (Hanifi-sb) mezhebinde olup, ehli sünnettir. Aralarında ve Rafızî ve Mutezile’den ve Harici ve bidat ehli bulunmamaktadır. Tanrı taala hazretleri, onları bu faziletleriyle üstün kılmıştır.”

İbni Batuta gerçeği yazmıyor, çarpıtıyor. Çünkü araştırmalar bi-

raz abartılı olsa bile Anadolu'da bu devirlerde halkın dörtte üçünün Alevi (Türkmen Alevi) olduğunu bildirmektedir. Yani İbni Batuta'nın yoktur dediği ve Rafizi, Mutezile, Harici, Ehli Bidat diye sıfatlarla saydığı Alevi halk, Anadolu'da çoğunluktur.

Yanlış belirleme yaptığı, hemen ardından şunları yazmasından da anlaşılıyor: "Burada kadınlar erkeklerden kaçmazlar ve yola çıkacağımız zaman, akraba ya da hane halkındanmışızcasına bizimle vedalaşırlar."

Bu tarif, tam da tipik Alevi-Türkmen kadını gösteriyor. Geleneksel kolektivist ve özgürlükçü ilişkilerin üstyapısını oluşturduğu Türkmen konar-göçer topluluklarda kadın-erkek ilişkilerinde "kaç-göç" bilinmez. Aksine şehirlerde bazergan ilişkilerin belirlediği Sünni-kadın tipi kafes arkasında, "erkek selamlık" dışında ve sokakta da Nesi-mi'de görüldüğü üzere "burka" çuval içindedir.

Ayrıca, Timur'un Sivas yıkımı-kırımı sırasında "tahrif edilen Kuran ayetler"e referansla Hurufi, Şii, Cebri sıfatlarla anarak şehirdeki Alevi birikime işaret ettiğini gördük. Menfi pozisyonlardan (Evliya Çelebi Seyahatnamesi"nden). Yani, İbni Batuta'dan çok değil yarım yüzyıl sonra görülen bu Alevi birikim, Anadolu zemininde yoktuysa "gökten" mi düştü.

Kaldı ki, tam da İbni Batuta'nın dönemi olan, 14. yüzyıldaki Anadolu Ege'de tasavvuf konusundaki uzman çeşitli çalışmalarda Anadolu'da Haydarilik, Hurufilik, Kalenderilik vb. adları altında batını tarikatların yoğun varlığı belirtiliyor. Ahmet Yaşar Ocak'ın hacimli emek ürünü Osmanlı'daki "Zındıklar ve Mülhitler" ile "Marjinal Sufilik Kalenderiler"i anlatan eserlerinde aynı değerlendirmeler görülebilir.

İBNİ BATUTA SEYAHATNAME'DE SINIFLAR MÜCADELESİ

İbni Batuta'da sınıflar ve sınıf mücadeleleri gizli-açık işlendiği de görülebilir. Ama kendisi yazarken göremeden yazmıştır bu durumu, sırayabiliriz.

"Köleler"den başlayalım. Bir kere kendisi Manisa'dan geçişte sahip olduğu köleleri fırsat bulunca kaçıyorlar ve beyin adamlarınca ta Foça'da yakalanıyorlar. Efendi'ye karşı suç-cürüm işlemek ilkel de olsa bir sınıf mücadelesi biçimidir. Burada efendi Batutadır. Ona kar-

şı bireysel firarı “suç” ile direnenler de Anadolu (yerli) veya Rusya-Volga’dan yüzyıllar önceden getirilip toprağa bentlenen Türk asıllı kölelerdir.

İkinci olarak, Türkmen ve Germiyan “yol kesiciler” tanımlı toplumsal kesimler var. Yani, şu “dizelerimiz” de aşına olduğumuz kavramla ifade edersek “Haramiler”. Dünyanın engüzel insanlarından, tanrının en şevkatli yaratıklarından olan Anadolu Türkmenleri bir uykuyu anı fırsat sayarak mal sahibi-mülk sahibi İbni Batuta’nın atlarını çalıveriyorlar. “Sultan” ise, Türkmen ve Germiyanların yol kesiciliğinden korumak için İbni Batuta kafilesinin Karaağaç’tan Denizli’ye kadar olan seyahatlerinde yanına “atlılar”ını veriyor.

Harami-haydutlar ta ilkçağlardan beri Asur-Akad ticaret kervanlarını dağlarda “gözleyen kara köpek”ler diye, çivi yazılı tabletlerde tanımlanan yoksullar-yoksul yerli Anadolu kabileleridir. ⁶¹ Sınıf mücadelesinin kısmi, şursuz, kurtuluş ütopyasız başka bir biçimini gösteriyor. Bazergan-Tacir mülkiyete saldırıları.

İbni Batuta neredeyse Türkmen=Harami denklemi veriyor. Pir Sultan-Şah İsmail’ler ise bir yerde “Türkmen”e dayanıyorlar, öbür taraftan gördüğümüz üzere net bir Harami karşıtlığı gösteriyorlar.

Pir Sultan’ın, Seyyid Nesimi’nin, Şah İsmail Hatai’nin dizelerindeki Alevi-Bektaşilik eksenli Harami karşıtlığı, birinci olarak sırf kendi el emeği ile kazanan Fityan’ın küçük mülkiyetçi üretim ekonomisine bağlılıklarından ikinci olarak zengin-zadegânın büyük mülkiyetçi ekonomisinin cömerdi paylaşımına mistik ideolojiyle zorlanabileceğine inançlarından kaynaklanıyor.

Sınıf mücadelesinde üçüncü bir görüntü, kentlerdeki “yaramaz-edepsizler”in, yani “şehir haramileri”nin beyzade-bazergan mülkiyete vur-kaçlı ilkel karşı çıkışlarıdır. Öyle anlaşılıyor.

Hâlbuki yüzyıllar öncesinde Bağdat, Basra, Şam vb. İslâm şehirlerinde Fityan’ın “ana-atası” olan ayyarlar-Şuttarlar zadegân mülkiyetine de vuran, şehirlerde tedhiş estiren milis-çeteci “sivil” güçlerdi. Abbasi halifesi bunlara kuşak-şalvar giydirip düzene “erkân” ettikten ve işbu erkânı Anadolu-Selçuklu’ya da ihraç ettikten sonra yarı-resmi konumdaki Ahiyet ül Fityan olarak evrilmiş bu güçlerin görevlerinin hakkını layıkıyla verdikle anlaşılıyor. ⁶² Tabii bu görevlerini ifa etmelerinde, Ahi loncaların kılıçlı kolu olan emekçi Fityan’ın, sermayedar

Ahiye sınıf bakışı yerine bir müridin şeyhe bakışına ikame eden Kadircilik vb. gibi Sünni-mistisizmin de belirleyici, uyuşturucu rolü bilinmelidir.

Bir neden de, yine İbni Batuta'nın yazdıklarından çıkartabiliriz. Hayli mal varlıklı birikime ulaşmış, Ahi tekkelerinin de tüm Anadolu'daki şehirlerden birinde "hükümdar bulunmadığında", yani düzeni de bozan bir "anarşi ortamında", şehir yönetimini de ele alabilecek kudrete ve kurumsallaşmaya ulaşmış olmalarıdır.

Bu köylü-göçerin komüncü-özgürlükçü düzeni ile yerel şehir beyleri-derebeylerin paracı-kölebentçi düzeni yanında, Ahi "burjuvazi-lonca"nın emek-sermayeyi bağdaştıran bir "Cumhuriyet" düzen ütopyası oluyor.

İzmir Hâkimi Ömer Bey, Rıfai tarikatı şeyhi İzzettin'e "Tam takım donatılmış atlar/İçi parayla dolu gümüş kaplar/Dikili elbiseler, cariye ve köleler" hediye ettiğini İbni Batuta'dan okuyoruz.

İzmir Beyi de "dindar", "cömert" ve donanmasıyla İstanbul önlere kadar açılıp yağma-talanlar yapan bir "gazi"dir.

Bir, bunların dindarlıkları, hakkını yemeyelim 1-2 ayrıksı kişilik dışında, tasavvufi de olsalar Pir Sultanlar'ın gerçek (Hak-Hakikat) bilgisine ulaşmak adına nefsini öldürüp-dünya mal-mülküne saldıran Alevi mistisizmine yerle gök kadar uzaktır.

İki, beyzadenin cömertliği salt dindar-mistik şeyhlere, "yabancı" zadenâna olup, kendi sınıf içindeki bir fasit daire midir? Böyle sorguluyoruz, çünkü o zaman Türkmenler, Germiyanlar, bey kapısından ancak bayramdan bayrama geri çevrilmeyen yoksullar, şehirlerdeki edepsizler-yaramazların varlığı izah edilmeye muhtaçtır.

Bunun Pir Sultan Şah İsmail Hatai'deki deyim yerindeyse hem Hak için, hem halk için cömertlik kılıcı ile bir ilgisi yoktur.

Batuta'da şehir halkının ırk ve dinlerine göre ayrı ayrı mahallelere yerleştirildiklerini görüyoruz. Hristiyan Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler ayrı ayrı mahallelerde oturmaktadır. Ama bunlarla "müslüman"lar, Türk (men)ler arasında hiç bir etno-dini nifak olmadığını, hepsinin de Mevlana'nın bir yüzyıl önceki cenaze töreninde biraraya gelmelerinden de anlıyoruz.

Müslümanlar içinde mistik-şeyhlerden "malbirikimci" olmayan

aynıksı bir kişilik de var Batuta'da demiştim. Bursa'da "on muharrem" aşure törenlerinde görüyoruz bu faziletli kişiliği. "eyyâm-ı aşure" de Şemsettin zaviyesinde bir vaazden bahsediliyor, sema ve ayin sonrası İbni Batuta'dan aynen aktarıyorum: "Sözü edilen vaiz, zamının en din-dar kişilerinden biri olup, ...kendi kazancı ile alınmamış hiç bir şeyi de ne kabul eder, ne de yerd. Hiç kimseden bugüne kadar bir buğday ta-nesi bile almadığı söylenmektedir. Sadece kabristanda yatar."

"Müslüman vaiz" tanımında tuhaflık var.

Bir, Alevilik'in muharrem-aşure ayında ayin-semada bir "müslü-man"dır.

İki, İbni Batuta'nın Alevi fraksiyonlarla dopdolu Anadolu'yu na-sıl ehli-sünnet Hanefi diye çarpıttığını gördük.

Üç, anılan "müslüman", "kendi kazancı ile" olmayan hiçbir şeyi kabul etmiyor bir buğday tanesini bile." Tam da elin emekli-gözün nurlu melâmeti-fütüvveti yol eridir!

Yani sözü edilen bir alevi-Bektaşî Fütüvva eridir, Ömer Hay-yam'dan Pir Sultan'a kadar izlenebilen faziletli "müslüman" tipoloji-sidir aynı zamanda.

EVLIYA ÇELEBİ, PİR SULTAN'I ZİKRETMEDİ, AMA

Kendi ifadesi ile, Hacı bektaş fukarasının da piri, Türki-Türkmen Hacı Ahmet Yesevi soyundan olan Evliya Çelebi 17. yüzyıl Osmanlı seyyahı. Öyleyse, Pir Sultan'dan takribi olarak bir yüzyıl sonra gel-miş-geçmiş. Rumeli-Balkanlar, Ege-Anadolu, Rum ili Sivas-Tokat-Amasya ve Yukarı Fırat'tan İran'a kadarki coğrafya hakkında değerli bilgiler veriyor.

Tüm bu gezip gördükleri yerler, türlü türlü fraksiyonlarıyla Bektaşî-Alevi yatakları aynı zamanda. Evliya, bunlardan da detaylı söz etmiş.

Üçdal Neşriyat tarafından yapılan Seyahatname çevirisini esas alırsak, tam 10 cilt ve beheri 600 sahife diyelim, 6 bin sahifelik bir eser önümüzde duruyor. Sadece "Pir Sultan Abdal" açısından bile ele alsak, bu çalışmamızın sahifeleri yetmez Evliya Çelebi'yi irdelemeye. Ne kadar hacimli bilgi dolu olduğu bilinmektedir.

Tabii bilgi dolu ama hep egemen sınıf açısından yüzeysellik ve çarpıtma da dolu. Ancak böylesi yüzeysel bilgi denizinde bile bilim-

sel marksçı perspektifle analiz-eleştiri yaparak, taşları yerli yerine oturtabiliriz.

Bu altbaşlık bölümümüzde, sadece zorunlu bazı belirlemelerle yetineceğiz. Çünkü asıl konumuz Pir Sultan'ı kaybedebiliriz “Evliya deryası” içinde.

Bir de, bu çalışmada daha önce Evliya Çelebi’de yazılanları Pir Sultan bağlamında yorumlarken değindiklerimize tekrar etmemeye gayret edeceğiz.

Ne diyordu, iddia araştırmacı? “Eğer Pir Sultan 16. yüzyılda yaşamış olsaydı, 17.yüzyılda gezen Evliya Çelebi eserinde O’ndan mutlaka bahsederdi.”

Egemen Osmanlı seyyahını “tabandan fokur fokur kaynayan kazan” titremesi alıyorsa niye bahsetsinki. Giderek merkezi-aristokratlaşan Osmanlı’ya karşı, özgün bir dervişan-toplumcu başkaldırı örgütleyen Şeyh Bedreddin için, Yıldırım (Beyazid) zamanının “bilgi denizi” şeklinde çarpıtmalı tanım yapan aynı Evliya Çelebi değil mi?

Üstelik bir yüzyıl sonra Pir Sultan döneminde artakalan Bedrediniler de içinde tüm Alevi-Kızılbaşların kırılması, Ocaklarının sönmesi için en kapsamlı fetvalar veren Ebussuut Efendi’yi de, Şeyh Bedreddin’le aynı kefedede tartarak “Adalet ve Fazıllar sultanı Mevlana Ebussuut Efendimiz” diye büyük pişkinlikle methiye düzen de aynı Evliya Çelebi’dir.

Yine Şeyh Bedreddin’in halifesi olduğu belirtilen Börklüce Mustafa’nın Osmanlı güçleri tarafından yenildiğinde Ayasoluğ’da (Efes) büyük işkencelerden geçirildikten sonra çarımha gerildiği, böyle idam edildiği, cesedinin yöre yöre gezdirilerek teşhir edildiği, yine Ayasoluğ’da müridlerinin idam-ölümü “İriş, Dede Sultan” şiarlarıyla korkusuzca karşıladıkları tarihi bir vakıa iken, bu yöreler ve Ayasoluğ’u gezen Evliya Çelebi tek satırla bunlardan bahsediyor mu? Ulu Camii yapan üstadın olağanüstü hünerinden, Yakup Kilise’nin mimari görkeminden, haşmetli su kemerlerinden, bir de Şemseddini Sivasi adlı düzeniçi-mistik şeyh tekkesinden, Ayasoluğ (Efes’le) hiç ilgisiz, karıştırdığı belli, demirci Gave’li-iki omuzunda güya yılanlar çıkan ifrit Dahhak’lı İran mitolojisinden bahsediyor da, Osmanlı tarihinin bu en önemli toplumsal-dervişan kalkışmasından tek bir satır etmiyor.

Evliya Çelebi Caferi, Bektaşî, Şii, Hurufî, Celalî, Cemalî, Rafizî vb. kavramları hep olumsuz, çarpık, yüzeysel tarzda değinerek tüm fraksiyonlarıyla Alevî-Bektaşîliği anlatıyor! Bu kavramları parçalayarak, sınıfsal bir tabana oturtarak, tarihi kimi olgularla birleştirme denemesi yaparak aslı-gerçek anlamlarını iade etmeyi, yerli yerine oturtmayı bizim omuzumuza bırakmış oluyor.

Bir örnek.

Pir Sultan'da şöyle dizeler okunuyor:

“Dağdan kütür kütür hazen indirir/İndirir de ateşlere yandırır”

İşte bu da, Pir Sultan'ın “memleketi” Sivas-Divriği'den bahsederken Evliya Çelebi'nin verdiği bir detay:

“Divriği, Fırat nehri kenarında olduğu yonca odunu denilen bir çeşit kısacık tomruk odunları olur. Fırat'tan yukarı dağlarda herkes odunları kesip, birer nişan koyarak Fırat nehrine atarlar. Şehir yakınındaki bentlerde bütün odunlar toplanır. Herkes işaretine göre odunları bulup, alırlar.”

Evet, bu bir örnektir. Pir Sultan'ın nefeslerinde çeşitli dizelerde geçen motiflerin karşılığını Evliya Çelebi'de bulabilmek bizim yorumumuzla bağlıdır.

Türkmen yaylaları, Kızılırmak, Cemalî-Celalî, Bektaşîler, Gazîler, Kadılar, Koyun Baba-Koç Baba, Kudret (dağı), vesaire motifler benzer manaları içinde Evliya Çelebi'de de kabul görmektedir. Tek fark, bakış farkıdır.

EVLİYA ÇELEBİ'DE TİPİK TÜRKMEN KİTLE!

Pir Sultan'ın bir fütüvvetçi-ozan olarak şehirlerdeki “helâlzade” Türkmenlere, yani esnaf-zanaatkâr tabakalara da dayandığını da görmüş bulunuyoruz.

İşte bu Türkmenler, Evliya Çelebi'de ilginç tipolojik özellikler göstermektedir.

Evliya Çelebi, Manisa'dan bahsederken II. Murad'ın “Türkmen eşîrâsını” kıra kıra şehri fethettiğini söylüyor. Yani Osmanlı “Türk” hükümdarı olan, Türkmen Torlakların da tabanını oluşturduğu Hud Kemal'in komünistik-mezhebi hareketi Manisa'da kırarak “zafer”le çıkan II. Murad, bir de “şer Türkmen”den Manisa'yı fethediyor!

Yine, şehirden bahsederken halkı “Türkizad” olmakla beraber hafızları iyi Kur’an okurlar, diyor. Böylece Türkizad’ların dinin kitabi-kuralcı yorumuna boş verenler, Alevi-Türkmenler olduğunu anlayabiliyoruz.

Bir de, gerçi Etrak (Türkmenler-sb) diyarıdır ama “eski taht şehri” olduğundan halkı gayet söz anlar, miri kelam-maarif erbabı çoktur çünkü şeklinde konuşuyor. Yani kelam-maarif erbabı yok varsayılsa, Türkmenlerin (Etrak) söz anlamayan bir kütle olduğunu belirtiyor açıkçası. Osmanlı-beyzade düzene kafa tutmak ile büyüğün (saltanatın) sözünü anlamaz demek, aynı şeyi farklı telaffuz etmektir.

Yani Evliya Çelebi, kırdaki olduğu gibi şehirlerde de Türkmenlerin tanımını veriyor. Şirret kütle, Kitapsız-Kuransız kütle ve “söz anlamaz” asi kütle.

Hakikaten bu kütle, Osmanlı-Yezit rejime karşı kalkışma yapan “Pir Sultani” Şah Kulu’nun, Nur Halife’nin, Baba Zünnun’un vs. dayandığı ana kütlenin, Türkmen kitlelerin ta kendisidir.

Pir Sultan’ın dayandığı öteki ana kütleye bakalım. Elinin emeği ile geçinen “hurfet ehli”ne, esnaf-zanatkarlara ve bunların mistik Ahi loncalarına ve bu loncaların ideolojik-örgütsel birleşimi Melâmeti-Fütüvvetiye’ye ve şehir yaşamının temeli olan dükkân-çarşı-pazarlara, han-bedestenlere ve işliklere Evliya Çelebi’de doğrudan ya da dolaylı rastlamaktayız.

Evliya Çelebi’de şehirlerdeki sınaî ve ticarî yaşamın canlılık, renklilik ve zenginliğinden geçilmemektedir.

Her bir anıtsal eseri “üstad öyle bir nakşetmiştir ki” diye başlayan abartılarla anlatmaktadır. Kolektif iş (emek) süreci yerine adeta “süper bireysel emek” ikame edilmektedir.

Meselâ, Bursa Camii-Kebir (Ulu Camii) anlatırken bu tip bir “üstad”ı “nakkaş Mani” ile kıyaslaması da ilgi çekicidir.

“Cevizden yapılmış minberini üstad var kuvvetini sarfederek nakş-ı Mani ile süslemiştir ki, buradaki... çiçek, turuncu, eşlemi, çargül, katmer gülleri ve çeşitli kitabeleri dünya ressamı bir araya gelmeler yapamazlar.”

Tabii, Evliya Çelebi’de geçen Mani’nin Yunus-Pir Sultan-Nesimi-Şah İsmail dizelerinde geçtiğini tartıştığımız tasavvufi-yolak ku-

rucusu sıfatıyla değil, ressam sıfatıyla anıldığı aşikâr görülmektedir.

Pir Sultan'da olduğu gibi Evliya Çelebi'de de Melâmeti-Fütüvva, Ahi loncalar-tekkeleri ve genç-bekâr işçiler olan Fityan terimsel adlandırma olarak hiç geçmiyor.

O zaman, anlattıklarını kesitler halinde çeşitli yerlerden biraraya getirerek yeniden kurmak ve Melâmeti-Fütüvvayı, Ahi Tekkeleri, Fityan'ı buralardan bulmak da yine bize düşmektedir.

Gerçi bir yerde, Manisa'yı anlattığı bölüm içinde, şöyle bir yarı-açık terim kullanmış:

“2800 dükkânı olup *Ahi Baba*'dan (abç) alıp yazmışsındır.”

İsim – kavram olarak vermese de, şu anlatısı tıpatıp bir Ahi Tekke'yi gösteriyor:

“(İstanbul'da-sb) Piyale Paşa Tekkesi... Altı-üstü ikişer bin kişi alan sofaları vardır. Bütün sanatkârlar oradaki halifenin (Ahi, şeyh-sb) yanına gidip post öperler. Mutfağında senede üçbin tane inek kesilir ve her gece fakirlere bol bol yemek dağıtılır.”

Amasya şehrinden bahsederken ise, İbni Batuta Seyahatnamesi'nde görmediğimiz genç-bekâr işçilerle (Fütüvve toplulukları-Fityan'la) ilgili ilginç bir ayrıntı görüyoruz, Evliya'da:

“Bekâr Hanları. Bekâr ve gurbette olan kimselerin oturdukları odalardır. Ayrıca kapıcıları ve odabaşları vardır. Her gece akşamdan sonra davullar çalınır, kapılar kapanır. Dışarıda kalanlar giremez. Giren kimse hasta da olsa dışarı çıkamaz. Sabah olunca kapısı açılır, herkes işine ve dükkânına gider, işleriyle uğraşır...”

Divrik şehir halkı anlatılıyor; halk Rum reayası, Türkmen ve Kürd ve başka millet'miş. Okuyoruz:

“Ayan ve büyükleri çoktur. Bütün halk garip dostudur. Fakirleri bile gece misafirsiz kalmaz.”

Yani Divrik kişiliğinde, Osmanlı-Rum ülkede kabaca bir tarafta Ayan ve büyükler ile tanımlanan egemen sınıf var. “Halk” böyle parçalıdır. “Ayan ve büyükler” ne kadar çok olsalar da, azınlıktır. Fakir ve gariplerden (reaya-Türkmen vb.) yani asıl ezilen-üretici çoğunluk-tan nemalanırlar.

Ayrıca, insanlar artık “misafirsiz” kalmıyorlarsa zevk için mi garip ve fakir yaşama devam ediyorlar. Evliya Çelebi uyduruyor,

Evliya, yaşadığı dönem Osmanlı'yı-Anadolu'sunu süt-liman gösterme çabasında atışı devam ediyor.

Tokat-Niksar'da, "debbağlar"ın mazı döktükleri yetmişin üzerinde su ile çalışan mazı değirmenini anlattıktan sonra Evliya hazretleri diyor ki:

"Su ve havasının güzelliğinden halkının yüzleri kırmızıdır. Sihatli Türklerdir."

Oysa bir yüzyıl önce aynı yöreleri gezen Alman Hans Efendi güneşin altında bütün gün çalıştıkları için yanmaktan ötürü bütün "Türkler"i'nin dişlerine varıncaya kadar zenci karası haline dönüşmüş-ezgili yüzlerini resmediyordu. Aralarında bu yüzden sarı ve kırmızı yüzlere tesadüf edilmez diye vurgu yapıyordu. Yani Evliya, Sivas halkını sevinçli gösterirken de uyduruyor.

Evliya Çelebi, Sultan I.Selim'in ilk savaşını Çıldır'da (Çaldıran-sb) İran'a-Şah İsmail'e karşı yaptığını, onu yendiğini ve iki yüzbin! Kızılbaş kılıçtan geçirdiğini yazıyor.

Çaldıran'da Şah İsmail'in ordusu, en fazla yüzbin Kızılbaş'tır. Anlaşıyor ki, ifadesindeki kalan yüzbin "zam"ın bir dayanağı vardır. Bu, Evliya'nın söylemekte dilinin tutulduğu noktadır, yani Osmanlı Yezit'inin Anadolu'dan geçişi sırasında yaptığı diğer "yüzbin" Türkmen-Kızılbaş'ın katledilmesidir.

Evliya Çelebi Erdebil Kalesini anlatıyor, dinleyelim:

"...Azerbaycan toprağında Acem şahlarının ilk hükümet merkezi olup, Şeyh Safi'nin memleketidir. Bir zaman Osmanlılar tarafından fethedilip, beylerbeyliği olmuştur. Sonra yine Haricilerin eline düşerek, kalesi harap ve halkının yüreği yanmıştır."

Yani, Erdebil'de kendi özgün Alevi-Safi yolakıyla egemen olan Şah İsmail veya başka bir Şah, Alevi olarak değil de bir çırpıda "Harici" olarak çarpık-yanlış tanıtılıyor. Tıpkı Selçuklu ve Osmanlı'ya, köylü-göçerlere dayanıp sosyal kalkışma yapan Babai-Alevilerin de "Harici" diye dönemin egemen tarih-yazıcıları (vakanüvisleri) tarafından aynı çarpıklık düzleminde tanımlandıkları gibi.

Ayrıca, şiirlerinde "Harici/Havaric ehli"ne Yezit diyecek kadar, biraz haksız olarak, uzlaşmaz karşıt olan Şah İsmail'in kemikleri sızlamış mıdır?

Simav şehri taraflarında Demircibeli'nde, fakir derviş Seclin'in "ot kan edici, dağlar gezici, candan ezici, adam kesici" Haramilerden on tanesini okla vurup yere serdiğinin hikayesini anlatıyor. Böylece, Osmanlı'da bir dizi sosyal kalkışmalarda belkemiği olan dervişliğin, nasıl seyfi-gazi "hırfet erbabı" olduğu hakkında kafamız berraklaşıyor. Ama Bedreddini ve Şah Kulu gibi dervişan kalkışmalar, beyzade-zadegâna karşı "Haramzade" yoldaydı. Pir Sultan-Şah İsmail'de de bu çelişkiyi görmüş, açıklamaya çalışmıştık.

Yalnız bu meyanda, Evliya'da gördüğümüz bir bilgiyi Bektaşî-dervişan araştırmalara katkı olur diye aktarmadan geçmeyelim. İstanbul'da yirmi bin derviş tekkesi olduğunu belirten Evliya Çelebi "Dervişlerin Ahval ve Şekillerinin Beyanı" altbaşlığında, bunların kollarına bilezik takmalarının haramdan el çekmeyi simgelediğini yazıyor. Pir Sultan'ın helâlzadeleri bu tipler olsa gerekir.

Pir Sultan, "Kocabaşlı koca kadı"ların sırtına palan vurulası-yalan dolan fetva veresi, haramı-helâli yiyesi, iman eder amel etmeyesi kadıları domuz gibi hayvan derekesinde göstererek çok ağır suçluyor nefeslerinde.

Evliya Çelebi'deki, çeşitli şehirlerde Osmanlı'nın yetkili şer'i görevlisi, ehl-i ulum sınıftan olan kadılara bakıyoruz "Paşa-bey" ile aynı boyutta nemalanıyorlar. Örnek olsun, Bolu'da beyine senelik onbin kuruş gelir düşerken, kadısına beşbin kuruş veriliyor. Sivas'a bağlı Arapkir'de Paşasına senede onbin kuruş gelir düşerken, kadısına yılda ikibin kuruş gelir hâsıl oluyor. Üstelik bey de kadı da çeşitli şehirlerde ek olarak şu kadar kese akçe-para tahsil ediyorlar.

Yani, Evliya bilgileriyle sınırlı kalarak bile görüyoruz ki "Haramı helâli yedi" kadıları Pir Sultan, egemen nizam-sınıfın bir parçası olarak telakki etmektedir.

Şimdi, Evliya'da sezilen kadıların "kanunsuz akçe" alması karşısında şu sözlerine inanılır mı?

"Kadısı... Amma burada son derece adaletle hareket etmek gerek. Kanunsuz birkaç akçe alınsa, hemen reayası üç günde İstanbul'a vakıp şikâyet ederek zalim hâkimin hakkından gelirler."

Safoğlu saf Evliya Çelebi, bu yazdıklarına önce kendisi inanıyor mu? Bolu'dan İstanbul'a, yollar harami doludur. Ancak silahlı atlılar

tutarak kervanları finanse eden-kaldıran bazerganın bile yollarda can ve paramal güvenliği ortada. Reaya fukarası, elini kolunu sallayarak İstanbul'un yolunu tutabilecek. Haydı, tuttu diyelim. Bizim çulsuz reaya, atlastan-ipekten giyimli haşmetli saltanat veya sadarat katına varıp, kapıdan içeri girebilecek. Zaten bu mekanizma, kâğıt üzeinden hakiki yaşamda vücut bulsaydı, "Bolu Beyi"ne karşı "Köroğlu", "Dağlar sada verip, seslenmelidir." diye isyan bayrağını açar mıydı?

Belki, Karagöz-Hacivat tiplemesine malzeme için Şeyhülislam'ın bir reaya'nın "arızatını" kabul ettiğini varsayalım. Ama Pir Sultan'dan anlaşılıyor ve 16. yüzyıl Alevi-Celali hareketleriyle ilgili Osmanlı tarih olgu ve vesikaları doğruluyor ki rüşvet bataklığı bir yaşam biçimi. O zaman bir değil, "binbir reaya" İstanbul'a mı dolacak? Osmanlı Tarihi dervişan dokulusu dışında hiç kendiliğinden "yarı-hür toprak emekdarları" reaya ayaklanması yazdı mı?

EVLIYA ÇELEBİ'DE BEKTAŞİ TEKKELERİ: DÜZEN AKSESUARLARI

Evliya Çelebi'de saltanat-sadaratçı ehli ümera ile ehli ulema, yani egemen yönetici sınıfların ve de ayan-eşraf, yani emlak-toprak-malparacı sınıfların-düzenin adeta bir aksesuarı olarak Tekke ve mensupları dervişler deryasından geçilememektedir.

Bu tekke ve dervişler Kadirici, Halvetici, Mevlevi, Rıfaici, Hızır-İlyasi vb. yolaklara (tarikât) bağlı görünüyorlar. Ancak ençok da, hak-kını verelim, Bektaşî tekke ve dervişlere gönderme vardır Evliya Çelebi'de. Keza Hacı Bektaş Veli'ye de.

Yeniçeri ve esnaf loncalarının Bektaşîye'ye bağlı oldukları Evliya Çelebi'den de izlenebilir.

Pir Sultan Abdal'ın inip Koç Baba'yı tavaf etmesi gibi, Evliya Çelebi de bizzat "Hacı Bektaş Veli'nin halifesi Koyun Baba'yı şöyle "tavaf etmektedir", Amasya'da.

"Bütün Bektaşî dervişleri halk arasında kötülenir, fakat bu Koyun Baba dervişleri iyi huylu, bekâr, Allahı bilir, ehl-i sünnet, kimselerdir."

Evliya açıkça bir itirafta, bir de yine çarpıtmada bulunuyor. "Halk arasında kötülenenler", Osmanlı'nın "sopa" ile Evliya'nın "hutbe" ile düzen için rehabilite politikası güttüğü, Pir Sultan'ın ise

“Kurbanıyım, Sultanıyım, Devriyim” onların mealinde şiir döktüğü Bektaşilerdir. Bu, muhtemelen Ayan-eşraf halkın kötülediği rehabilite olmayan Pir Sultani Hacı Bektaş Veli dervişleridir.

“İyi huylu bekâr” yanında asıl olarak, “Allahı bilir, ehl-i Sünnet” Bektaşî, yaşamda varolmayan Evliya’nın sünnet hutbesinde okunan “Bektaşî”dir. Çarpıtmayı gösteriyor. Benzer konularda aynı çarpıtmalarını sergilediğimiz üzere.

Bildirdik, irdeledik ya. “Kudret kâtibi”nin yazdığı “Kuran”ın, yani “Bektaşî Kuran”ın gayriliğini zalim Emir Timur bile görmüştü ve “Kudret mushaflar”ı taşıyan Sivaslı Alevi-çoluk çocukları süvarilerinin atları ayakları altında çiğnetmekten çekinmemişti.

Evliya Çelebi, Amasya’dan kaleden ve yanında Kudret dağından bahsediyor. Kudret ılcasının da adını veriyor ayrıca.

Bu Kudret dağı, adını nereden almıştır. “Allah bilmez” Kuran’ı yazan, eski dönemlerin Hristiyan-heretikleri olan “Bektaşî” Kudret Kâtiplerinden mi? Sormadan edemiyoruz.

* * *

Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nde Pir Sultan’ın yaşamı ve öğretisinin ipuçları ile ilgili daha kataloglanacak pek çok başlık var. Dile kolay, tam 10 cilt ve altıbin sahife. Bu çalışmamın gücü yeter mi; yetse bile asli Pir Sultan konumuzdan sapmaz mı? Burada noktalamak durumundayız.

PİR SULTAN-İLK SONUÇ YERİNE

Pir Sultan üzerine 40 yılını vermiş olan araştırmacı İbrahim Aslanoğlu, onun ayaklanma-kavgalarla ilgisi olmayan kendi halinde bir köylü ozan olduğu sonucuna varmış. Tabii, Alevi olduğunu da eklemiş.⁶³

Tam 40 yıllık bir çalışma ve çıkan sonuç, Pir Sultan’ın köylü ozan olduğu. Burada “köylü”, sosyolojik kökeni göstermenin ötesinde asıl olarak bakışı, ideolojiyi gösteriyor.

Bektaşilik’te 40 da kutsal sayılardan biridir. Bu satırları kaleme aldığım tarih itibariyle ben de 40 gün oldu Pir Sultan çalışmasına başlayalı.

Demek oluyor ki, Pir Sultan’da “köylü” görse de sayın araştırmacı

benden daha saygın, daha yetkin, daha birikimlidir. Bu kesin.

Ama Pir Sultan'ın 40. nefesinde daha O'nun kent (şehir) odaklı hırfet erbabı esnaf-sanatkârlara, el-işçiliği temelindeki küçük dükkân ekonomisine ve Melâmeti-Fütüvvacı bir alevi-Bektaşiliğe intisapını anlamalıydı. Çok açık.

Pir Sultan'ı araştıran yetkin, saygın ve birikimli araştırmacılar bu doğrultusunu gör(e)memişlerdir. Bir nedeni olmalıdır. Demek ki, ne kadar baktığın değil-hangi perspektiften de baktığın önemlidir. Bir doktrinci bakış da lâzımdır.

Yoksa Yunus da 40 sene dergâha hep “doğru”sunu taşıdı. Ama nihayetinde hep “odun” taşıdı.

Evet, sınıfsal, toplumsal ve evrensel bakan sorgulayıcı, eleştirel, irdeleyici, özgür ve yaratıcı bakış gerek. Eksiklik burada görülüyor.

Pir Sultan üzerine yazan, nefes tüketen, bir ömür harcayan, O'ndaki “paranın turası”nı eksik bıraksa da “yazısı”nı ortaya çıkaran tüm araştırmacıların gene de çalışmaları değerlidir. “Turası”nı okumak da bize kısmet oldu bu çalışmada.

Aslında, biz marksistlerin de Alevilik'in tarih içinde köylü-göçer emekçinin anti-feodal mezhebi olduğu şeklinde bir ezberleri var. Bu, şüphesiz Bizans ve Sasani İran birikimiyle birlikte değerlendirilmesi de gereken Doğu-İslâm toplumlarının-uygarlığının miri-dirlikçi düzeninin Batı'nın toprak köleliğine dayalı parçacı feodal toplum-düzenle özdeş sayılmasından kaynaklandı. Ezber realitesi de, kolaycı-kalıpçı düşün üretimini besledi.

Oysa Batı feodalitesinde toprak, üzerindeki bend-kölesiyle senyörün-düka'nın olduğu halde, Doğu'da “senyör”-sipahi toprağın sahibi-efendi değil Mirinin (Sultanın) memuru-“kul”udur. Ve üretici-“kul” reaya da sipahi ile şer'i-örfi hukukta-en azından kâğıt üzerinde eşittir. Böylece, reayanın çift-çubuk sahibi, özgür-köylü niteliği Doğu Miri-toprak düzeninin Batı-düka feodal düzenden birinci farkını oluşturmaktadır.

İkinci farklılık, Batı feodalitesinde parça-dükalıklar çerçevesi içinde tarım ve el-sanatları birliği çarşı-pazarsız bir kapalı-yeterli ekonomiyi doğurmuşken, Merkezi-Doğu toplumlarında gerek tarihi-uygarlık kalıtının, gerek yayılmacılığın haraçsal birikiminin sonucu, şa-

to-köy kasabaların değil de yüzbinlik nüfuslu büyük şehirlerin teşekkülü olmuş, buralarda da imalat atelyeleri ve ve dükkânlarda nispi sınaî (zanaatsal) birikim olmuş, sanatlar ile tarımsal üretim ayrılarak, çarşı-pazarı oluşturmuş ve bu oluşumun ajanı bazergan-tüccar sermaye sınıfı “sonradan görme” egemen sınıf olarak fırlamıştır.

Karşıt sınıflar âleminde bunun sonucu, Batı’daki gibi salt feodal bey ile toprak kölesi şeklindeki netliğin Doğu toplumlarında görülmemesidir. Bulaşık olarak, imalathaneler ve dükkânların hırfet erbabı, sınaî el-işçileri toprak emekdarları sınıfıyla ve aynı imalathane-dükkân sahip-sermaye, (ayan-eşraf da) yerel iktidar sınıfları olarak merkezdeki sultan ve memurlar aristokrasisiyle eklemlenmişlerdir.

Yani, bir yandan sultan adına topraklı-memurbey sipahi ile nispi özgür köylüler-göçebe aşiret arasındaki sınıfsal karşıtlık nesnelliğine, şehirlerdeki hırfet erbabı, el-işçileri, çıraklar-kalfalar-üstadlar ile dükkân-işlik-emlak-ticaret sermaye sahipliği arasındaki sınıfsal karşıtlık da eklenmiştir.

Ancak, toplumsal-siyasal yaşam kâğıt üzerindeki siyah-beyaz netliği göstermediğinden, merkezi iktidar blokunun negatif (haksız) uygulamalarının da azdırttığı-dejenerasyona uğrattığı süreçte Doğu miri rejiminde zaman zaman “orta tabakalar”ın yani tımarsızların, kapısız kalabilen levend-askerler ile kadılar, suhteler (medrese talebelerinin) ve pazarsız kalan kimi sınaî-ticaret erbabı bayların da egemenler kampından “ezilenler kampı”na, yani kentli-köylü reaya (emekdarlar) kampına gel-gitli geçişleri de olabilmektedir.

Bunun, Pir Sultan değerlendirmelerimizde görülebilen en önemli tezahürü ise, ezilen sınıfların tarih içindeki heretik-mistik ideolojilerinde (ve tabii ki toplumsal-siyasal hareketlerinde) bulaşık ifadeler, kavram-terimler, değerlendirme ve belirlemelerin görülmesidir.

Toplumsal-siyasal olarak emekdarlar-“ezilenler” hareketleri de, hem radikal-inkılâpçı (devrimsel) hem ılımlı-ıslahatçı (düzen içi-reformcu)nın biraradalığı-çatışması içinde, böylesi bulaşık-sınıfı birleşim göstermiştir.

Tarihsel süreçteki gelişimi ile örnekleyebiliriz.

Miladi 8. yüzyıl ortasındaki Horasan teberdarı Eba Müslim-Mevali kalkışmasına İranlı köylüler, köleler ve Emevi karşıtı Güney Ye-

menli kabileler yanında müteğallibe Dihkanlar, tüccarlar ile esnaf ve zanaatkârlar da katılmıştı.⁶⁴

Miladi 10. yüzyıldan itibaren ortaya çıkan ve Irak, Horasan, Azarbaycan, Şam, Yemen, Mağrib, Afrika'ya kadar geniş bölgelere yayılan İslâmi komünal hareket Karmatiler'in tabanını da şüphesiz salt köylü sınıfı değil esnaf, tüccar, baldırıçıplaklar ve "serseriler" gibi şehirli kesim-sınıflar da oluşturunuyordu.⁶⁵

1238'de (veya 1240'da) Adıyaman-Kâhta'dan Malatya'ya, oradan da Sivas'a yayılan Alevi-Babai Türkmen köylü-göçerler ayaklanmasında şehirde "yerli halk" da Babailere katılmıştır. Araştırmacılar bu durumu, "Dönemin Sivas'ı gibi Heteredoks özellikleriyle tanınan ve resmî İslâmın tepkisini çeken bir şehirde Ahi ve Rindlerle Babai dervişlerin ilişkisiz olabileceği düşünülemez diyerek, Ahilerin de yörede harekete katıldığı" şeklinde açıklamışlardır. ⁶⁶ Şehrin yeni (kuvvetli) surlarla tahkim edildiğini vurgulayan yazar, Babailerin içeriden böyle bir destek olmadan şehre giremeyeceğini vurgular.

1277'deki Derviş Siyavuş'un kızıl böklü, ayağı çarıklı, kara (yoksul) giyimli Türkmen-Alevilerin Konya'yı ele geçirmelerinde, şehir içindeki "kimi" Ahilerin ve Rindlerin, yani esnaf-zanaatkârlar zümrelerinin, destek veren "işbirlikçi" konumlarını ise İbni Bibi'den görmüş bulunuyoruz.

1418-1420'deki Şeyh Bedreddin'den esinlenen Ege-adalardaki başlıca Aydın, Efes, İzmir, Manisa gibi büyük kentleri içine alan, Börklüce Mustafa-Torlak Kemal mistik-sosyal kalkışmasına, Nazım'ın harika dizelerindeki formülasyonu ile belirtirsek emekçi Türkmenler yanında, Rum gemiciler ve Yahudi esnaf da iştirak etmişti. Bu durumda ortakçı hareket, kooperatifçi mülkiyet ile de bir senteze gidecekti.

* * *

Gelelim, Pir Sultan dönemi Kızılbaş-Alevi Anadolu ayaklanmalarına. Şah Kulu burada tipolojik laboratuvarımız olsun.

Şahkulu'nun temel dayanağını köylüler ve tımarları ellerinden alınmış Sipahiler oluşturuyor. Şahkulu, bu toplumsal-siyasal güçlerle Antalya, Kızılcaakaya, İstanos, Elmalı, Burdur ve Keçiözü'yu alıyor. "Devlet ve saltanat bizimdir" diyor ve ele geçirdiği toprakların (şehir

ve kasabaların-sb) yönetimini “adamlarına” veriyor. Hükümet kurmuş, yönetiyor! Hangi bürokratik birikimle, peki?

Çünkü “Ayaktakımı Kızılbaş Türkmen”e kent-şehir ve kasabaların “çeşitli kötüler”i de katılmıştı.⁶⁷ Bunların salt işsiz-serseriler olmadığı, esnaf, zanaatkâr ve tüccarlar da oldukları, şüphesiz haramzadeleri değil “helâlzadeleri”, kaç yüzyıldan beri Anadolu’da varolan bir anarşi ortamında kent yönetimini ele geçirme misyonlu Ahi geleneğinden anlaşılmaktadır.

Evet, Doğu-haraçlı-bazergan toplum düzeninde bir yandan köylü, göçer emekçiler, şehir el-işçileri, yoksullar, işsizler, “serseri sınıflar” batını-Alevi meşrepli sosyal kalkışmalarla çıkış arıyorlar. Öbür yandan aynı haraçlı-bazergan ekonominin krizinin dejenerasyonunun vurduğu şehirli esnaf-zanaatkâr-tüccar’ın kervan-dükkân sermayesi de çarşı-pazarlar özgürlüğü ufkunda “burjuvazi” seçeneği zorluyor. İki arada bir derede kalan tımarsız sipahi baylar-kapusuz leventler-sekbanlar (işsiz askerler) ve medresesiz suhteler, mansıpsız bürokratlar (ehl-i örf) Celali eşkıyalıklarla karışıyor. Celali eşkıyalık Kızılbaş Alevilik’e ve Kızılbaş Alevilik Celalilikle de bir yerde karışıyor. Konu ile ilgili bir araştırma özeti şöyle veriyor:

“... “Celali isyanları” genel başlığı altında anılan ve 1610’lara dek yüzyılı bulan çatışmalar iki boyutludur. Başlangıçta bozulan (Tımarlı dirlikçi-sb) toprak düzeni nedeniyle ağır vergi yükleri altında kıvranan reaya’nın (köylünün) ve yine buna koşut olarak 1510’lardan (Yavuz Sultan Selim’in saltanat döneminden) itibaren sistematik bir şekilde “Kızılbaş taifesinin tedip ve tenkili”; Alevi kitlenin katledilmesi karşısında halkın hem geçim, hem de can derdiyle devlete karşı koyması vardır. İkinci evrede ise tümü şu ya da bu şekilde devlet kapısından gelen eşkiyanın şehirli, kasabalı, köylü halkın sırtından geçimlik elde etme savaşı vardır. Bu evrede toprağından kopan (“çift-bozan”) halkın da yine geçimlik-dünyalık derdiyle yer yer eşkiyaya katılması söz konusudur...”⁷³

Şüphesiz, sayın araştırmacı burada “Cemali” ile “Celali”yi birbirine karıştırmış. Şahkulu, Nur Ali, Bozoklu Celal, Baba Zünnun vb. Alevi-Kızılbaş kalkışmaları toplumsal özlü köylü-göçer, esnaf-zanaatkâr ile yoksullar-işsizlere dayanması, beyzade-bazergan saltanatın sömürü ve baskısına karşı çıkan, ideolojili-önderlikli-örgütlü-disiplin-

li, yönetme-yeni düzen kurma ülküli hareketlerdir. Celali-eşkiya'nın anarşist hareketiyle hiçbir yönde ortak noktaları bulunmamaktadır. Ancak, sınıf-ideolojik hareketin Celali-eşkiyalık şeklindeki lümpenleşmesi-dejenerasyonu-piçleşmesi şeklinde bir "evrim" geçirmesi sonucu, tarihsel-mefkûresel kalkışmalarındaki yenilginin de etkisiyle alevi-köylü Türkmen kütleler de yer yer Celali-eşkiya bölüklerine dönüşmüştür.

Tarihsel vakayı ile tam birebir örtüşmeyebilir, ancak Alevi-Kızılbaş ve Celalilik denklemleri kuramsal bir model olarak böyle anlaşılmalıdır.

İşte Pir Sultan Abdal da tam bu kesişmeyi, sınıf-ideoloji-siyaset kavgasının Alevilik ile Celalilik karışımı bir yozluktaki kesişmeyi de sonlara doğru yaşamıştır. Başlarda da, yaşamının, Alevilik-Kızılbaşlığın Şah İsmail Hatai Mehdciliği ile ve Şahkulları pratiği ile yoğrulduğu dönemi vardır.

Bir yandan Alevi-Kızılbaş devrimciliği altında, "bir yürüyüş eyleyelim/sular gibi çağlayalım/Münkirin sarayını bozalım/yıkalım da nicolursa olsun" derken ve köylü-göçer yanında şehirli esnaf-zanaat-kârın Fütüvvacı dükkân-çarşı düzenini gözetmiş oluyor, öbür yandan "mülk iyesi ulu beyler"den, "beyler adaleti"nden mürüvvet, cömertlik. insanlık gibi fazilet değerleri atfederken de fütüvvacı ufkunun yanında, Celali yozlaşmasına katılım gösteren halkın fecaat konumuna binaen, kitlelerin devrimsel dinamiğinden umudunu kesmiş oluyordu, kanaatimce.

Tabii bu olumsuz-umutsuz tarih kesitinde bile Pir Sultan Abdal, aynı özgürlük, eşitlik, insanlık değerleri mitolojik Ali'den-Şah'tan-Mehdi'den beklerken ve de Felek'e "Senin de bir gün çarkın kırılır/Güvendiğin Padişahın o da bir gün devrilir" derken haramzade bey-bazergan-sultan düzenine karşı köylü-göçer-şehir emekdarlarının "gayb'ın sultanı" önderliğindeki ütopyacı toplumcu-kooperatifsel çarşı düzeninin devrimci ozanı olduğunu, her halükârda, sürdürüyordu.

18 Mayıs-12 Haziran 2007-Manisa

AYNI TÜRKMEN HAMURU AMA PİR SULTAN ABDAL VE KARAC'OĞLAN

Güney Anadolu'nun, Çukurova ve Torosların, Maraş ve Antep havalisinin, bu coğrafyanın ve Türkmenlerinin oba-ova ve yaylalarının ozanı olarak bilinen Karac'oğlan'ın da 16. yüzyıllarda yaşadığını görüyoruz. Yani Pir Sultan'ın yaşadığı yüzyılda.

“Pir Sultan başkaldırısı”nın toplumsal tabanı diye benimsenen köylü-göçer Türkmen ve Yürük halklarca doğa-güzel (dilber) ve sevi (aşk) ozanı diye benimsenmiş yüzyıllarca Karac'oğlan'ın dizeleri.

Ancak doğa-güzel-aşk temaları-kavramları tasavvufi-mistik değil de reel (gerçek) yaşamı imgelemesiyle Karac'oğlan, Yunus'tan Pir Sultan'a kadarki halk ozanlarından ayrılıyor.

Karac'oğlan bu şekilde 12. yüzyıl İran'ın büyük sufi ve bilgin ozanı olan Ömer Hayyam'ı andırıyor. Sadece Ömer Hayyam rubailelerinde şarap-kadeh motifini de doğa-güzel-sevi üçlüsü yanında baskın olarak kullanmıştı.

Şiirlerindeki bu formasyon yanında toplumsal-siyasal çizgisine de bakabiliriz.

Karac'oğlan'da “Osmanlı” kategorisinde somutlayabileceğimiz “Yezid” düzene, yani saraycı-konakçı-topraklı ve kentsoylu düzene karşı bırakalım isyanı, itiraz bile pek bulunmamakta. Bu haliyle isyan yüklü Pir Sultan'dan ayrılıyor.

Bununla birlikte kimi araştırmacılar Karac'oğlan'daki işbu Türkmen doğasının-insanının şiirde yüklü oluşunu bizatihi Osmanlı-yerleşik kent düzene karşıtlık diye yorumluyorlar.

Karac'oğlan şiirinde doğanın (tabiatın) bir dilbere duyulan gerçek aşkın dekoru oluşu ve coğrafyanın başka hiçbir ozanda görülme-

yen bir biçimde şiire girişi, savaş türkülerinden daha fazla vatan-yurt sevgisi kaynağı da olmuştur denilebilir.¹

Türkmen kızları, Türkmen yiğitleri hep allı-morlu-güllüdürler. Elma-turunç-çerez memelidirler. Yollarda, pınar başlarındaki kömür gözlü dilberler, memeleri boncuk boncuk terlidirler, sevdiği koçyiğit karşısında.

Altın kemerli-ince belli dilberler, alınlarına altın akçalar bağlanmış, kollarında altından bilezikler, başında altın çelengi altın tas içinde baldırlar. Altın-gümüş memelidirler!

Yani. Evet, Karac’oğlan reel doğa ozanıdır ama bu söyledikleri Türkmen köylü-göçerin yoksul sınıfsal realitesine uymamaktadır. Sanki Türkmen güzeli seherden geceye irençber olarak işte-uğraşta değil de düğünde-bayramdadır her gün.

Halk edebiyatımızda güzeli anlatmada kullanılan en yalın, en renkli ve şiir yüklü ifadelerin Karac’oğlan şiirinde reel cinsel istek ve birleşmeyi de beraberinde getirmiştir.

İşte bu konuda seçkilerimiz:

“Tomurcuk memesin verdi ağzıma/Yorgunsun sevgilim em dedi bana.”

“Sabahtan uğradım ben bir güzele/Ak göğsün üstüne kondurdu beni.”

“...../Soyunup koynuna girmeğe geldim.”

Son olarak da, Karac’oğlan’daki bu doğa-güzel realizmli şiiri ile Pir Sultan’ın mistik kavram-motiflerin baştanbaşa bezeli olduğu şiirini karşılaştıralım, çok kısaca. Bir örnek olsun Karac’oğlan sevdiği yârin memeleri yerine ikame ettiği “güller”i dererken, Pir Sultan’ın ise “Ayn-i Cem”in ya da “İrem bağı”nın “güller”ini derdiğini görürüz. İki ozanın sanat doğası hakkında net fikir sahibi oluyoruz böylece.

İKİ KARAC’OĞLAN EKOLÜ

Aslında Pir Sultan Abdal gibi bir Karac’oğlan geleneği var. Yani, en başta Karac’oğlan şiirine asıl damgasını vuran, rengini veren bir ozan var. Belki aynı yüzyılda bir başkası, ama kesin sonraki yüzyıllarda bir başka Karac’oğlanlar yaşamış.

İçeriği değişken olsa da, formel olarak aynı havalı-aynı temalı şiirler terennüm etmiş. Halkın hafızası da bunları karmış ve bir “Ka-

rac'oğlan" sentezinde billurlaştırıp, gelenekselleştirmiş.

Ancak Karac'oğlan geleneğinin Pir Sultan geleneğinden bir farklı tarafı daha bulunmakta. Pir Sultan'da hep aynı ekol var. Karac'oğlan'da ise farklı-zıt çizgide iki ekol.

Yani, aynı gelenekte farklı Pir Sultanlar olsa da, dizelerinde tasavvufi-mitolojik kategoriler belirleyiciliğinde hep "Yezid düzen"e itiraz eden, reddeden, başkaldıran bir siyasi-mezhebi (yolak) çizgi var. Bu ekol hep daim (değişmiyor) Pir Sultan geleneğinde.

Oysa Karac'oğlan geleneğinde asıl dekor olan doğa-dilber-aşk üçlüsü baki olsa da siyasi-mezhebi (ideolojik) çizgileri farklı, yani bir-biriyle zıt iki Karac'oğlan ekolü var.

Karac'oğlan'ın toplamı 500 olan şiirleri gözden geçirilince de işbu farklı-zıt Karac'oğlan ekolleri olduğu açığa çıkıyor. ²

şimdi iki farklı-zıt Karac'oğlan çizgisini-ekolünü irdeleyebiliriz.

Mesela, çarpıcı bir örneklemeyle başlayarak buradan soyut savlar üretimine geçelim.

Ne diyorduk; Karac'oğlan şiir geleneği reel bir güzele sevi-seksi tema yüklüdür.

Bir dizede "fakirhane"sine Türkmen güzeli sevmek-emmek için çağırın Karac'oğlan var.

Ama bir başka dize-lerde bin altından yedibin altına, kervanlardaki kumaşlar-la'l-ü gevherler ve binbeşyüz şehirlerin haracı bahasına "gözü sürmeli"yi, hem de "bir gecelik" kapatan para-maldar Karac'oğlan bulunmakta.

Yani farklı Karac'oğlan ekolleri farklı-zıt sınıflar realitesine teka-bül ediyor "gelenek" içinde.

BEKTAşI-YENİÇERİ KARAC'OĞLAN

İlhan Başgöz'ün 16. yüzyılda yaşadığını belirttiği ve aslen Yozgatlı gösterilen "birinci" Karac'oğlan var. Önce fakir bir kırsal emekçi ozan iken, Bektaşı olan ve Yeniçerilik'e de geçen Karac'oğlan.

İşin "Pir Sultan bağlamında" bir "vehamct" konumu var bu birinci Karac'oğlan'ın. Yavuz'un 1512 Çaldıran Seferi'nde de yer almış, "kahramanca" dövüşmüş.

Peki, Yavuz işbu Şah İsmail üzerine yaptığı İran Seferi'nde Anadolu'dan geçerken resmen 50 bin, gayri-resmi olarak 100 bin başta Türkmenler olan Kızılbaş-Alevi'yi, yani "Pir Sultani canlar"ı katletmedi mi?

Alevi tarihinin dönüm noktalarından bu seferde Fütüvveti-Kızılbaş Pir Sultan ile Yeniçeri-Bektaşî Karac'oğlan yeke yek karşı karşıya gelmediler diyelim. Zıt ideolojik temalı sazı-sözleri ile dağı-taşıçerileri inletmediler mi?

Bektaşî-Yeniçeri Karac'oğlan, Şah İsmail Hatai'nin ütopyası olan Anadolu'dan Ceyhun'a-Horasan-Afganistan'a uzanan coğrafyadaki Alevi-Türkmeni, Farsi, Kürdi rejim projesini de, tıpkı sevdiği dilberlerin gül göğüslerini dermesi misali, derdest edip, dermedi mi?

Kısaca, gerek Anadolu Kızılbaş-Alevi halk hareketleri konusunda, gerekse de birleşik Alevi-Safevi devlet ütopyası üzerinde, Osmanlı-pa-yitaht Bektaşîsi olan Karac'oğlan'ın negatif pozisyonu görülebilir.

Bir tesellimiz, Yavuz'un o namı seferinde Osmanlı sultanına sürekli direnişler gösteren, otağını oklayan Yeniçeriler arasında Karac'oğlan'ın da olabileceğidir. Tabii bunu doğrulayan somut bir emaremiz de yoktur.

Karac'oğlan geleneğinin bu aynı ekolünden olduğu anlaşılan 17. yüzyılda yaşamış bir başka ozan ise İran şahına (Şah'a!) karşıtlık içinde Osmanlı sultanı Murad Han'ın seferini övmektedir:

"Sana derim sana ey Acem Şahı/Üstüne Mağrib'den asker geliyor/Tahtını yıkıp da mülkün almağa/Sultan Murad kalkmış kendi geliyor."...

"Sultan Murad uluların ulusu/Hacı Beştaş velilerin velisi/Altmış bin de Urumeli delisi/Sultan Murad kalkmış kendi geliyor."

Aynı şiirin bu sefer Nemse kralına karşıtlık halindeki değişkeninde;

"Kaçma kâfir kaçma ölümün şimdi/Hacı bektaş Veli kalkmış geliyor." Ve "Deryalar yüzünde boz atlı Hızır/Benli Boz'a binmiş o da geliyor" şeklinde terennüm edilen mısralarda mitolojik Hacı Bektaş Veli ve Boz Atlı Hızır da bu seferde Osmanlı saltanat düzeni yanlısı moral motifler olarak işleniyorlar.

Halbu ki, yaklaşık üç yüzyıl öncesinde Rum Selçuklu saltanat rejimine karşı yoksullar kalkışmasının Babaî-Alevi piri Baba İlyas Ho-

rasanî'de mitolojik Boz Atlı Hızır motifi Karac'oğlan şiirindeki tam zıddı sınıfsal zeminli ve motifliydi.

Bu kadar da değil. "Ey Acem Şahı"nın bir başka değişkeninde;

"Çekmiş Zülfikârın arşa uzanan/Tanrının aslanı Ali geliyor" şeklindeki mısralarla, "Tanrının aslanı Zülfikarlı Ali" kültünü Anadolu Aleviliği'ne asıl ve kalıcı yerleştirmiş olan "Acem Şahı" (Şah İsmail Hatai!) "kendi silahıyla" vurulmuş oluyor! Böylece Karac'oğlan tarafından.

Hâlbuki Pir Sultan şiirinde ise Rum'daki "ağlayan sefiller" in Mehdi-Âlisi olarak gösterilen "Şah" bir gün Urum'a gele, sancağı çeke, dört köşeyi zapteyleye, beyi paşayı devşire, İstanbul'da otura, Frenkten (hem İstanbul hem de Frenk "Yezid dinli" Osmanlı saltanatıdır-sb) yesir getire (Yesir/Esir de düpedüz Osmanlı Yeniçeri-Bektaşidir-sb), Horasan'a sala (eğite-kazana-sb) bir gün, özlemlili-ütopyalı görünümüyle Karac'oğlan'daki "Şah" motifinin tam zıddı konumundadır.

İşbu Yeniçeri-Bektaşî Karac'oğlan ekolüne yeri gelince yine değinmelerde bulunacağız.

"ŞAHOĞLU" KARAC'OĞLAN!

Ancak, bir başka "Pir Sultanî" Karac'oğlan ekolü daha var. Belirttik.

Bu konuda, mesela şu dizelere bakalım:

"İkide bir üstümüze gelir (sün)/Nenüz aldık serdar bizde nenüz var/Dünya bizim diye dava kılarısun/Nenüz aldık serdar bizde nenüz var."

"Yatur yükleriniz kaldırmadığa/.../Begünüz paşanız öldürmedüğa/..."

"Size verdim elümüzün hasını/Gaziler eylesin anın yasını/Aldınız Tebriz'i güzel Pasin'i/Nenüz aldık serdar bizde nenüz var."

"Senin tavla tavla atların nalı/Benim yüreğim dağlı/Sen Osmanoglusun ben ŞAH OĞLU (abç-sb)/Nenüz aldık serdar bizde nenüz var."

"Çıktı yaylasını bile yayladı/Vardı padişaha bizi koğladı/Yaktı velâyeti viran eyledi/Nenüz aldık serdar bizde nenüz var."

Bu türküde, kimliği meçhul bir Osmanlı beyi-başbuğu (serdar!) ile Türkmen yaylalarının-konargöçerlerin sazı-sözü olan Karac'oğlan

arasında bir çatışma görülüyor açıkça. Osmanlı serdarı (olabilir ki eyaletin valisi-paşası), ikide bir Karac'oğlanlar'ın yoksul Türkmen aşşiretleri üzerine geliyor, ellerinde ne var-ne yok (o dönem Osman-
noğlu'nun haksız-zulüm-kâr vergi politikası dillere destan!) "en has"ını alıyor, Türkmen gazileri yasa boğuyor. Üstüne üstlük padiş-
ha da bu aşşiretleri raporla kötölüyor (koğluyor!). Yaylalarını bile bı-
rakmıyor. Vilayetlerini talan ediyor.

Bu türkûde tam da Celâli-Kızılbaşî kalkışmanın yeşereceği or-
tam, atmosfer gözler önüne seriliyor. Ancak Karac'oğlan şiirleri böy-
le kavram-kategorileri çok az kullanmaktadır. Dolayısıyla nesnel ze-
mine, Pir Sultan gibi yeterince cevap verememektedir. Üstelik de "biz
Şah oğlu!" diyerek kalkışma tanımına işaret ettiği halde.

Burada "Gaziler (in) anın yasını" eylediği şu dizeleri dikkat çe-
kicidir:

"Aldınız Tebriz'i güzel Pasin"i"

Burada "Şah"a karşı Osmanlı Fütühat politikasına karşıtlık açık-
tır işbu "öteki" Karac'oğlan'da ve ekolünde.

Oysa "Sana söylerim ey Acem Şahı" diye başlayan "Yeniçeri-
Bektaşî Osmanlı ekolü"ndeki Karac'oğlan'da ise Osmanlı fütühatı yı-
kım-harabe-talanla değil de "dünyayı mamur" (gönençli!) eylemekle
özdeşir:

"Âşıklar derki n'olacak/Bu dünya mamur olacak/Halebî Osman-
lı alacak/Dağı taşı katar bir gün."

İKİ KARAC'OĞLAN-İKİ SINIFSA NİTELİK Mİ?

Pir Sultan Hakk'ın "edna" (en alt-en aşağı/sb) kulu idi. Taclı-
tahtlı Şah bile, muhakkak ki "dergâhlı"da olduğundan "kemter" (nis-
pi alt-aşağı) kul idi.

Karac'oğlan ise kendini "ne zenginim ne de fakir" diye tanımla-
maktadır.

Yani, elinin emeği ile yaşayan iş-erbabı bir esnaf mıdır? Tartış-
maya açık. Ayrıca tüm Karac'oğlan şiiri taranınca "hem zengin hem
fakir" olduğu da görülüyor.

Olur mu? İki zıt-farklı Karac'oğlan ekolü bu sınıfsal nedenden-
dir diyebiliriz.

Bir dizesinde “Talana ey deli gönül, talana” diyen Karac’oğlan bir başka dizesinde “Ömrümün yarısı talanla geçti” diyor. Bu dizeler Bektaşî-Yeniçeri fütühatı kutsayan ekole işaret edebilir.

Öteki Karac’oğlan, yani Şah Mehdi Ali üçlü sentezle de bulaşık ekoldeki Karac’oğlan ise, mekânını “fakirhane” olarak tanımlıyor. Kentlerdeki izdüşümü olan “elinin emekli işlik sahibi” küçük üretmen kategorisini de gözardı etmemek kaydıyla, aşiretin sıradan hür bir yurttaşı olduğu anlaşılıyor. En iyi haliyle bir aşiret beyi de olabileceğini varsayalım. Türkmen aşiretlerde, şüphesiz ki aynı doğasal-toplumsal-ekonomik koşullardaki öteki bütün aşiretlerde de, aşiret şefi-beyi aşiretin herhangi bir üyesi ile eşit düzlemde olduğunu konu ile ilgili çeşitli araştırmalarda görüyoruz. Zira otlaklar-meralar tüm cemaatin kullanımındadır bunlarda. Özel mülkiyetse ancak davar-sürü hayvanlar üzerindedir. “Ağır” yazılı edebiyat sözkonusu olmadığından “yavan” sözlü edebi gelenek vardır ki bu, aşiret mensuplarını kentlerdeki gibi kültürel olarak da bölmez.

“Mülksüz” Karac’oğlan şiire de yansıyor:

“Karac’oğlan budur halim/Binboğadır benim ilim/Neylemeli dünya malım.”

“Boyuna giymiş alı/Turunç olmuş memeleri/Nideyim dünya malı.”

Bu dizelerde Karac’oğlan’ın doğa güzeli dilber için dünya malına adeta Kalenderi boşvermişliği terennüm edilmiştir. Ayrıca, “Gönüm bir güzele düştü/Sarfedecek malım da yok.” derken de paralel bir biçimde malbirikimci (iddiharcı) olmadığını da açıkça gösteriyor.

Öyleki bir şiirinde,

“Soyundum derviş olmaya/Hırka ile şalım da yok.” derken “mülksüz sınıf”tan olan Karac’oğlan tipolojisi yanında dervişliğin sınıfı temelini dünya mülkünden feragat olduğunu özetlemiş oluyor.

KERVANDAR-ÖVGÜ-KARAC’OĞLAN ŞİİRİ

Ama öte yandan Karac’oğlan, kervan kaldıran bir sermaye sahibi servetli, faizden sınırsız nemalanan para-pul iddiharcı bir sınıf sözcüsü olarak da sazını çalmaktadır. Yani, siyasi-ideolojik/tasavvufi iki zıt Karac’oğlan tiplmesiyle de karşı karşıyayız.

Pir Sultan Abdal ne diyordu:

"Biz tüccar değiliz alıp satmayız."

Bakalım Karac'oğlan ne diyor:

"Olanca malımı döktüm mezada"

"Tellallar çağırsa gün beş kere/Yine de satılmıyor kumaşım."

"Yükümün üstüne yük vururum/Ağırdır yüküm..."

"Yüklettiğim yedeğim dosta katarım/Yüküm kumaş ben alana satarım."

"Hemene de Karac'oğlan hemene/Çanlı kervan indirdim Yemene."

*"Karac'oğlan der ki kız/Yoluna dökülsün olanca malımı/Giyin kutnu kumaş
karşımda salın."*

"Ulu bazerganım kalkar/Tozlu yollar durulanır."

*"Günde beş yüz sarım (sarı altın-sb) gelse faizden/ Dünyada tükenmez mal
ister gönül."*

Anlatılan yeterince net ve açıktır.

Peki, bu farklı-zıt maldar-sınıf mensubu Karac'oğlan'daki top top kumaşların-katar katar kervanların kaynağı ne olabilir? Yani "değirmenin suyu" nereden geliyor?

Yeniçeri-Bektaşî Karac'oğlan'da sorunun yanıtı kolaylıkla verilebilir. "Küffara-mezhepsiz dinsiz"e karşı yapılan Osmanlı gazavatları.

Örnek olsun yârî (sevdiği dilberi) feth ile özdeş mısralı şu şiirine bakalım:

"Karac'oğlan düşse yola/Hızır yardım etse bile/Yâr dediğin demir kale/Ya alınır ya alınmaz."

Şu dizesinde de "yağmacı gazavat"ın Balkanlar coğrafyasındaki uzantısıdır:

"Yürü bre Bulgar dağı/Büyük evler (malikâneler-sb) sende m'olur/Eteğinde kervan işler/Hemen beğler sende m'olur."

Acem-Arap-Şam coğrafik uzantı da var, şöyle:

"Rakka'dan beriye gelen gaziler/Sual etmen bana nerden gelirim/Tutmuşum yükümü lâl ü güherden/Şam-ı Şerif derler şardan gelirim."

Dikkat çekicidir. Kervandâr Bektaşî-Yeniçeri bu Karac'oğlan'da "kurtarıcı" Hızır ve gaziler motifi-kavramı Pir Sultan Abdal'da olduğu gibi bahçesiz-bohçasız-akçasız açlar-sefillerden yana değildir. Saraylı-Şamî Şerif şarlı Osmanlı Yezit düzenden yana işlevlidir.

Gazavat bir dış talandır. İç talan isc, Karac'oğlan'ın bir dizesinde görüldüğü gibi "Kardaştan kardaşa fayda yoğ imiş" olması, yani Türkmen aşiret/kabile somutluğu içinde söylersek kandaş-kardaş

yoksulun daha yoksul, kabile beyi-varsılı daha varıl daha varıl yapmaktır. Yani Karac'oğlan her yerinin gül-turunç memelerini dürmesi misali, sürüden daha sürü, sar'ıdan (saru altun) daha saru dürmektir.

Dedik ya, aşiretin kardaş-kandaş-eşitlikçi-paylaşımçı-kolektif gelenekleri buna dirençliyse bir başka "barışçıl" "gazavat dışı" talan yöntemi daha vardır.

Ta ilk çağlardan, Küçükasya'da küçük küçük kent beylerinin Asur'dan kalkıp Anadolu'ya girdiklerinde ticaret-kervan sahiplerinden "Karum"larda aldıkları yol-giriş vb. vergileri var. Karac'oğlan'daki şiir-türkü sanatında çeşitli dizeler içinde dillendirilmiş olan "Ey (Türkmen) ağalar", "Arap atlı beyler", "Al çuhali beyler", "beyler, paşalar (Türkmen paşası!)" niye bu yolu denememiş olalar ki, Karac'oğlan bir güzel dilbere teşbihli şiirinde bu yolu dillendiriyor:

"Her kande gidersem seni bulurum/Sarrafım kıymetin bilirim/Sen bir bezirgânsın bacın (bac-vergi) alırım/İki leblerinden (lebdudak) bir yanağından."

Bir başka yerde bunun "Binboğalar şehrinden harcım verilse" şeklinde değişken biçimi de var.

Bir başka şiiri de aynı temayı işliyor:

"Belki güzellerin kervanı geçe/Baççıyım beklerim yol kenarında."

KARAC'OĞLAN VE HARAMİ DENKLEMİ

Binboğa şehri, Şam-ı Şerif "şarı" gibi ifadeleri, tıpkı yukarıda bir vesileyle değindiğimiz Karac'oğlan dizelerinde geçen Bursa'dan Mar-din'e, Yozgat'tan Antakya'ya kadar Anadolu'un "ulu şarları" Karac'oğlan'ın kent-şehirleri tanıdığını, gördüğünü, şu veya bu sebepten, şu veya bu ölçüde kent-şehir yaşamında yer aldığını gösteriyor. Karac'oğlan salt dar bir "Toroslar-Binboğalar Türkmen aşiretler"i'n ozanı olmadığı da anlaşılıyor. Buna aşağıda biraz daha detaylı geleceğiz.

Ama Kervandar Karac'oğlan'ın, Pir Sultan Abdallar'da da irdilediğimiz-tartıştığımız, "Harami" karışıklığı olması da eşyanın doğası gereği beklenir. Ama biliyoruz bir de dünyaya üryan gelip püryan giden farklı-zıt sınıfı Karac'oğlan daha vardı.

Pir Sultan vesilesiyle de aktarmıştık. Miladi 2. binyıl başlarında, ta zamanımızdan dörbin sene önce, Asur tüccar çiviyazıtlı belgelerde

Toros dağlarına gizlenmiş “Kara köpek”ler ticaret kervanlarını gözlemlemektedir!

Kervandâr Karac’oğlan’da “Kervankesici”, yani Harami’ye karşıtlık olması sınıfsal aidiyet gereğidir.

Bu karşıtlığı yine sevdiğinin yay gibi kaşları-ok gibi kirpiğinin ya da aşk hançerini kalbine saplayan sevgilinin Harami ile özdeş teşbihi şiirlerinde dile getiriyor:

“Benim yârim şu dünyada Harami/Attı zalim okum açtı yaramı”
Veya şu dizeleri:

“Harami olmuş gözlerin/Beller keser demedim mi?”

Ama öbür yandan Karac’oğlan’a da atfedilen şu şiir de var:

“Üryan geldim gene üryan giderim/Ölmemeye elde fermanım mı var/Harami var diye korku verirler/Benim ipek yüklü kervanımı mı var.”

Görüldüğü gibi bu son şiirde Harami’ye boşvermişliğin “hoşgörünün” sınıfsal nedeni var. “Çulsuz-pulsuz üryan”ın hoşgörüsü!

Gerçekten de, tabiat-güzel dilber-aşk üçlü dekoru ortak olan ama sınıfı ve fikri olarak zıt iki Karac’oğlan ve ekolü olduğunu-en azından-gösterdik. Şarlı sar(u)lu Karac’oğlan kervan-mal kesici zalimliğinden ürkerken çulsuz-üryan Karac’oğlan kayıtsız olup, asıl talan-kâr-zulüm-kâr ipek yüklüler demek istiyor.

Aslında bu son şiir, 14. yüzyıl ozanı olduğu söylenen fakat şiir yazım üslûbunun daha geç bir çağda (diyelim ki 16. yüzyıl “Pir Sultan Çağı”nda) yaşadığına işaret ettiği öne sürülen ve tüm Alevi-Bektaşî cemlerinde şiirlerinin coşkun okunduğu büyük ozan Dedemoğlu’nun olduğu da belirtiliyor.³

Ancak çeşitli ozanların şiirlerinin birbirine karış(tırıl)dığı, birbirinin yerine kullanıldığı-geçtiğini Pir Sultan abdal ve Şah İsmail Hattai geleneğini irdelerken de değinmiştik.

Dolayısıyla Dedemoğlu’na ait olsa bile, “dünya malı neyleyen” üryan “Kalenderi” Karac’oğlan’ca da terennüm edildiği ya da geleneği-ekolü süreci içinde yöre halkınca ona yakıştırıldığı söylenebilir, “Haramzade” tipolojisinin “ipek yüklü kervanlar kesici” olduğunu gösteren bu şiirin.

“HELAL (MAL)ZADE” MEFKÛRESİ

Karac’oğlan’da “Bu dünyada *adam* oğluyum derim/Helâlî hara-
mı durmadan yerim/Yeme el malını er geç verirsin/İğneden ipliğe so-
rulur bir gün.” dizelerinin gösterdiği gibi Haramzade karşıtlığı bir
“Helâl(mal)zade” mefkûresi de var.

Bunun sosyo-ekonomik temeli “Göksun’dur yaylaların hası” ya
da “Türkmen ili(eli) yaylasın yürüsün” gibi dizelerde görülen konar-
göçerin “yayla düzeni”nden kaynaklanmadığı açık.

Karac’oğlan şiirlerinde gerek genel olarak, gerekse yeke yek so-
mutlukta isim isim yazılan, “Binbeşyüz şehir harcı”, “Kapıları altın
tokalı Mumbuç (Menbiç) şehri”, “Antakya şarın pazarı”, “Bedesteni
görülen Koca Maraş”, “Hama’nın çarşısı”, “Adana’daki dolab”, “la’l
ü gevherden yüklerin tutulduğu Şam-ı Şerif”, “Toprağına taşına altın
yağmış Hama” ifadelerinde geçtiği gibi Urum’dan Şam’a, Tebriz-Şir-
van-Hama’dan Mardin’e, İstanbul-Diyarbakır’dan Koca Maraş’a,
Acem Buhara’dan Belh Şiraz Bağdat’a “cihana değer gözlerin”dir,
Helâl(mal)zade Karac’oğlan ekolünün maddi temeli.

(Hernekadar Bektaşî-Yeniçeri olarak Osmanlı-devlet görevlisi
imkânları sözkonusu iken bile Karac’oğlan’ın sözkonusu “Yüzbin
şehr”in hepsini görmüş olduğu düşünülemez. Ama bu ekolün temsil-
cisi olarak şehirler görmüş ve “yurt” edinmiş olduğu kesin.)

Tıpkı Pir Sultan Abdal’ın Melâmeti-fütüvva hırkası gibi.

“Şehr-soylu (şer-soylu!)” işbu “bozuk düzen” Karac’oğlan’da
açıkça terennüm ediliyor:

“Dünya benim diye zenginlik satan(lar)/Helâlekmeğine haramlar
katan (lar).”

Bir dizesinde çok çarpıcı olanını gördük. Günde 500 sar (saru al-
tun-sb) faizden hortumlansa bile “gönül”ün, yine de doymadığını atıf-
la para-mal iddihar hırsının doruğuna işaret ediyordu.

Öyle ki, tıpkı Pir Sultan dizelerinde dile getirilenlerde olduğu gi-
bi şehr ve şer bazergan ekonomi, “safî-sufî” hocaları, dedeleri, abdal-
ları da çekim anaforuna sokmuş, edep erkân bırakmamış, yol-dergâh
bozulmuştur:

“Eğlen hocam eğlen bir sualım var/Edep nedir erkân nedir yol ne-
dir/Benim Karac’oğlan olduğum belli/Dede nedir abdal nedir yol nedir.”

Burada paramalıcı düzenin dejenere ettiği bir Heterodoksi (Halk-dinci-aykırı dinci) “Alevi” yolak muhatabdır Karac’oğlan ekkolünce. Tasavvufi akım-yolak içinde bozulmaya-dejenerasyona karşı tepkiyle Horasan’dan kentlerden başlayıp Şam’a-Urum’da “ulu şarlar”a uzanan Melâmetiye devrimci tasavvufi hareketi ve onun el işçi-işlikçi esnaf sınıfı içinde Fütüvveti örgütlediğini görmüştük.

Karac’oğlan’da Bazergân ekonominin haramzade yaptığı esnaf-zanatkâra, Pir Sultan gibi, “Helâlzade”liğe davet var gibidir:

“Ustalar yapıyı tersinden yapar/Eснаflar her işine hileler katar.”

Evet, ustalar. Yani kalifiye el-işlik emekçileri. Ve “Kumaş biçer terziler”, “Yapı yapar ustalar”, “Dağlar deler Ferhat’lar”, “Usta kuyumcular”, “Sarraflar, “Kilim dokur kızlar”, “Eken-biçenler” vesaire şehir emekçileri Karac’oğlan’da da belirtileri görülebilen Melametiye-Fütüvve idealli mistik hareketin dayanabileceği sınıf olmaktadır.

BOZUK DÜZEN, FELEK VE İSYAN SORUNSALI

Karac’oğlan’da “bozuk düzen” analizi var da, kurtuluşçu çözüm: var mı diye bakıyoruz.

Üryan püryana dayalı dervişan/ozan çözümün-perspektifin ya tabandan kalkışmayla bir “Celali düzen” ya da “Toplumun adil çobanı” mürüvvetli-cömerdi beyler-hanlar eliyle “düzende Cemali ıslahat/reform” seçenekleri sarkacında salındığını da görmüş bulunuyoruz.

Karac’oğlan’da isyan-başkaldırı görülüyor.

(Kimi yorumlarda olduğu gibi Karac’oğlan şiirinde doğa-kadın-aşk üçlü temasının sınırsız özgürlük içinde betimlenmesi, bu konularda tabulu-prangalı kent düzenine-dolayısıyla Osmanlı payitaht düzene-Yoksul Türkmen aşiret düzeninin isyanıdır haliyle, denecekse bu ayrı bir şeydir.)

Evet, Pir Sultan Abdal aynı zamanda başkaldırının-isyanın ozanıdır. Karac’oğlan öyle değil. “Demirdendir, çekil(e)mez felekin yayı” diyen bir kadercilik de var.

Sevgilisini pınar-çayır başlarında gözetlerken, “Ağam gelir dövülürsün” şeklindeki “dilberce” uyarıya karşı “dövülürsem dövüleyim” diye tavır alırken bireysel aşk konusunda özgür, yani “ası” ama “köle-bende”sini Ağa-beyzade’ye karşı toplumsal kavga konusunda boyun eğme pozisyonundadır. Neden?

Karac’oğlan bir yerde “Tuz ekmek yediğin yere/Hıyanetlik etmek olmaz.” derken, Osmanlı bozuk düzene asi olamamasının Beğta-şi-Yeniçerilik bağlamında nedenini mi açıklıyor?

Pir Sultan Abdal, Yoz bazerganlı-yezit saraylı düzeni yıkmak için “nic’olursa olsun” diyerek şu âleme dalarken, Karac’oğlan sevdiği-gönül verdiği gözü sürmeliyi “feth” için “nic’olursa olsun” diyebil-mektedir ancak.

Oysa Karac’oğlan’da Türkmen güzeli-Arap güzeli vesaire betim-lerken diyelim onüçte memeleri şöyle tomurcuk, ondörtte-onsekizde ayın ondördü mah gibi-gonca gül gibi açılmış, ondokuzda saçılmış ve yirmisinde “geçmez akça pul” olmuş ve “bir kötüye” de “kul” olmuş, şeklinde ifadeler bile kendi başına isyan daveti oluyor.

“Geçmez akça pul”dan kasıt, Karac’oğlan’da hernekadar toz-pembe güllü-narlı-turunçlu gözleri sürmeli vesaire teşbihlerle abartılı gerçekötesi gösterilse de “bir yanı ekinli, bir yanı otlu” tarımcıl-çoba-ni üretim sürecinde irençber Türkmen kadınının posasının-daha yirmi yaşta-erkenden çıktığının itirafıdır. Veya “bir kötü”ye kul olma süre-cinde (düzeninde) posasının erkenden çıktığı, sıkılmış limon gibi atıl-dığının itirafıdır.

“Bir kötü”yü “Bay Bazergân sınıfı” diye tercüme edebiliriz. Ka-rac’oğlan da bir dizesinde bize destek veriyor:

“Dağa salına konan kervan/Yağmur yağar gerilenir/Bir kötüye düşen dilber/Ölmez ama zârilenir (hep ağlar, inler-sb).”

Karac’oğlan’dan dört yüz sene öncesinde, İran’ın Fars sufi ozanı Ömer Hayyam da “O güzelim kömür gözlü dilber”in “eğrilerin-uğru-ların” elinde olduğunu bir rubaisinde terennüm etmişti. Bay- Bezar-gân Ömer Hayyam’da “Eğri-uğru” soyutlamasında gösterilmiş böyle-ce.

Hernekadar, “Seherde açılan güle dönmüş”, “Başına altın çelen-ki takmış”, “Şerbetler ezen şeker dilli”, “Türlü çiçekli, sümbüllü dağ-lar kokulu”, “Altın tas içindeki ballı”, “Sevilesi ala gözlü” gibi dilber tasvirlerinin mısralarda hep serpiştirildiği Karac’oğlan şiirleri irenç-ber Alevi-Türkmen kadın gerçekliğini perdelemiyor mu?

Çünkü biliyoruz, aynı yüzyılda bu “Türkmen Eli”ni Amasya-Si-vas-Tokat eksenli gezen Alman madenci sermaye temsilcisi “Hans”ın

Günlük”ü kadınıyla erkeğiyle tüm bu “Türkler”i dişlerine varıncaya kadar kapkara olmuş renklerini, üretim sürecindeki ezgili-ağır çalışma şartlarına da bağlantılı gösteriyordu.

Pir Sultan Abdal da bir dizesinde, kendini “yüzü kara” göstererek Hans’ın ezgili Türkmen betimlemesini doğruluyor.

Aslında, Karac’oğlan adı da etimolojik kök olarak “Kara”dan geliyor ve bunu “Bana kara diyen dilber” ifadesiyle bizzat ozanın kendisi söylüyor.

“Bana kara diyen dilber” diye başlıyor şiiri ve kaşların, saçların, gözüne çekilen sürmen, Hint’ten Yemen’den çekilip Bağdat’ta dökülen türlü taama (yemeklere-s.b.) ekilen biber kara değil mi gibi devam ediyor. Sonra Ağaların-beylerin içtikleri kahve kara değil mi diye soruluyor. Böylece döneminde türlü taama ekilen biberin ve içilen kahvenin zengin sınıflar tüketim malı olduğunu öğreniyoruz.

Sonra Karac’oğlan bir şeyi daha ekte soruyor:

“Çöldeki Arap beyinin bendesi kara değil mi?”

Beyin bendesi, yani kulu-kölesi Arap-Fars-Kürt-Türk bir “esire” dilberden öte kimse değildir.

Şüphesiz ki bu dizelerinde Karac’oğlan, sevdiği kızın “zengin” kimi uzuvlarına ya da bey-zadegân sınıfların “metai”na pozitif benzetmeyle kendi “kara”lığını-kemterliğini “alt kat”tan oluşunu örterek o’nun kalbini kazanmak istiyor.

Yine de Karac’oğlan dizelerinde tipolojik “irençber” Türkmen dilberi “ak yüzlü, ak elli, ak memeli, ak yanaklı, ağzı kaymak (ak!)” olan bir “ak yar” şeklinde “zengin renkli” betimliyor.

“Ak” kaymak beyazı aynı zamanda uçsuz bucaksız Çukurova pamuk tarlaların da başat rengidir.

Karac’oğlan da bir yerde, Çukurova Türkmen ve emekçilerin-rençberlerin de sazı-sözü konumunda olabilir.

Osmanlı’da kapitalizmin şafağında, daha sonraki yüzyıllarda Çukurova uçsuz-bucaksız pamuk tarlalarında yıldızdan-yıldıza güneşin altında, yerli-yabancı bazergânlar adına kan-ter dökerek çalışan Türkmen ve Kürt “göçmen” emekdarlar hani neredeyse hepsinin Türkmen dilberi ve Kürt kadını olduğu bellidir. Bunlar güneşin altında ak mı kara mı yanmaktaydılar?

Yine de Karac'oğlan aynı Türkmen-ak dilberi "Kuru gazel gibi savrul(muş)" ve "Buğday benizli zülfü dolaşık" diye betimlerken kafasındaki "ak mitoloji"ye karşın gerçek yaşam kavgasındaki Türkmen kadının rengini ele veriyor gibidir.

ÇUKUROVA-TOROS'LARIN "ALEVİ" OZANI KARC'OĞLAN'DA AK TENLİ TÜRKMEN GELİNİ KIZI!

16.-17. yüzyılların Çukurova-Toroslar-yayla-oba illerinin "Alevi" Türkmen ozanı Karac'oğlan şiirinde ise tipolojik kadın ak elli, deste güllü, şeker dilli, kömür gözlü, siyah zülüflü, mah (ay parçası) yüzlü ve lebleri (dudakları) bal, giydiği elbise sırma tel bahçede açılmış gül biçiminde şiir tekniği açısından realist(gerçekçi), ancak toplumsal sınıfsal olarak gerçeğe tekabül etmeyen motiflere bezeli Türkmen obalarının gelini-kızı olan dilberlerdir.

Daha önce Divan (Saray) edebiyatında Leyla, Şirin, Züleyha, Aslı isimleriyle erkeğin adeta nesnesi olarak görülen egemen-beyzade sınıf kadını yerine, ilk defa Karac'oğlan'la sıradan halk kadını, emekçi Türkmen kadın Elif, Zeynep, Ayşe, Suna isimler ile edebiyatta, halk şiirinde yerini almıştır. (Pir Sultanlar'da da Zeynep, Fatma, Dede Korkut Oğuz Destanı'nda da nispi görülen Şehribanlar var ama Alevi-mistik erenler isimleri olarak vardır.) Evet, sıradan halk kadını ismini ilk defa Karac'oğlan şiirinde belirgin bir biçimde erkekle özgür eşitlemiştir. Ve Karac'oğlan şiirinde Türkmen güzeli yanındı "Elbistan yanaklı" Kürt kadını (güzeli)" ile "Tecnis'teki Arap güzeli" de bu tarif içinde ifade edilmektedir.

KARAC'OĞLAN ŞİİRİNDE "CÖMERDAN"

Karac'oğlan şiirlerinde, satıraralarında toplumdaki sınıflar ve sınıf zıtlaşması görülmektedir. Mesela bir dizesinde "Ağalar içmesi hoştur/O da züğürtlere güçtür" diyor. Yani bir yanda varıl sınıflardan olan ağalar, öte yandan da yoksul sınıflardan "züğürtler" göze çarpıyor.

Bir başka şiirinde ise "Ama ne fayda" diyor, "Merhamet kalmamış yoksula baydan."

Dedik ya, Karac'oğlan şiirinde yoksulun varsıla başkaldırısı, isyanı görülmez.

O zaman toplumcu kurtuluş projesi yerini düzenin “mürüvvetli-himmetli-cömerdli”restorasyonu-reformasyonu projesine bırakıyor. “Al çuhali beyler”den yoksullara sosyal adalet bekliyor.

Beklemek başka, maddi-sosyal realitenin katı gerçeği başkadır. Bu katı gerçeklik Karac’oğlan’ın yukarıdaki dizesine benzer şekilde “Geçti beyler mürüvveti” diyen 13. yüzyıl Anadolu Türkmen’in sufi ozanı Yunus Emre’de ve “Ne beylerde adalet var” diyen 16. yüzyılın isyankâr derviş ozanı Pir Sultan Abdal’da da vurgulanıyordu.

Yine de Karac’oğlan hiç kavram olarak kullanmasa da şiirlerinde insanlık-mertlik-cömerdlik gibi el emek’li-alın teri ilişkili Melâmeti-Fütüvveti motifler bezelidir:

“Artırayım ahım ile zarımı/Harcedeyim elimdeki varımı.”

El emeği ile “ah ile zar ile” çalışıp kazanmak ve varlığını tüm cemaate harcedip-paylaşmak düzende sosyal fütüvva reform ilkesi değil mi?

“Yiğide yiğitlik veren hep varlık/Yiğidi köt’eden hep yokluk.”

Yani cömerdlikle bağlı yiğitlik-insanlığın bile işlev görebilmesi varlık, ama el-emekli “helâlzade” varlık! (Çünkü işledik, Karac’oğlan “Dünya benim diye zenginlik satan/Helâl ekmeğine haramlar katan” varlık sahiplerini kınamaktadır!)

Keza şu dizeler de “Çalış kazan ye yedir/Bir gönül ele getir” diyen cömerdi-mürüvveti Yunus’un “Karaoğlancası”dır:

“Karac’oğlan dost bağına varmalı/El uzatıp gonca gülü dermeli/Muhtaçlara şeftali vermeli/Cömerdlikten kesilmesin eliniz” Ve “Şah-ı merdan idi adı/Cömerd sofrasın kim kurdu”

Yani merdler şahı, aynı zamanda Şah-ı Cömerdan Ali’dir.

MEHDİCİ “HAKDOSTU” KARAC’OĞLAN!

Karac’oğlan bir dizesinde “Dinim hakdır dost dinine tapayım” derken yolakına-sürekine de açıklık getiriyor. Bugün Dersim (Tunceli) coğrafyasında etki-kalıtının olduğu çeşitli araştırmacılar tarafından söylenen dönemin “İran Aleviliği” denebilecek Ehl-i Hakk (Hak Dostları) dini-süreki görülebilir mi Karac’oğlan’da. Hak Dostları için en büyük Hak (Hakikat) mitolojik Güncş’tir. Seherden geceye “Güneş”in pişirdiği “Karac’oğlan’ın” Türkmen iline ve irençber-dilberine de soruyu sormak gerekir. (Pir Sultan’da da “Hak Dostu” kavramı ge-

şer ve bu “sofra kurup, hep açları doyuran” Ali’dir.)

“Karac’oğlan dini-sürek”inin ne olduğu bir yana. Bu bağlamda şiirlerinde O’nun da “yesirler”, “züğürtler”, “yoksullar”, “kullar” için MuhammedAli Mehdi bir kurtuluş beklediği de görülebilir.

“Ali din uğruna sancağı açtı/.../Muhammed Medine’de Mehdi yoldadır.”

Ancak “Mehdici Karac’oğlan”ı yiğitler için “devlet kuşu başa” bekleyen Yeniçeri-Bektaşî Karac’oğlan ekolünden ziyade, Binboğa Türkmen yaylaların Karac’oğlan ekolü kapsamında değerlendirmek gerekir.

Yine:

“Giden gider imiş bu kara yere/Mansur can(ın)a kıydı, çekildi/Hakkın kelâmın söyleyip bile/Dilber beni sevdiğime ulaştır.”

Belki de bu dizelerde, ser vermek pahasına (Mansur dar’ı!) “gönüller”in (Alevi derviş savaşçılar!) “sevdiğime” (Yârim-Cemalim “kurtuluş”a!-sb) ulaştırması bekleniyor.

Karac’oğlan ekolü “12 İmam kült”ünü de içeriyor:

“On iki imam gülrengine erişem/Anda kıyamet var Hakk’a yetişem” derken Hakk (evrentanrı Hakikat) tasavvufi motifi de görülmekte.

İşbu Karac’oğlan ekolünün, yani Mehdi Kurtuluşçu Karac’oğlan şiirinin, Pir Sultan Abdal’ın da içinde olduğu, 16. yüzyıldaki Osmanlı-Yezid düzene karşı yapılan Alevi-Kızılbaş kalkışmalarını gördüğü-bildiği-esinlendiği-öykündüğü-dirsek temaslı ya da direkt katıldığını söyleyebiliriz, bu durumda. Bu ekol bir şiirinde kendine “şahbaz gazi” de diyen Karac’oğlan ekolüdür. Yoksa “Acem Şahı” şeklinde “eyleyerek” Osmanlı sultanı Murad’ı kudsayan Yeniçeri-Bektaşî Karac’oğlan ekolü değil söz konusu olan burada.

Bu meyanda alevi-Kızılbaşların “Yezit kâfiri İstanbul payitahtı”nca binnar edilip (yakılarak boğdurulan) Kızılırmak’tan bahsederken “Kızılırmak olsam akmam üstüne/Ataşından (Ateş!-sb) kara bağrım ezgindir” şiirini Mehdi ekolden Karac’oğlan’ındır bilerek okumalıyız.

Ve beyler düzeni de ortadan kalkacak diyor, Karac’oğlan bir şiirinde:

“İl hakkını alıp haksız yiyenler/Dur bakalım canım beğler kalır mı?”

Manisa, 14-19/09/2007

“HARAMİ” BOSTANCI BABA’DAN “KARAKESİCİ” ÇAMŞIH’A

Hacı Bektaş Veli Velâyetnamesi’nde “Harami” konulu bir menkıbe bulunuyor. Özetle şöyle.

Germiyan-Denizli yöresinde Haramilik yapan, yani yol kesen-can yakan-kandöken bir şahıs, sonunda bu işten vazgeçmeye karar veriyor. Sulucakarahöyük’teki dergâhına vararak Hacı Bektaş’tan “himmet” diliyor.

Hacı Bektaş Veli eren, sözkonusu Harami’ye kuru bir değnek veriyor ve bağ-bostan ekmesini, yetişen ürünleri de gelene geçene dağıtmasını, işbu kuru değneği de bostanda bir yere dikmesini ekliyor. Ne zaman ki kuru değnek yeşillenip, dal-budak verirse Tanrı katında Haramilikten tövbesinin kabul edilmiş olacağını da belirtiyor.

Anılan Harami, Hünkâr’ın dediğini yaparak bağ-bostan ekiyor ve kuru değneği de bostana dikeyyor. Her sene bostanında kavun-karpuz yetiştiriyor. O da, bu yetişen ürünleri gelene geçene dağıtıyor. Yani bir değil “binbir gönül” ele geçiriyor ki sanki olmuş tam bir “fütüvva erbabı”!

Ama gidip kuru değneğe bakınca değneğin yeşermemiş olduğunu görüyor. Her yıl bağ-bostan devranını döndürüyor, ama değnek aynı kuru değnek!

Harami umutsuzluğa düşüp, bağı-bostanı dağıtıp çekip gitmek isterken, telaşla gelen bir “atlı”nın birini bey’e gammazlamaya gittiğine şahit olunca, bu “kötü kişi”yi bir vuruşta yere seriyor.

Oldu olacak, günaha girdim bağı-bostanı dağıtıp, Haramiliğe geri döneyim deyip, bostana geldiğinde bir de ne görsün. Kuru değnek filizlenmiş, dal budak verip, yeşermiş.

Kaynakça:

- 1 Karac’oğlan hk. Özgün bir çalışma için bkz. Meselâ, İlhan Başgöz, *Karac’oğlan I-İnceleme*, Cumhuriyet yay., İst., 1999 ve ag yazar, *Karac’oğlan II-Şiirlerinden Göldeste*, Cumhuriyet Yay., İst., 1999
- 2 Bütün şiirleri hk. bkz. Mustafa Necati Karaer, *Karac’oğlan*, Tercüman 1001 Temel Eser, İst.; Cahit Öztelli, “*Karacaoğlan-Yaşamı ve Bütün Şiirleri*”, Özgür Yn., İst, 1975
- 3 Bkz. Nejat Birdoğan, *Alevi Kaynakları*, İst., 1999, anılan Dedemoğlu şiirinin Karac’oğlan’ın da olabileceği hk., s.56

Hemen Hacı Bektaş Veli'ye gidip nasip alıyor. Hacı Bektaş da onu traş edip hırka giydiriyor ve "dervişlik" icazetiyle gönderiyor.

Evet. Velâyetname'de geçen rivayet-hikâye (menkıbe) böyledir.

Denizli'den Sivas bölgesine uzanıyoruz şimdi de. Sivas ili Divriği ilçesinde Tekke Köyü, Höbek Köyü vesaire köyler odaklı bir yöre var. Çamşılı yöresi.

Adını Çam Şeyhi'nden dönüşümlü aldığı belli oluyor. Neden Çam Şeyhi?

Buralar Alevi-Bektaş köyler-yörelere yoğunlukla. Bura yerlilerinden derlenen bilgiler Çamşılı'nın kökenini Hacı Bektaş Veli'nin Velâyetname'sindeki Bostancı Baba Menkıbesi'nden kaynaklandığını gösteriyor.

Halkın hafızasındaki rivayetler derlenip, toplanmış, konu ile ilgili bir de kitap ortaya çıkmış bu konuda.¹

Yöre halkı Bostancı Baba Menkıbesi'ni biraz revizyonla uyarlamış.

Birincisi, sözkonusu kuru değnek "çam kösevisi" olarak değişmiş. Yani ucu yanmış bir çam odundalı. İşte Çam Şeyhi-Çamşılı ismindeki Çam öntakının kaynağı.

İkincisi, Harami sıfatı da yerini "Kara Kesici"ye bırakmış. Kara Kesici, yani "kötülerin, karaların" kesicisi.

Böyle olunca Hacı Bektaş'tan Pir Sultan'a kadarki "dervişan literatür"de olumsuz misyonlu "Harami" pozitif-olumlu kata çıkartılmış oluyor. Çünkü işbu Karakesici, Çamşılı teberiyle (çift yüzlü balta) yoksulun, mazlumun, haklının yanında yer alıyor görünmekte/gösterilmektedir.

Gerçekten de, gerek 15. yüzyılın Alevi-Bektaş ozanı Dedemoğlu'na gerekse 16. yüzyılın Toroslar Türkmen Alevi ozanı Karac'oğlan'a atfedilen bir şiir var:

"Harami gelecek diye korku verirler/Benim ipek yüklü kervanım mı var?" dizelerinde görüldüğü üzere işbu "Kara" kavramı ipekli kervandârları, bazergân-bay sınıfını işaret ediyor; yani karaların, kötülüklerin başı yoksullara göre.

Ayrıca Velâyetname'de "bey"e gammazlamaya giden "bir atlı" kavramı var. Başka bir açıklık yok.

Halbuki Divriği-Çamşılı Halkının hafızasından yazıya geçirilen esere göre, anılan “Kara” kişilik, yani bay-bazergân düzen adamı ver-gi ver(e)meyen yörenin yoksul Alevi köylüleri sürülmeleri için “bey”e (? Germiyan beyi) gammazlamaya gittiği şeklinde amacı da belirtilmiştir.

Üçüncüsü, Velâyetname’de Bostancı Baba tac-hırkalı derviş olarak yine “memleketine” (Denizli-Germiyan ili) gidiyor.

Kara Kesici, Çam Şıhı rivayetler derlemesinde ise, ardıllarının önce Bulgaristan’daki Dimoteke’ye gittikleri hatta burada daha sonraları yükselmiş olan Şeyh Bedreddin hareketine taban bile oluşturdıkları, birkaç yüzyıl sonra ise (16. yüzyıl sonları) önce Malatya’ya ardından Divriği’nin işbu Çamşılı yöresine-köyler kurup yurt edindikleri anlatılıyor.

Yani, Kara Kesici, Çam Şıhı “menkıbe”de sınıfsal-siyasal doku-lu bir anlatım bulunmakta aynı zamanda.

Bugün, Divriği’ye 35 km. mesafede bulunan ve Çamşılı denilen cemevi-müze-sergi salonu-misafirhane-kürsü alanı ile büyük bir kompleks oluşturan yayla alanda her sene “Karakesici” ahfadı tarafından Hüseyin Abdal Çamşılı Festivali düzenleniyor (26 Temmuz 2007’deki festivale ben de bireysel yurttaş gibi katıldım).

(Karakesici’nin o yüzyıllardaki ardılı Hüseyin Abdal’ın, Hacı Bektaş dergâhı adına işbu Çamşılı yöre köyleri “yurt edinme” süreci içinde yöre köylülerin ağalar zulüm-sömürüsüne karşı mücadelesine de bayraktarlık ettiğini burada ekleyeyim.)

Festivalin mesajı, tüm “Sivas-Dersim yöre” festivalleri gibi tamamen Pir Sultan Abdal hegemonyalı. Ama bu durum Pir Sultan realitesi ile halkın hafızasında idealize Pir Sultan arasında yaşamda bir çelişki-paradoks oluşturuyor, yani. Çünkü bir yandan dizelerinde irdeleyerek sorguladığımız “Harami”ye olumsuz anlam yükleyen “dük-kânlı-çarşılı-pazarlı” esnaf-zanaatkârın fütüvva sazi-sözü olan Pir Sultan realitesi var.

Öbür yanda ise, “Kara Kesici”yi olumlayan, festivallerde sahip çıkan “Pir Sultan”cı köylü-göçer Çamşılılılar. Pir Sultan’ı kendi Karakesici ataları suretinde de görüp, dizelerini türküler halinde dağ-taş inleterek Alevi ozan-bağlamacılara söylettiriyorlar.

Ancak şu da var. Aynı zamanda Pir Sultan “il senin” demiyordu sadece, “yayla senin ova (da) senin” diyor ve ekliyordu: “Sefil senin, geda (yoksul dilenci-sb), kul senin.”

Demek ki Pir Sultan Abdal, “Bağlamadır benim adım/Arşa çıkıyor feryadım” derken “çarşısız-pazarsız” sefillerin, gedaların, kulların ve “yaylasın yürüyen” yoksul “Türkmenler”in de sesi-sazı olarak Karakesici’ye nesnel karşıtlığı doğal olmalıydı.

19 Eylül 2007 Manisa

Kaynakça:

1 Av. İsmail Metin, *Çamşık Tarihi ve Hüseyin Abdal*, Çamşık Hüseyin Abdal Demeği Yay., İst., 2002

“Komünard Şah” Babek’in Gözün Battal’a Oydurtan
PIR SULTAN ABDAL
GÜLDİKENİ KUL HÜSEYİN

Pir Sultan’ın ardılı-tilmizlerinden birisi de, Alevi-ozan Kul Hüseyin’dir. 16. yüzyılın ikinci yarısı ile 17. yüzyılın birinci yarısında yaşamış olup Sivas yada Tokat’lı olduğu söylenmektedir.

Nefeslerinden Kul Himmet’in de çağdaşı ve müridi olduğunu ifade ediyor. Kul Himmet ise, Pir Sultan Abdal ve Şah İsmail Hatayî ile birlikte Alevi-Bektaşî tekke şiirinin üç temel direklerinden birisi kabul edilmekte.

Kul Hüseyin’in nefesleri gerek şiir-mısra düzeni gerek kullandığı Muhammed Ali, Şahî, Mehdi, Hacı Bektaşî Veli, Hallac-ı Mansurî, Eba Müslûmî, Ferhadî... motifler ve temaları ile neredeyse Pir Sultan ezberleri gibi geliyor insana.

Şu tek dizesini okurken bile Kul Hüseyin’deki Alevi kimliğini açıkça görmüş oluruz:

*“Aslımız neslimiz Muhammed Ali
Pirimizdir Hacı Bektaş Veli
Şahı Merdan kuluyuz biz Alevi
Biz Mehdi-i sahib-zaman Askeri*

* * *

*Aştık Hüseyinim ele al teberi
Komayalım, hep Yezidi, kâfirî.”*

Evet. İşte böyle bir Kul Hüseyin’in bu sefer şu aşağıdaki mısraını okuyunca, özgürlükçü-toplumcu bir “Rıza Şehir” proje sahipliği “İmam Cafer Buyruk”una referansla da ileri sürülen Alevilik adına irkiliyor ve üzülüyorum.

Kul Hüseyin eydür. Dinliyoruz:

"Battal da haykırdı, meydana girdi

Naranın sesi âsumana erdi

Babik'in gözünü oydu çıkardı

İhni Hüseyin Gazi Seyyit Battal".!

İşte burada Kul Hüseyin'i ve tarihi-menkabevi karışık dile getirdiği vakıa dizesini ve çıkardığı ters sonucu sorgulamamız gerekiyor.

Bu dizesinde, menkabevi (mitolojik) bulaşık olan iki tarihsel şahsiyet söz konusudur. Battal, daha doğrusu Seyyid Battal Gazi ile Babik, yani daha doğru yazımla Babek.

Görüyoruz ki "Bektaşî Gülleri"nden olan Kul Hüseyin, bu nefesinde Battal Gazi'yi onore ediyor-ken Babek'i çiğnemekten çekinmiyor.

Oysa, Pir Sultani Alevilik'in emekdar toplumcu-devrimci tarihi çizgisine uyan tam tersi bir tavır alıştı.

"EVLİYALAR" ŞAHI BATTAL GAZİ

Hiçbir tarihi belgede ve vakıada (olguda) karşılaşmış olduklarına dair kanıt olmayan Battal Gazi kimdir, Babek kimdir? Asgari ansiklopedik bilgilerimizi tazeleyerek başlayalım.

Battal Gazi, konu ile ilgili araştırmaların benimsediğine göre Miladi 8. yüzyılda tarih sahnesine çıkmış olan bir Arap-İslâm komutanı. Kimi kaynaklara göre de Malatya'lı.

Tarihi ve menkabevi kişiliği Eskişehir-Kayseri-Malatya yöreleri odaklı Anadolu'da bir Battal Gazi kültürünü doğurmuş. Anadolu'nun İslâmlaşmasında ve Bizans ile yaptığı savaşlarda gösterdiği kahramanlıkla halkın gönlünde yer tutmuş.

Konstantinopolis (İstanbul) kuşatmasına katılmış. Kahramanlığı yanında Bizanslı esirlere adil-insancıl davranışı ve yaralıları da iyileştirme uğraşı Battal Gazi'yi Hristiyanlar gözünde bile kutsal kişilik yapmış.²

Kısacası, Seyyid Battal Gazi adı üzerinde bir İslâmî din savaşçısı, bir mücahit! Yani taassupkâr müslüman.

Battal tipolojisi Mücahit'in, bu çalışmamızda daha önceden bir vesileyle değindiğimiz her dinden, her millettten, her kültürden, her soydan-boydan "İlk Osmanlı"yı oluşturmuş olan "Gazilik" ile pek ortak yönü yok.

İşin bir diğer “trajik” yanı, “şehid olduğu” Eskişehir’in bugünkü Seyit Gazi ilçesinde makamı bulunan ve bugün Alevi-Bektaşilerce hac gibi kudsî ziyarete uğrayan Battal Gazi’nin “müslümanlığının” Alevilikle ilintisi nedir? Bu da tartışma götürecek bir başka boyuttur.

Hz. Ali ve ehli-beytten olanlar için kullanılan Seyyit sıfatını da O’na saygı duyan Anadolu halkı yakıştırmış olabilir, deniyor. Çünkü Battal Gazi, bir Arap-Emevi! komutanıdır çağının tarihi ortamı içinde.

Emeviler, biliniyor, Hz. Ali, oğlu Hüseyin ve 63 ehli-beyti can’ı Kerbelâ’da katleden, Asr-i safî/Asr-ı Saadet-i Muhammed ve Ali İslâm özkaynağını para-mal bazergân İslâmı mecra’ına sokan, Pir Sultanîlerin kesintisiz nefretle terennüm ettikleri Alevi karşıtı “Muaviye-ziti” sülâle idiler.

“Alevi erenler”i yazan saygın araştırmacı Battal Gazi’yi incelediği bap’ında bu paradoks önünde duralamaktadır. Duralamaz mı insan.

Bizzat Kul Hüseyin bir taraftan “Aşık Hüseyinim ele al teberi/Komayalım hep Yezidi, kâfiri” diyor, ama öte yandan Emevi, yani Pir Sultan literatüründe “Yezidi”, komutan olan Battal Gazi için “Urum”u (Anadolu-s.b.) İslâm’a getiren O’dur” şeklinde Battal Gazi’ye övgü destanı yazıyor.

Pir Sultan da bir dizesinde,

“Alidir gaziler başı

Hızır Nebidir yoldaşı

Ali menendi (tıpkısı-s.b.) bir kişi

Sultan Seyyit Veli geldi” diyerek Seyyit Battal’ı Gazi Ali mertebesinde selamlıyor.

Bir açıklama getirilmeli. Battal’ın İslâm-Arap ordu komutanı olarak Sivas’ı ve Kapadokya batısını Bizans’la yaptığı savaşlar sonucu “gaza eylediği” biliniyor. Acaba, Bizans sömürgeci bazergân-feodalite düzenin prangalarına vurulup inleyen Anadolu (Rum) halkına, Hıristiyan heretiklere Battal kılıçlı İslâm “Muhammed-Mesihçi” mi hoş gelmiş-safa getirmiştir? Çünkü yukarıdaki dizede Seyyit Battal “kurtarıcı” Hızır Nebi ile de özdeş gösterilmektedir. Araştırılmaya değer.

Bu paradokstan çıkışı, bir diğer Alevi araştırmacı Erdoğan Çınar’ın köklerini tarihin derinliklerindeki halkların heretik (aykırı-evrentancı) hareketi içinde değerlendirmesi şeklindeki çizgisi sağlayabilir mi?

Erdoğan Çınar, Pir Sultan'ın aslen Hristiyan (Ermeni-Rumi/s.b.) Paulicien heretik pir olan Konstantin Silvanus diye iddia ettiyse, Battal Gazi'nin de benzer şekilde aslen Anadolu'lu Hristiyan heretik (Batinî-Alevi/s.b.) Chrysocheir olduğunu iddia ediyor.

Anadolu halkı Bizans'a karşı kahramanca savaşı "akıl dolu-aydınlanmacı-bağnazlık karşıtı" inanç erliği diye özetlediği "Alevi-Gazi", yani Sivas-Divriği'de Alevi-devlet de kurmuş Paulicien önder Chrysocheir'i unutmamış, yöreye İslâm kılıcı hâkim olunca da O'nu bir çırpıda Battal Gazi kisvesine büründürmüştü. Tıpkı Hristiyan heretiklerin-Paulicienlerin... bir çırpıda hareketlerini Müslüman-aykırı evrentanrı (batınî) yolak olan Alevi hareketi kisvesine büründürdükleri gibi. Özce böyle söylüyor.

Sayın araştırmacı Hristiyan heretiklerin Muhammed Mehdi İslâmı-Aleviliği içinde eridiğini söyleseydi, daha tutarlı olurdu. Alevilik "serçeşme"sini Hristiyan heretisme diye göstermesi yanlışlığına bu çalışmanın başında eleştirel değinmiştik.

Ayrıca tarihi-maddeci, sınıfsal bakış yerine masonik-hümanist perspektifin de yanlış ve yetmezliğini belirtmiştik. Ki bu eleştirel-bakışımız Battal-Chrysocheir denklemini çözerken de geçerlidir.

Feodal-kentsoylu merkezi imparatorluk olan Bizans'ın ve O'nun ortodoksi-kilisenin bağnaz yapılanmasının katmerli sömürüsü ve baskısı altındaki Anadolu Ermeni-Rumi-Gürcü... yoksulları ve yarı esir köylüler, İsa-Masih kurtuluşçu ve Asr-ı saadetçi projeli yorumladıkları "saf incil"in Hristiyan heretikleri olan Corbaes-Chrysocheir hareketlerine taban oluşturunyorlardı. Önce, böyle konulmalıdır sorun.

Yoksa yoksul-yarı esir olup geri-cahil bıraktırılmış Anadolu halkı-köylüsü ne anlayacak ve ne yapacaktır, kendi başına "inanç erenleri-erleri'nin aydınlanmacı-akılcılığı"nı? Hadi diyelim ki, kürede 70 yıl yandığı halde hâlâ çiğ olup pişmeye-yanmaya devam etmesi dile getirilen sırt-ı hakikat aşığ "Pir Silvan'lar"a özgüdür bu tür değerlendirmeler. Ama ateşten gömlek eğine giyip hakikate erenler, halk içinde denizde-kumda bir "tane" misalidir. Zaten O'nlara da "Hakikat gizli sırdır, girebilirsen gel beri" diyorlar ve ekliyorlar: "Bu sırrı herkese söylemen ayıp!"

Ayrıca, eğer "Bizans Yezid"ın sarayına-konağına "teber çekip" dalmayacaksa ne yapacak izbelerdeki-ahır kulübelerdeki yarı-esir

rençber halk “Battal Gazi kısıveli” Chrysocheir’in “aydınlıkçı” kahramanlığını?

Bir de, Erdoğan Çınar “Hıristiyan-Alevi”lerden gösterdiği bir isim için “Aşkolsun sana Cogi Baba” diyor, “Halkın gönlünde bugüne kadar öyle kök saldın ki, çıkamadın”. Ve ekliyor: “Ne Kanuni Sultan Süleyman bu kadar bağlanıldı. Aşk olsun sizlere Battal Gazi, Cogi Baba, Şah Kulu...”

Yani, Alevi kırımını yapmak için Mohaç (Macaristan) seferini bile yarıda kesip dönen Osmanlı’nın muhteşem Süleyman “Yezitpadişah” ile Pir Sultan Abdallarca saz ile söz ile terennüm edilenler, Kızılbaş-Alevi önderleri Şahkulu’lar aynı terazi kefesinde tartılıyor. Aşkolsun sapla samanı karıştıranlara, başka ne diyeyim?

MAZDEK’Çİ BİR “ŞAH-ALİ”-BABEK

Evet, Battal Gazi tipolojisi böyledir. Peki “Gözce oyulan” Babek kimdir?

Babek, Miladi 816-836 arası tam 20 yıl Batı İran-Azarbaycan merkezli büyük bir kalkışma yapmış olan Mazdek’çi Hürremdini hareketi yeniden harmanlayan bir toplumcu emekdarî hareketin önderidir, özetle.

Bilindiği üzere Mazdek hareketi, İslâmiyet’in doğuşundan takribi yüzyıl önce İran’da kiswa-şahlar Kubat ve Nuşirevan döneminde ortaya çıkmıştı. İranî kentsoy-topraksoylu sömürücü sistemin eklentisi halini almış olan ve Ateşgedeleri (tapınaklar) çevresindeki işlik ve çiftliklerinde onbinlerce emekçi-rençberi yarı-esir pozisyonda çalıştırarak istismar eden Muğbet’lere (Zerdüştî rahib kastına)da tepkiyle işbu dini muhakkak ki Zerdüştçü küçük mülkiyetçi saf özüne de dönerek reformasyonu amaçlayan komünist bir hareketti.

Deyim yerindeyse Zerdüştçü teo-sistemin “Alevi piri” olan Mazdek, İran kent-toprak varsıllarının tahtlı-tacılı reel şahları olan Kubat-Nuşirevanlar tarafından bir hileyle tuzağa düşürüldü ve onbinlerce taraftarı-dai savaşçılarıyla beraber kireç kuyusuna diri diri atılarak, yakıldı. Böylece, dünya tarihinin bu, belki de ilk, ortaklaşmacı-eşitlikçi “batınî felsefî özlü” hareketi vahşiçe bastırıldı.

Mazdek’ten takribi 250 sene sonra şekillenen ve önderi Cavidan

olan Hürremdini hareket de iki gücün ışığın ve karanlığın, iyiliğin ve kötülüğün yani “Hürmüz”ün ve “Ehriman”ın mücadelesine inanıyordu.

Dünya düzenindeki adaletsizliğin kökünü toprak ve sosyal eşitsizlikte görüyorlar, toprakları toplumsal mülkiyete dönüştürüp köy komünler yönetiminde işletirmek, aralarında kadınların da olduğu genel eşitliği sağlamak, vergi ve haraçlardan tamamen kurtulmak istiyorlar, bunun için Arap hanedanlığı ile gelen İslâmiyet’e karşı uzlaşmaz kavga veriyorlardı.

Hürremistlerin “kutsal kitabı” olan Cavidannâme yakılıp, yok edildiğinden zamanımıza ulaşmamıştır. (Seyyit Nesimi “Divan”ında işbu Cavidan’a atıf vardı.) Bu yüzden hareketin ilkelerini, karşıt olan Arap-İran vakânemecilerin yazmalarındaki “haramı helâl yapmak” şeklindeki tahrif-karalamaları tersinden okuyarak öğrenebiliyor araştırmacılar bugün.

İşte Babek, Cavidan’ın dul karısının da destek ve kışkırtmasıyla “mürşidinin” (Cavidan) ruhunun kendi vücudunda tecelli ettiği (tenasüh) savıyla başa geçip, Hürremist hareketi yeniden harmanlamayla diriltmiş olan kent-toprak varsılcı düzen retçisi ve Pan Azeri -İran emekdarları- helâl mülkdarlarına dayanmak isteyen toplumcu düzen projeli bir “Alevi” devrimcisidir.

Müslüman olsun Zerdüştü olsun “her millet ve dinden” tüm yoksul ve ezilen unsurlar hareketine katılmıştır. Merkezi Azarbaycan’da ki Baz kalesi olan Babek kalkışması İran’a-Horasan’a kadar yayılmış, daha ziyade halife Mut’asım döneminde Arap-Abbasi orduları ve bağlaştığı yerli İrani derebey kuvvetlerine karşı tam 20 sene sürmüştür.

Babek hareketi, İran-Mezopotamya’ya doğru en fazla Ağrı-İrdir’a kadar gelmiştir ki Malatya-Eskişehir-İstanbul kavsinde kahramanlık cengi eyleyen Battal Gazi ile karşılaşması coğrafik olarak da mümkün değildir. Ancak, esas olarak Arap-İslâm feodalite kuvveti ile dövüşen Babek’in Bizans ile taktiken paralel düşmesi olabilir. Belki buna binaen Bizans’la stratejik dövüşen Battal Gazi’ye karşıtlık içinde menkıbeler uydurulmuş olabilir, sonraki nesillerce.

Babek, İran’da bir Ermeni kalebeyi olan Sunbat’ın tuzağına düşerek yakalanmış, Fars bir prens yada Türk bir komutan olduğu söylenen Afşin’e teslim edilmiştir.

Prens Afşin de O'nu Samarra'ya Arap halife Mut'asım yanına getirip teslim etmiştir. Babek'in önce elleri ve ayakları kesilmiş, sonra da başı gövdesinden ayrılarak vahşice öldürtülmüştür.³

Babek'in kesim işkencesine binaen ifade edilen ve aynı zamanda kendisinden 80 yıl sonra Bağdat'ta aynı tarz bir işkenceye maruz bırakılan büyük Sufi Hallac-ı Mansur'a da atfedilen bir söylence de bulunmaktadır ki, kaydetmeden geçmek olmaz.

Babek, elleri kesilmeye başlanınca rivayet edilir ki iki eliyle akan kanını yüzüne sürmeye başlamıştır. “Ey köpek, niye böyle yapıyorsun” diye soran Halife vahşisine, ellerim-ayaklarım kesilince kan çekildiğinden yüzüm sararacak. Herkes, Babek işkenceden korktu da yüzü sarardı, demesinler diye bunu yapıyorum şeklinde gerçekten de bir “Şahı Merdan Ali” yiğitliğinde cevap vermiştir.

Söyleyin, “Pergeri bozuk çarkı felek düzenine” retçi tavır olmayan, salt “aydınlatıcı akıl erenler” kimliği altında Kuffârı keser Battal Gazi kılıcından mı yoksa “adil devran-düzen” uğruna ser veren “Hak Muhammed Ali'ci” Babek'ten dökülen kanlar mı Anadolu Alevi halkınca bir timsaldir?

* * *

Bu incelememizde yukarıya koyduğumuz “Şah-Ali Babek” alt-başlığındaki isim bizim uyarlamamızdır. Anılan ismi telaffuz etmişken Şah İsmail Hatayî'de gerek Battal Gazi'ye gerek “Şah” Babek'e olumlu göndermeler var, değinmeden geçmek olmaz (Gerçi Babek yerini Cavidan tutmuş, neyse).

Divan'ında Şah İsmail, her iki tarihi-menkabevi karışık şahsiyeti döne döne kudsi selamlamaktadır.

Örnek olsun, bir taraftan “Muhammed özü ile Seyyit Battal Gazi gözü ile” aşka gelmekte, öte yandan ruhunun Babek kısvesinde göründüğüne inanılan İran-Azeri “Aleviliğin ser-kaynağı”ndan birisi diyebileceğimiz Cavidan için “gam-ı aşkında ölmek”te, Cavidan'ın hayatını “Hakikat denizi Ali müteberliği”nde görmekte, “hubları” (güzelleri, iyileri şeyleri-s.b.) sevmeyi de Cavidan makamı olarak görmektedir.⁴

İlginçliğini not eyleyerek, irdemesine girmeyelim burada.

YENİÇERİ-BEKTAŞ KUL HÜSEYİN

Bu durumda Battal'ı timsal görüp, Babek'in gözün oyan Kul Hüsey'nin Pir Sultan tilmizi olduğunu da biliyoruz. Ama, nasıl?

Araştırmacı Cahit Öztelli, bir kaynağa referansla O'nun Yeniçeri Kul taifesinden olabileceğine dikkati çekiyor. Çünkü, Kul sözcüğünü Alevilerden başka Yeniçeriler de "Kapı Kulu Ocakları" diye kullanıyorlardı, diye ekliyor.

Yeniçeriler, ki Pir Sultan olasıdır "Yezitçeri" yorumladığından, hiçbir nefesinde bunları anmamıştı. Alevilik içinde Osmanlı Çark-ı felek düzenin bozukluğunu ılımlaştırma-tamiri gözeten Balım Sultan Bektaşî yorumu benimsemişlerdi. Kul Hüseyin'deki işbu "Babek tutulması"nın nedenini belki de O'nun böyle Yeniçerici düzen Bektaşîsi olmasıyla açıklayabiliriz.

Kul Hüseyin bir dizesinde, "Dükkân açtım, meta'm var şarım-da/işler bezirgânlar Şam'da, Urum'da" söyleyerek Osmanlı'nın dirlik düzenin giderek kesim düzene doğru bozulmasına paralel esnâflaşan Yeniçeri-Bektaşî tipolojisini veriyor. Bu meyanda yeri gelmişken ekleyeyim. Osmanlı bozulma döneminde kaleme alınmış "Velayetnâmesi"nde de Hacı Bektaş yatırını ziyaret ettiği Battal Gazi için "Suyunun Başı" (Serçeşmem) dediği iddia-ifade edilmektedir. Manidardır.

Bir ikinci cevap, Battal'ı Kerbelâ şehidi Hz. Hüseyin ile özdeşleştiren şu dizesinde bulunabilir:

*"Battal cenk eyledi, vardı su aldı
Bir (Emevi askeri-s.b.) fırka hasım olup kırbasın deldi
Ya Muhammed dedi gözünü açtı
Gel dinim imanım Hasan Hüseyin."*

Yani, Hz. Hüseyin'i Battal kahramanlığı şeklinde teşbihli göstererek ikisini özdeşleştiriyor adetâ.

Bu anlaşılabilir, ancak Babek'i niye Harami gibi gösterip harceyler, ya. Bu anlaşılmaz.

Yine de Kul Hüseyin'den Alevist-Mehdici beklenti kültüne teka-bül eden bir dörtlük aktararak sorgulamayı kapatalım:

*"Ala gözlü güzel Şah'ım
Gelir mihman olur bir gün
Haklıyı haksızı seçer
Herkes suçun bilir bir gün."*

Güzel ama bir sorun olduğu da belli. Aleviliğin tarihi mirasına da layık “Ala Gözlü Hak dostu Şah hangisi? Battal Gazi mi, Komün mordan Babek’i mi?”

Kaynakça:

- 1 Cahit Öztelli, “*Pir Sultan Abdal Dostları*”, Özgür Yn., İst., 1984, s.241; Cahit Öztelli, “*Bektaşî Gülleri*”, Özgür Yn., İst.
- 2 Battal Gazi hk. bkz., Gülağ Öz, “*Aleviliğin Tarihi Kökleri ve Anadolu Erenleri*”, Uyum Yn., Ank., 1996, s.53-59; Nezihe Araz, “*Anadolu Erenleri*”, Özgür Yn., İst., 2000, s.54-64; Battal Gazi’nin Arap Emevi komutan olduğu savı hk. Bkz. A. Yaşar Ocak, “*Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler*”, Tarih Vakfı Yurt Yn., İst., 1998, s.196-197; Ahmet Gökbek, “*İnanç Tarihi Açısından Sivas*”, Kitabevi Yn., İst., 2004, s.73
- 3 Babek hk. Bkz., Said Ncfisi, “*Babek*”, Berfin Yn., İst., 1998; Arşak Poladyan, “*VII-XI Yüzyıllarda Kürtler*”, Özge Yn., İst., 1991, s.44-47
- 4 Nejat Birdoğan, “*Şah İsmail Hatai-Yaşanı ve Yapıtları*”, Kaynak Yn., İst., 2001, s.139; 199, 336 ve 346

CAFERİ “BUYRUK”TA KOMÜNAL RIZA ŞEHİRİ

*Gönül bir ulu şehirdir
Rızasız lokma zehirdir
Talip yiyemez küfürdür
Hak iyesi paklar bizi
Pir Sultan Abdal*

Değerli araştırmacı Esat Korkmaz'ın “Pir Sultan Abdal-Üçüncü Ölmem Bu Hain” adlı çalışması Pir Sultan araştırmalarında kimi boşluklar doldurma babında katkı getirmektedir.¹

Kendisi birikimli bir Alevi de olan sayın araştırmacı, bu çalışmasında insanlığa kesin kurtuluş getirecek diye belirttiği Alevi-Bektaşî düşsel projeyi “kâmil toplum projesi” diye açıklıyor.

1608’de yazılmış olan ve Alevilerce “Menâkıb, Büyük Buyruk, Şah Safî Buyruk’u” diye bilinen, Kızılbaşlık akide ve ülkülerinden bahseden “İmam Cafer Buyruğu” adlı esere referansla, böyle bir toplum projesinin ete kemiğe büründüğü, maddesini bulduğu “Rıza Şehri/Rıza kenti” ütopyayı tasvir ediyor ve irdeliyor.

Burada Rıza Şehri’ne yolu düşen bir yabancının, bir sufi olan yabancının doğası açısından görülüyor herşey. Böyle bir toplumda insan bir ihtiyacını (yemek, içmek, giyinmek, barınmak, hizmet) karşılamak için para ödemiyor. Çünkü anılan kent toplumu parayı ne zamandır ortadan kaldırmıştır.

Gelen her yabancı-misafir konaklara yerleştirilerek ağırılanmakta ve kamusal-beledi aşevlerinde doyurulmaktadır.

Evlenmek, eş seçmek isteyen gençler her hafta muayyen günde kentin ortasında bir bahçede toplanmakta, genç kızlar-kadınlar ve erkekler orada “dengi-dengine” konuşup anlaşarak özgür eş seçimi yapmaktadırlar.

Her insan bir mesleğe bağlı olarak iş gücü sahibidir, çalışmaktadır. Kent-toplumun yönetici “memurları” saf-sade yaşam sürdüren

“aksakallılar”dır ve yönetim yerleri de adına “Ulular Meclisi” denilen basit mekânlardır.

Görüldüğü kadarıyla beher kent yurttaşı “kâmil insan” mertebesinde. Yani her bakımdan olgun-ermiş dervişan bireylerdir ve herkes birbirlerinin rızasını alarak iş ve toplumsal uğraş göstermektedir.

Herkesten emeğine-yeteneğine göre alındığı ve ürün-hizmetler ihtiyaca göre dağıtıldığından basit bir hırsızlık “haramilik” değil ama anormallik olarak değerlendirilmektedir. Rıza almadan toplumun ürününü aşırıanlar, divana getirilerek sorgulanmakta, Rıza Şehrine uymayacağına karar verilirse komünal toplumu terketmeye zorunlu bırakılmaktadırlar.

Hülasa, işbu düşsel Alevi-Bektaşî üstyapılı kâmil toplum projesinin kent (şehir) dokulu ele alınıp tasarlanarak uygulamaya geçirildiği özgür birey yurttaş-üreticilerin kooperatifsel beledi komünal bir toplum projesi olduğu görülüyor.

Yani Buyruk’ta görülen böyle bir proje Rıza kentinde/Rıza Şehrinde, yani ideal uygulama ortamı olarak Kent/Şehir bağlamında verilmektedir. Köyde yada göçebe çadırlar obasında değil. Konunun bam teli de budur.

Esat Korkmaz’ın değerlendirmesine göre, böyle bir kente Rıza Kentine gelen derviş şaşkınlığa düşüyor. Neden olabilir? Çünkü sufi dervişin çıkış kaynağı-zemini göçebe-köylü yaylalar-obalardır.

Elbette Uzak Asya’dan Rum’a-Şam’a göçlerle giren Türkmen göçebe-köylü topluluklar ilkel-cemaatsel-kolektif (komünal) değerlerle yüklüdür. Yani yazarın da parmak bastığı gibi paylaşımcı-dayanışmacı değerlerle yüklüdür.

Ancak bu değerler, bir yaşam tarzı olarak köylü-göçer evreninde bulunuyor olsa da bir ideal toplum projesi olarak ancak esnaf-zanaat-kâr işi-emeği belkemikli kent/şehir evreninde realize olabilmektedir.

Yani Yunus Emre’nin dizelerinde görüldüğü gibi onca Hazreti yüceliğine rağmen “Süleyman”ın bile “zembil ördüğü” ve herkesin “kendi emeğin yerdığı”, Pir Sultan Abdal’ın “önüme bir çığır geldi, Bir ucu var şar içinde, aktarları dükkân, her ne dersin var içinde, Gir dükkâna pazar cyle, hazar eyle” dizelerinde görülen gönlübol (cömerdan) “ulu şarlar” evreninde.

Yoksa, irençberlerin öküzü çifte koştukları, gök ekin misali

âdemlerin anı ekip biçtikleri içe kapalı-yavan köy cemaat evreninde, ancak herkesin rıza lokması diye tuz-ekmeğin yedikleri, çul libaslar giydikleri Rum'daki sefiller eşitlikçiliği komünal ütopyası olur ki, ideal olmadığı aşîkar.

“ASR-I SAADETİ” İSLAM ÖZKAYNAĞI ANADOLU ALEVİLİK'E KARŞIT MI KATKI MI?

Sayın araştırmacı Esat Korkmaz, bu komünal toplumun idealizasyonunun ancak Rıza Şehrinde gerçekleşebileceğini gösterdiği anılan eserinde ayrıca Alevilik çıkış kaynağı ile bağılı kimi “yeni” savlar da ileri sürüyor.

Pir Sultan Abdal olgusunu da klasik Alevi-Bektaşî Türkmenlerin önderlik ettiği ayaklanmalar diye tanımlıyor.

Bu olgunun oluşumu da ayrıca, paylaşımcı-dayanışmacı değerlerle yüklü Asya kökenli göçerlerin “Anadolu yerli halkı” ve “Batını inançlı Ali yandaşları”yla buluşan bir bileşik hareket şeklinde gösteriyor.

Anadolu yerli halkı kimdir? İlkçağın dünyalaşan değerlerini yeniden yorumlayarak Hristiyan özkaynağına karşı çıkanlar, diyor. Yani, Manicilik, Mithracılık vb.’den de öğeler alarak Hristiyan heretisme’ini doğuran Ermeni, Rumi, Gürcü yoksulların hareketi olan Paulicienler, Bogomiller vb. olmalı. Böyle bir dini-kültürel toplumsal analizi ben söylüyorum.

Peki, Anadolu söz konusu olunca heretik (aykırı) Hristiyan yoksullar hareketi dışında, deyim yerindeyse “aykırı müslüman” yoksullar hareketi de olmalıdır. Esat Korkmaz burada “İslam özkaynağına bâtin inançla başkaldıran Ali yandaşları (Hareketi-s.b.)” diye belirleme yapmaktadır.

“İslâm özkaynağı”nın ise “empareur” şariatçı İslâm olduğunu ve buna karşı imparatorluktaki Arap ve Arap olmayan halkların muhalefeti tanımlamasıyla Anadolu Alevi-Bektaşîlik sentezi halkalarından “aykırı İslâm”ı işaret ediyor.

Şimdi bu tanım ve belirlemeler karşısında kimi itirazım olacak.

Birincisi: İslâm özkaynağı tanımını şariatçı diye göstermek tartışma konusu olabilir. Çünkü Anadolu’da tarihi tüm Babai-Bedreddi-ni-Pir Sultani kalkışmalar işbu “Asr-ı Saadetçi” özkaynağa, yani Ku-

reyş toprak sahiplerine karşı topraksız Mekke’li yoksulların, Yahuditefeci bazergana karşı Medine’li ipoteklenmiş borçluların safi-sofu toplumcu İslâm özkaynağa dönmek idealli yapılmamışlar mıydı? (Bilahare helâlzade şehir esnaf ve tüccar da müellifet’ül kulüp, yani “Gönülleri Alınanlar” diye Kur’anda yer almışlardı.)²

Daha sonra işbu Asr-ı Saadetçi İslâmı, ki Pir Sultan şiirinde nerede zaman-ı adaletli eski günler diye özlem dökülmekte, Emevi-Yezidi şer’i bazergân-kentsoylu İslâm tarafından kemirilerek yok edilmemiş miydi?

Gerçi, Esat Korkmaz eserinin bir başka yerinde “Pir Sultanlar dünyası”nı besleyen ana kaynaklar arasında genelde İslâmlığın ilk kuruluş ülküsüne katkı yapan Arap Bedevi (Göçer-cemaatsal-s.b.) değerleri, heterodoksi değerleri de belirtiyor. Bu durumda “İslâm özkaynağı”nın şeri’at değerleri ile özdeşleştirmenin yanlışlığı ortaya çıkabilir.

Bu bir yana, yine de İlk Asr-ı Saadetçi İslâm özkaynağını salt Bedevi değerler denirken bu değerlerin ne olduğunu da açıklamak gerekir. Arap göçebe topluluklarının ilkel-cemaatsel (kandaş-kardeş eşitlikçisi/komünal)liğinin altyapısını oluşturduğu özgürlükçü-dayanışmacı-paylaşımçı değerler kastedildiği eserin akışından çıkartılabiliyor.

Ancak, Mekke-Medine’nin Arap-Yahudi eşraf, topraklı, ayan, tefeci paragöz ve mütegalibe sermayenin ezdiği-sömürdüğü eshap (“Muhammed adamlar”) ve ensar (“Yardımcılar”) da içinde kent/şehir esnaf-zanaatkâr “emek erbabı” da gözönünde tutulmalı ilk İslâmın doğuşunda sınıfsal taban olarak.

(İlginçtir, Pir Sultan’ın “helalzâde” kategorisinde tanımladığı bu sonuncular için Hikmet Kıvılcımlı söz konusu “Dinin Türk Toplumuna Etkileri” adlı kısa, fakat derin ve özlü çalışmasında “en ülkücül biçimli bezirgân-ticaret (erbabı)” tanımını getirmektedir.)

Olabilir ki saygın ve birikimli araştırmacı olduğu görülen Esat Korkmaz, Alevilik oluşumunun bileşenlerinden birini “İslâm özkaynağına batınî başkaldıran Ali Yandaşları” diye belirtirken işbu “özkaynağı” “Asr-ı saadet” değil de “şeri’at” olarak değerlendirmiş ve insanlığın ve cumhuriyetin kazanımlarından olan laiklik’i gözetmiştir.

Böyle yorumlayarak çelişki gibi duran belirlemeleri düzeltmeyi öneriyorum.

İkincisi: “Alevilik sentezi” oluşumunda bileşenlerden biri olarak

gösterilen “Anadolu’nun Arap-dışı yerli halkı” kim ola?

Şüphesiz işbu yerli Anadolu halkı Manici, Mithracı, Zerdüşti, Süryani, Sabî vb. “anasır”ı kapsadığı gibi Müslüman “havaric ehli”ni de kapsar.

Ve en başta Türk/Türkmen halk bir kenara bırakılırsa “özkardeşleri” Kürtleri de içerir.

“İlk Türkler”in Milâdi 1071’de Malazgirt’le Küçük Asya’ya (Anadolu-Mezopotamya) girdikleri benimsenir, genelinde.

Ancak yüzyıllar öncesinden Bizanslı büyük toprak sahiplerince ve daha çok aracı Karadeniz Yahudileri ve Ruslarca-tüccarlarca Ural-lardan, Sibiry’a’dan Türkistan’dan köle olarak getirilmiş olan pagan Türk-Türkmenlerce doluydu Küçük Asya. Ek olarak ülke nüfusunun büyük bölümü de Resmî Bizans (Ve Ermeni-s.b.) otorite ve Kilise tarafından ağır baskı ve zulüm altında tutulan heretik Hristiyan topluluklardı.

İşte, yerli Anadolu halklarca deyim yerindeyse Şah İsmail Öncesi Mehdi-Mesih olarak görülen Selçuklu-Oğuz Serdarı Süleyman Şah girdiğinde, işbu köle derekesindeki tüm çiftçilere toprak onu işleyenindir diyerek ve heretik halklar içinde resmî Hristiyanlık prangasını parçalayarak “özgürlük” getiriyordu.³

Şüphesiz çağının koşullarında devasa bir ilerlemeyi temsil eden işbu özgürlükçü düşün ve eyleminde Süleyman Şah’ın mensup olduğu Türkmen kabilelerinin heterodoksist özgür-eşitlikçi-paylaşımçı-dayanışmacı değerler üreten kolektivist/cemaatçi yapılanmasının da belirleyiciliği söylenebilir.

(Ne yazık. Mezopotamya “Uygar” kent ve kırnın bazergan-malpara-göz sosyo-ekonomik âleminin belirlediği Ekradî/Kürd kabile yapısı heterodoksi özgürlükçü-paylaşımçı-dayanışmacı değerleri değil de Ortodoksi mir-ağa-bey kulluğu üretmiş olduğu kimi Kürdoloji araştırmalarının da teyit ettiği hazin bir paradokstur. Yine de böyle bir negatif realiteye karşın Baba Tahiri Üryan, Seyyit Ebu’l-Vefa, Şeyh Şehabettin Sühreverdi Maktul gibi pek çok Kalenderi ve Alevi büyük Kürd erenlerin yetiştiği de malum olduğundan, konuyu dağıtmamak için kaydetmekle yetinip parantezi kapatıyorum.) (Pir Sultan çağına denk düşen zaman kesitinden itibaren ise Yavuz Osmanoglu, gerek bürokrasisinde kimi ekabir (seçkin)lerine ağırlıklı yer vererek gerek

Ekrad emaretleri şeklinde yarı-özerk hanlıklarda örgütleyerek zaten Şafi-Muavin-ye olan Kürd aşiretlerin-unsurların Şah-ı Merdan cereyanına kapılmalarının büyük ölçüde önüne geçmişti.)⁴

Kaynakça:

- 1 Esat Korkmaz, “Pir Sultan Abdal-Üçüncü Ölmem Bu Hain”, Alev Yn. İst., 2006
- 2 Hikmet Kıvılcımlı, “Dinin Türk Toplumuna Etkileri. İslâmda Toprak Sorunu”, Diyalektik Yn., İst., 1994, s.88 ve 127-129
- 3 Anton Josef Dierl, “Anadolu Aleviliği”, Ant Yn., İst., 1991, s.38-41
- 4 Meselâ bkz. Baki Öz, “Osmanlı’da Alevi Ayaklanmaları”, Ant Yn., İst., 1992, s.141-142

“PİR SULTAN DOSTLARI”NDA

“GİZİL KALMIŞ” BİR EREN-SEYYİT EBU’L-VEFA!

Hurremi komünard “Şah Ali” Babek’in gözlerini “Emevi Şah” Bahadır Battal’a oyduktan Pir Sultan Güldiken’i Kul Hüseyin’de, Alevi-Bektaşiliğin oluşumunda katkı yapan bir Heterodoksi erenin adının geçtiği anlaşıyor. Şimdiye kadar ilgili araştırmacılar dikkat çekmediğinden “gizil” kalmış.

Cahit Öztelli, 1984 Baskılı “Pir Sultan’ın Dostları” adlı eserinde Kul Hüseyin’den şu dizeleri aktarıyor:

*“Ebulmefâ ile bir kazan kurdum
Muhammed Bakır ile zuhura geldim
Eba Müslim ile bir teber çaldım
Bir zamanda cenk eyledim meydanda”*

Muhammed Bakır ve Eba Müslim bilinen tipolojiler menkıbe karışık olduğu için bir kenara bırakalım. Bu dizelerde, Ebulmefâ adlı bir pir mürşidliğinde “yoksullar lokması” niyetine karakazan kurulduğu görülüyor.

Yine aynı eserde, 16. yüzyılda yaşamış olup Alevi-Bektaşî Tekke şîrinin, Pir Sultan Abdal ve Şah İsmail Hatayî ile birlikte, üç temel direğinden biri olan Kul Himmet’ten aynı tıpkı basım dizeler görülmekte:

*“Emir Vefa ile bir kazan kurdum
İmam Bakır ile zuhura geldim
Eba Müslim ile bir teber çaldım
Bir zamanda cenk ederdim meydanda.”¹*

Bu dizelerde ise, Kul Himmet Üstadım’da Mehdi Bakır suretinde ve Teberdar Eba Müslim cengiyle kurulan aynı Bektaşî karakazan mürşidinin adı Emir Vefa diye geçiyor.

Hiçbir Alevi-Bektaşî araştırmasında Kul Himmət'in belirttiği ismiyle Emir Vefa diye bir dervişan-pir kişilik bulunmamakta. Keza, Kul Hüseyin'in belirttiği ismiyle Ebulmefâ diye bir tarihi ya da menkabevi (mitolojik) kişilik de yoktur. Belgesi de yok.

Evet, Ebulmefâ ya da Emir Vefa yok, ama "Anadolu Aleviliği"nin oluşmasında temel harçlardan olan Mezopotamya kökenli heterodoks derviş olan Ebul Vefa'nın varlığını biliyoruz.

Öyle anlaşıyor ki ya ozan (Kul Hüseyin) Ebul Vefa'yı v'yi m yazarak telaffuz etmiş; ya da şiirin elyazma aslından çevrilirken böyle harfleri karıştırarak verilmiş.

Keza Emir Vefa için de aynı şey söylenmelidir. Ozan (Kul Himmət Üstadım) Ebul Vefa'yı böyle "Emir" yazmadıysa elyazmasından çevirenin yanlışdır.

Saygın ve birikimli Türk halk kültür-folklor araştırmacısı olan Cahit Öztelli'nin de iki farklı Alevi halk ozanına ait işbu dizelerdeki aynı isim hatasını, aynı ismin iki farklı ve yanlış yazımını, ya farketmediği ya da sorgulamaya değer görmediği anlaşıyor. Çünkü anılan "Pir Sultan Dostları" eserde farklı sahifelerde geçiyor bu karışıklık ve yazar-araştırmacı bir açıklayıcı şerh düşmemiş.

PİR EBU'L-VEFAYİ KÜRDİ

İlk olarak 1918'de Fuat Köprülü'nün "Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar" adlı eserinde "çok büyük bir mutasavvıf" diye tanımlayarak dile getirdiği, daha tam ismi Tac'ül-Arifin Ebu'l-Vefa olan bu heterodoksi-İslâm şahsiyet ile ilgili takribi son yirmi yıldır epey araştırma yapılarak kalem tüketilmiş bulunuyor.

Büyük bir "Aleviolog" diyebileceğimiz üstâd Nejat Birdoğan'a göre insanlığın özgürleşme ve aydınlanma yolunda uğraş vermiş büyük erenlerden birisi. Şayet Ebu'l-Vefa kültürü olmasaydı Baba İlyas, Baba İshak, Geyikli Baba, Hacı Bektaş Veli kültürü dahi olamayacaktı. Giderek bugünkü Anadolu Alevilik-Bektaşiliğin şekilleneceği bile şüpheliydi. Böyle iddia da ediliyor.

Gerçekten, Anadolu Alevi-Bektaşî kültür ve mitolojik yapıtaşlarını-harçlarını Türkistan'lı-Maveraünnehir'li Pir Hacı Ahmed Yesevi ile Mezopotamya'lı-Irak'lı Pir Ebu'l-Vefa birlikte koymuş görünüyorlar. Gerçi Ebu'l-Vefa'nın ölüm tarihi Miladi 1117, Hacı Ahmed

Yesevi'ninki ise 1166'dır. Zaman boyutunda karşılaşmamış bile olabilirler. Ancak her ikisinde de kültür-düşün ve menkabevi motif ortaklığı görülmektedir. Bunlar Anadolu Aleviliğinde de umdelerdir.

Örnek olsun, kadın-erkek birarada yapılan cem ayinleri, her iki erenin meclislerinde şarap içilerek icra edilmekteydi. Tanrıya, Hakkate, ulaşmada şarap-meyde araçlardan biriymi tasavvufî âlemde, gördük. Pir Sultan da bu yolda "Bizim içtiğimiz dolu/doluların dolusudur/diye döktürüyordu.

Devir egemenlerin kadın-erkek birlikteliğine karşı bağnaz tepkilerini bertaraf etmek için, her iki erenin de bir tarafta pamuk bir tarafta ateş ortada kar olan nesneyi, "erenlerin himmetiyle (karın etkisiyle) ateşin pamuğu yakmadığı" mesajı ile göndermeleri menkıbesi her iki erende de ortaktır ki daha sonra bu, ilk Osmanlı dervişan-gazilerden Geyikli Baba'da ateş koru ile panbuk toplamak şeklinde bir revizyonla görülmektedir. Vesaire.

Ancak Hacı Bektaş Velâyetnamesi'nde "Hünkâr" Hoca Ahmed Yesevi "Hünkâr"ı Horasan'dan Rum'a (Anadolu) salan halifesi olarak geçer. Ama Velâyetnâme'de Ebu'l-Vefa görülmez.

Keza Pir Sultan nefeslerinde Ahmet Yesevi de pir olarak gösterildiği halde, Ebu'l-Vefa'ya hiç referans yoktur.

PİR SULTAN NEFESLERİNDE EBU'L-VEFA'YI ARAMAK

Bu yüzden, "Pir Sultanî ardıllar", olan Kul Hüseyin ve Kul Himmet Üstadım'da Ebu'l-Vefa'ya gönderme yapılmış olması ilginçtir ve önemlidir.

Pir Sultan peki niye Ebu'l-Vefa'ya atıfta hiç bulunmamıştır.

Ebu'l-Vefa ile ilgili, 1371 yılında Osmanlı'da "Vefaiye yanlısı" bir şeyh olan Ahmet Vasiti tarafından kaleme alınan "Menakıbnâme"sine bakılarak ve bu Pir Sultan'ın tüm nefesleriyle de karşılaştırılarak belki ortak motifler bulunabilir. Dolayısıyla da Pir Sultanın Ebu'l-Vefa'yı tanıdığı ve remz (gizil simge) dilli gösterdiği savlanabilir.

Ancak bu da ayrı bir çalışmanın konusudur.

Bu kitap çalışmamızın sınırları içinde Pir Sultan ve Ebu'l-Vefa sufist yollarının Futüvva umdeli bir ortak kavşakta kesişmiş olduklarına dikkati çekiyorum burada.

Çünkü Bağdat-Buhara arası kentlerde de (“ulu şar”larda) pir do-laşan Ebu’l-Vefa Bektaşiliği-Aleviliğin şekillenmesine yol açan bir heterodoksi müslümandır. Ve Menakıbnâmesi’nin aşıkâr gösterdiği gibi Rafiziliğe, Hariciliğe, Haramiliğe de şiddetle karşıtlık içindedir.

Çoğunluk Alevi-Kızılbaşî kalkışmalarda bulaşık görülen bu üç toplumsal-siyasî yönleri de olan bu hareketlere Pir Sultan dizeleri de karşıtlık gösteriyordu. Gördük ve sorguladık.

Pir Sultan’ın isyancı ruhlu ülküsü ile çoğu dizeleri çelişkilidir.

Menakıbnâmesi’nde Ebu’l-Vefa “İslâm’ın baldırıçıplakları” (sans-culottes) hareketi denilebilecek Haricilik’i islâha çalışan bir su-fist-müslüman eren olarak görülmektedir. Ama şu tenakuza dikkat çekmeliyiz ki, bir yüzyıl sonra kendi adına kurulmuş olabilen Vefaiyye adlı tarikat dervişlerince yönlendirildiği kimi araştırmalarca öne sürülen (Ahmet Yaşar Ocak) Babaici köylü-göçer yoksullar kalkışmasını kent-topraksoylu Selçuk düzeni vakaynâmecileri “Hariciler” diye damgalamaktadırlar.²

Peki, Hacı Bektaş Velâyetnâmesi ve Pir Sultan nefeslerinin aksine Kul Hüseyin ve Kul Himmet Üstadım neden özellikle “Ebu’l-Vefa” ismini telaffuz etmişlerdir, diye sorulabilir.

Cevap olarak denebilir ki Ebu’l-Vefa soyundan geliyorlardı.

Gerçekten de, Ebu’l-Vefa soyundan gelen Ocakları, Nejat Birdoğan şecerelerini de yayımlayarak, açıklamaktadır.³ Bunlar Malatya’da Mineyik Ocağı, Elâzığ’da Sün köyü Ocağı, Tunceli’de Hozat-Bargın Ocağı ve Pir Sultan’ın “Ulu Şahr”ı Sivas’ta Divriği-Ömerli bucağına bağlı Karageban Ocağıdır. Tüm bu Ocaklar Alevilerin soyağaçları halkasında Ebu’l-Vefa bulunmaktadır.

Ebu’l-Vefa’yı, değişik telaffuzlu da söylemeler, nefeslerinde telaffuz eden iki Alevi ozan yani Kul Hüseyin ve Kul Himmet Üstadım Sivas’lıdır.

Bunun da ötesinde, Kul Himmet üstadım soyağacını Ebu’l-Vefa’ya bağlayan Sivas-Divriği Karageban’lıdır.

* * *

Özellikle soyağacına göre hem anne hem baba tarafından Kürd olduğu görülebilen heterodoksi-müslüman derviş Ebu’l-Vefa’nın Ortodoks-sünni hilafet İslâmî rejimin zulmünden kaçarak “Doğu Anadolu”nun “dağlık bölgeleri”ne (Kuzey Mezopotamya, “Bilad-ı Ek-

rad/Bilad-ı-Cebel) Meymune isimli annesiyle birlikte gelmiş ve o bölgelerde epeyce dolaşmıştı ki, Menakıbnâmesi'nde ifadesini bulduğu gibi "Güneş balçıkla sıvanamazdı."

Kimi araştırmacılarca bu dağlık alanın Dersim-Tunceli olduğu savları Tunceli ve civarı Elazığ, Malatya, Sivas bölgelerinde Ebu'l-Vefa Ocakları bulunmasıyla da onaylanabilir.

Ebu'l-Vefa'nın kimi halifeleri kendisi gibi Kürdtü. (Macid-i Kürdî gibi) Ancak Şeyh M. Turkmani, Şeyh Boğa bin Batu, Şeyh Turhan, Şeyh Tekin gibi Türk olan halifeleri de vardı. Bunlar "Alevi aydın zümre"ler.

Keza, Pir Sultan Şafağında, 1509'larda, Mehdici-sosyal kalkışma yapan Şah Kulu hareketi, bir Türk(men) hareketi diye tarihe yazılmıştır. Ama, hareketin "bazergânoğlu, mütevellî oğlu" gibi "mal sahibi" Türk zadeganlarını da hedef aldığı Osmanlı belgelerinden sabittir.

Bunun gibi, "Pir Sultan döneminde" 1578 ve 1589, kendini Şah İsmail ilân eden bir "düzmece"nin (Kızılbaş-kalkışma önderi-s.b.) hareketine Malatya-Elâzığ arasındaki İzoli, Hekimhan'daki Rişvan, Malatya Eşkanlı, Şoydanlı, Bezkiler, Maraş Mihriman'lar, keza Tunceli Kiğı'dakiler Kürd boyları ile öteki Türk boyları yoksullar birlikte katılırken, Osmanlı Yezid Padişah fermanlarından anlaşılıyor ki hareketi bastırmaya Malatya, Bozok, Ayntap, Kiğı'nın Türk Kürd Yezid beyleri memur edilmekteydi.⁴

Yine de gökteki yıldızlar kadar çok örnekler vermeliyiz. Çünkü Anadolu-Mezopotamya'lı emekdar Ekrad'ın Şah-ı komünardan cereyanına kapılmaları önündeki set/engellere bundan önceki bölüm sonunda parantezlerimizde değinmiştik.

Hülasa. Gökteki yıldızlar kadar örnekleri çoğaltılabilir.

Ebu'l-Vefa'nın Kürdlüğü gibi Pir Sultan Abdal, Şah İsmail Hata-yî-Şah Kulu'ların Türklüğü şeklinde/şeklindeki bakış açısı Anadolu Kızılbaş-Alevi sorunsalını açıklamada sınıf eksenli bakış boyutuyla tamamlanmazsa anlaşılabilir. Evet, Alevilik 72 milletten beher çiçekleri bal eylemiş olabilir ama köylü-göçer yoksullar ve kent emekdarları gülleridir bu, beyler bazerganlar-varsıllar devedikeni değil. Zaten bu durum "Pir Sultan-Fütüvva Hırkası" çalışmamızın akışı içinde görülüyor.

Kaynakça:

- 1 Cahit Öztelli, “*Pir Sultan Dostları*”, Özgür Yn., İst., 1984, s.228; s.92
- 2 Babailer Sosyal Kalkışmasının “ağırlıklı olarak” Vefaiye dervişlerince örgütlendiği ve yönetildiği hk. Bkz. A. Yaşar Ocak, “*Babailer İsyanı*”, Dergah Yn., İst., karşıt tez hk. Hamza Aksüt., “*Alevi Erenlerin İlk Savaşı (1240)*”, Yurt Yn., Ank., 2006, s.135-145, Ebu'l-Vefa'nın Rafizi-Harici karşıtlığı hk. İse s.147
- 3 Nejat Birdoğan, “*Anadolu ve Balkanlarda Alevi Yerleşmesi Ocaklar. Dedeler. Soyağaçları*”, Mozaik Yn., İst., 1995, s.144-145 vd.
- 4 Baki Öz, “*Osmanlı'da Alevi Ayaklanmaları*”, Ant Yn., İst., 1992, s.167, 198-199, 203 vd.

ŞARK'IN GENÇ İŞÇİLER VE BALDIRIÇIPLAKLAR ŞÖVALYELİĞİ: FÜTÜVVET (CİWANMERDAN)!

Rum (Anadolu) Selçuklularından itibaren Küçükasya kentlerinde önemli bir güç odağı olan çırak-işçi/usta-işveren “toplumsal kardeşlik” örgütlenmesi Ahilik’in kökeni, Mezopotamya-İran-Horasan kaynaklı Fütüvvet Hareketidir. Fütüvvet’in özü “kahramanlık fazileti” olan gençlik, özellikle de genç işçi-zanaatkâr demekleri olup bunlar sözkonusu coğrafyada ilkçağdan beri var idi. Prof. Geo Widengren başta Mezopotamya olmak üzere “İran kültürünün hâkimiyetindeki sahalar-da” daha Zerdüşt öncesi devirlerde (M.Ö. 1000’li yıllar) bekâr gençlerden oluşan Mairya denilen teşkilatların bulunduğunu ifade ediyor. Ortaçağda Bizans ve Sasani coğrafyasında da varlığını sürdüren bu teşkilatlar, İslâma tasavvufla kaynaşarak taşındılar.

Fütüvvet, sözcük olarak “erlik, yiğitlik, cömertlik” demektir ve “adaletçi insanlık” diyebileceğimiz Mürüvvet ve “kardeşlik” uhuvvet ile birlikte anılmaktadır. Abdülbaki Gölpınarlı, Fütüvvet örgütlenmesini, Horasan kaynaklı olduğunu belirttiği bir tasavvufi akım olan Melâmetilik ideolojisinin doğurduğunu söylüyor. Sufilerin kendilerini “zühdçü seçkinler” olarak giderek halktan ayırmaları ve zenginlerin “kamusal” vakıflarından beslenen parazitler haline gelmeleri karşısında “tasavvuf içinde tasavvufa tepki” olarak Horasan Melâmetiyesi çıkmıştır. Melâmeti ideolojiye göre kendini hakk’a veren, varlığını yoğunu halka vermeli, nefsiyle savaştığı gibi yaşam savaşında da varolmalıdır. Yani çalışmalı, yaşamalı, aynı zamanda başkalarıyla paylaşarak yaşatmalıdır. Kimse kimsenin sırtından geçinmemeli, herkes elinin emeğiyle yaşamalıdır. Bu “anarşist” Melâmeti ideolojinin halka yayılması işçi-zanaatkâr ve esnafları teşkilatlandırmayla olacağından, giderek işçi-

işsiz gençlik dernekleri de bu akımın cezbisine giriyorlar. Kaynağında işsiz-güçsüz gençlerin bulunduğu Fütüvva hareketinin, ancak “dinsiz” İslâm komüncüleri Karmatilerden itibaren işçi-zanaatkâr meslek kesimleri ile kaynaştığı ve giderek din-aykırı görüşleri benimsedikleri de kimi araştırmacılar ileri sürüyorlar.

Kuru zühdcü-zikirci Irak-Basra sufizmine tepki de olan Mezopotamya-İran-Horasan Melâmetiyesi içki, aşk, coşku-cezbe, raks-dans ve saz yüklü fışkırıyor. Çünkü bütün bu öğeler (üretim ilişkileri şimdiki konu dışı edersek) atelye/işlik çalışanlarına, eşçi-zanaatkârlara üretim sürecinde “ritm”, dolayısıyla yani verimlilik sağlamaktadır. Örnek olsun, Ahmet A(?)lâki “Ariflerin Menkıbeleri”nde Mevlana’nın dansını/raksını (semai) nasıl emekçilerin çekiş şakırtılarını duyarken yaptığını hikâye ediyor.

AHİLİK! FEODALİTE’DE SERMEYA-EMEK KARDEŞLİK (!) KURUMU

Ahiler kent yönetimini bile bizzat ele geçirmektedirler. “Onların hegemonyası altında pek çok Anadolu kenti siyasi özyönetim elde etti (Gordlevsky). Bu durumda, Batı’da kapitalizm gelişirken kentlerde esnaf ve zanaatkârların (orta sınıfın) durumunu güçlendirip burjuvalığa yükseldiği, devrimci güç oluşturduğu, ancak Anadolu Selçuklu’da ve Osmanlı’da ekonomik-toplumsal yapının ulaştığı aşama sonucu kentlerdeki esnaf ve zanaatkârlara böyle bir misyon yüklediği şeklinde tezi ileri süren R. Yörükoğlu tartışılır. Doğu’da merkezi feodalitenin gelişmiş uygarlık düzeyi, kentlerde burjuvalığa sıçrama fırsatını Batı’dan yüzyıllarca önce yakalamış, ilerliyordu. Öyleyse kesintinin nedenleri araştırılmalıdır. Ama bir neden, önce Uzakdoğu Moğol-Tatar gücünün, sonra da Batı/Avrupa gücünün “sömürgecilik” olgusundadır.

MEZOPOTAMYA-İRAN’DA AYYARUN/ŞUTTAR HAREKETİ

Araştırmalar Ahilik’in kökenini 8. yüzyıllarda “İrak, Suriye, İran” vs. ülke, kent ve kasabalarında örgütlenmiş ve Ayyarun/Şuttarlar diye adlandırılan hareketlere bağlamaktadır.

Gordlevsky, Fütüvvet düşüncelerinin Urfa’da, Suriye kıyısında Halife En Nasır devrinde “çoktan” yaygınlaşmış olduğunu belirtmek-

te, kitabının bir yerinde de Anadolu Ahilerinin fütüvva geleneklerinin Mezopotamya kaynaklı olduğunu göstermektedir (Anadolu Selçuklu Devleti, Onur Yay.).

Faik Bulut da “Suriye, Cezire, Acem-i Irak, Horasan ve diğer yerlerde” daha sonraları İsmaili-Karmati gibi İslâm emekçilerinin dinaykırı-mistik toplumsal-devrimci cereyanlarının dayanağı olan “Bal-dırıçıplaklar”ın özerk milisler teşkil ettiği Ayyarun/Şuttarlar diye anılan hareketlere vurgu yapıyor (“İslâm Komüncüleri”, Doruk Yay.). Ahilik’in kökünün beslendiği toprağın Mezopotamya olduğunu gösteren örnekleri uzatmaya gerek yok.

Başlangıçta işsiz, serseri, hırsız, haydut vb. genç lumpen emekçilerden oluşan, daha sonra aralarına esnaf, zanaatkâr, el-işçilerinin de katıldığı ve “eşitlikçi eğilimler”e sahip olan bu Ayyarun/Şuttarlar (F. Köprülü bunların kimi ülkelerde Zanaat-ira, Fityan/Fütüvvetdaran, Runud vb. şekillerde zikredildiğini söyleyerek isim literatürünü zenginleştiriyor) kendi başlarına örgütlenmiş olan ve derebey yönetici ve zenginlerine dehşet saçan çetelerdi. Zamanla beylerarası rekabet ve kavgada ücretli asker olarak da istihdam ediliyorlardı.

Neticede, 12. yüzyılda zamanın Sünni-İslâm Halifesi En-Nasır bu hareketi bir kurallar bütünlüğü içinde yeniden düzenlemiş, kendisi de bizzat bu oluşumda yer alarak Fütüvva şalvarını giymiştir. Selçuklu Sultanı I. İzzettin Keykavus da 1214’te bu Fütüvva (Ahi) teşkilatı içine girmiştir.

Böylece Hareket’in “anarşik öğelerden” arındırılması, feodal düzenin ve devletin kontrolü altına alınması amaçlanmıştır.

Öyle ki, ilk zamanlarda Mezopotamya’da-İslâm ülkelerinde kentlerde zengin sınıflara ve hükümet güçlerine karşı tedhiş uygulayan bu Fityan/Ayyarın isimli Fütüvvet üyeleri (S. Yerasimos) birkaç yüzyıl sonra Küçükasya’da Ahilik kurumuna evrildiğinde “anarşi” ile mücadele etmekte, “huzursuzluk yaratanları” kent dışına çıkartmaktaydılar (E. Werner).

Bir Marksist olmadığı halde tarihin materyalist açıklanması yöntemine başvurmaktan kendini alamayan “Kemalizmin Harika Çocuğu” Fuad Köprülü, Ahiliğin dayandığı “ahlâki prensipler” olan Fütüvva’nın en önemli işlevinin “sermaye ile say(emek) arasında açık veya kapalı daima mevcut olan çarpışmalarda sermaye aleyhinde, yani o

devir cemiyetinin içtimai nizamı aleyhinde harekette bulunulmasına engel olması” olduğunu belirtmektedir. F. Köprülü Ahilik Kurumu/Fütüvva kültürünün Sermaye/Emek mücadelesini Şeyh/Mürîd ilişkisine irca ederek sulandırdığını, salt kentlerde değil köylere kadar her tarafta yayılmış zaviyeleri sayesinde temeli genç ve bekâr işçiler olan Ahilik teşkilatına en büyük ricalden, zengin tacirlere, şeyhlere, âlimlere, hırfet erbabına, hatta işsiz-güçsüz serserilere kadar her türlü sosyal tabakalara mensup insanların girmesiyle, bu teşkilatın nasıl “toplumsal kaynaşmanın” (düzenin!) önemli bir ayağı haline gelmiş olduğunu gözler önüne sermektedir (F. Köprülü, “Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşı”)

“İLK AHİLER” TARTIŞMASI

Nejat Birdoğan, “Ahilik-Alevilik Etkileşimleri” başlıklı incelemeğinde Osmanlı vakanüvisti Aşıkpaşaoğlu’nun “Ve hem Rum’da (Anadolu’da) dört taife vardır kim mi misafirler içinde anılırlar. Biri Ahiyan-ı Rum” cümlesinde geçen “misafirler” sözcüğüne dikkat çekerek, böylece ünlü tarihçiden 400 yıl önce gelseler bile hâlâ “misafir” olarak anılan bu Ahiler tayfasının Anadolu’dan önce başka “iklimlerde” (memleketlerde) bulunduğunun kanıtlandığını bildiriyor (N. Birdoğan, Anadolu Ahiliğinde Yol Ayrımı, Mozaik Yay.). Zaten şimdiye kadar Ahilik’in kökenine dikkat çeken referanslarımız, bu kurumun Anadolu-Türk kaynaklı olmadığını kanıtlamaktadır.

“Doğu Araştırmacı”/Oryantalist ve Tarihçi Claude Cahen, Belleten 197de “İlk Ahiler Hakkında” çarpıcı saptamalar yapmıştır. Cahen, Cullabi tarafından Ahi Farac Zengani’nin 1065-1066’da öldüğünün belirtilmesinin, bir Ahi hakkında söylenmiş, bilinen en emin ve en eski söz olduğunu yazmaktadır.

FÜTÜVVVA GENÇLER OCAĞI YURDU: MEZOPOTAMYA

Melâmetiliği Horasan kaynaklı gösteren Gölpınarlı, bu çıkış yerinin nedeni konusunda maddi-nesnel tutarlı bir gerekçe belirtemiyor. Üstelik Cüneyd-i Bağdadi’nin “Doğruluk Horasan’da-Fütüvvet Şam’da” sözlerini aktarırken kendi Horasani teziyle çelişmiş oluyor. Çünkü ortaçağ literatüründe Rum, nasıl “Anadolu” demekse, Şam da

bugünkü Malatya, Maraş, Antep, Adıyaman'ı içine alırsak, "kısmi Mezopotamya" demektir. "Anadolu Selçuklu Devleti" çalışmasında ise Gortlevsky, Fütüvva düşüncelerinin Urfa'da, Suriye kıyılarında çoktan yaygınlaşmış olduğunu, Fütüvva geleneklerinin Mezopotamya kaynaklı olduğunu yazıyor. Faik Bulut da, Fütüvvanın "milis gençlik kesimi" dediği Ahdat'ın Şam'dan-Amid'e (Diyarbakır'a) kadar "Suriye" merkezli olduğunu belirtiyor. Claude Cahen de Ahdat'ın Suriye ve Mısır (bir kesimi) kadar Bizans illerinde Fütüvvet mensuplarının, yani Fityan'ın özdeşi kuruluş olduğunu ifade etmektedir. Yine F. Bulut yazıyor ki, şehir hayatının gelişmesi Abbasi döneminin sonlarında esnaf dışındaki halk arasında çeşitli kent bağları temelinde kasaba milislerini çıkartıyor. Bu grupları çoğunlukla Fütüvvet denilen "Yiğitler Ocağı/Delikanlılar Yatağı" bilincini temsil ettikleri "en alttakiler" oluşturuyor. Bu Fütüvva ocakları merkezleri olarak Suriye, Cezire, Acem-i Irak, Horasan ve "diğer yerler"i sayıyor. Hemen belirteyim, Ortaçağda Arap müverrihleri Mezopotamya coğrafyasına "El-Cezire" diyorlardı.

Toparlayarak noktalarsak, ilkçağlardan beri Mezopotamya (ve diğer yerler) kent uygarlık alanlarında benzer ekonomik-toplumsal şartların ürünü benzer kültürel-fikirselsel ve örgütsel oluşumlar olan gençlik, genç emekçiler demekleri doğmuş ve gelişmiştir. Bunlar çeşitli halklardan ve inançlardandır. İranlı, Arami, Arap, Rum, Ermeni, Kürd, Nebati vb. Aynı şekilde başlarda çeşitli "en alttakiler" meslek gruplarındandır. Seyyar satıcılar (çerçiler), baldırıçıplaklar, işsizler, hapisane kaçkınları, ayaktakımı, başıbozuklar, yankesiciler, işporcalılar vb. esas işçi-esnaf olan bu gençlik örgütlerindeki başlıca "meslekler"dir. Bu hareketleri verilen isim Fütüvvet, Arapçadır ve mensuplarına da Feta/Fata "yiğit" denmekteydi. Çoğulu Fityan'dır. (? Fedayin) Suriye'de Ahdas (Mürüvvet, yani olgun adam Mard/Merd) mensubu. Küçükasya'da örneğin Rind (çoğulu Runud "ayaktakımı, serse-ri"), zanaat-ira "el-işçileri" ve İran'da-Farsta ve Mezopotamya'da Civanmerdan "Genç erkekler" gibi isimlerle de anılıyorlardı.

ANARKO-KOMÜNAR AYYARUN VE DÜZENİÇİ OPERASYON

İşsiz kaldıkları veya merkezi otorite zayıfladığı gibi zemini müsait buldukları zaman büyük merkezlerin "içtimai nizamı"nı bozan bu sınıfı, batılı oriyentalistlere de referansla Fuad Köprülü "Heroisme

hors lois” yani “kanundışı kahramanlık” ya da “Şark-İslâm Şövalyeliği” olarak nitelendiriyor. Bunların Abbasi devletine, servet sahiplerine ve özellikle tüccarlara karşı ayaklanan, yoksulları gözeterek eşitlik isteyen kesimini Faik Bulut Ayyarlar ve Şuttarlar diye belirtmektedir. Claude Cahen’de Ayyarlar “Yasadışı insanlar” diye tanımlanıyor ve şunlar yazılıyor: “Sasani imparatorluğunun hemen bütün kentlerinde gençlerden militan gruplar vardı. Bunlar, Fransız büyük devriminin sansculotte (külotsuzları) gibi bir sövgüyü kendileri için şeref adı olarak, aynı gururla haykırmaktaydılar. “Ayyarun” (serseriler, yani yasa dışında adamlar)...belirli bir meslekleri yoktur... Kimi zaman ise zanaatçıdırlar veya herhangi bir iştedirler ve devlet otoritesinin çöktüğü zamanlarda zenginlerin mahallesini talan etmek amacıyla karanlıklardan çıkmakta (dırlar)” Cahen, bazı kaynakların ise Fityan’ı “barış-sever insanlar” olarak anlattığına da dikkat çekiyor. Fuad Köprülü de Ayyarlar’ı “büyük şehirlerde fırsat bulduka haydutluk, hırsızlık, kabadayılık, dâhili mücadelelerde veya serhatlerde gönüllü veya ücretli askerlik eden, bir kısım mensublarının esnaf teşkilatına dâhil olması dolayısıyla onlarla da rabitası olan, işsiz kaldıkları veya zemini müsait buldukları zaman büyük merkezlerin içtimai nizamını bozan-sınıf” diye tanımlıyor. Faik Bulut da bir yerde Ayyarun ve Şuttar Baldırıçiplaklar hareketinin “iltılalci”, bunlarla birlikte hareket eden esnaf-zanaatkârların ise “barışçıl” kuruluşlar olduğunu yazıyor.

İslâm-derebeyi (feodal) düzene karşı sistemli ve merkezi fikir, eylem ve örgütlenmeyi oluşturan İsmaili-Batini komünistik hareketler de, büyük ölçüde işçi-esnaf teşkilatlarıyla içiçe geçen bu anarşizan Fütüvva gençlik hareketlerine nüfuz etmeye ve onu dindışı yöne çekmeye başlıyordu.

Bu gelişme sonucunda Abbasi rejimi de tedbir almış, Bağdat’ta halife Nasiridinillah (1185–1215) Fütüvva teşkilatına girmiştir. Kökeni Zerdüştlük olduğu söylenen bele kuşak bağlamış ve fütüvvet giysisi şalvar’ı giymiştir. Halife, Konya’daki Selçuklu Sultanı Keykavus’u da teşkilata sokmuş, ona kemer (kuşak) ve şalvarı göndermiştir. (Kısa not, bugün Doğu Anadolu’da/Mezopotamya/ hâlâ kullanılan, kullanımı kod pantolon vb. nedeniyle olmadığı yerlerde ise “bayramlık”-folklorik ayağa giyilen şalvar, ortada kumaş bolluğu oluşturmaktadır ki bu durum iş’te/çalışmada rahat hareket sağlamaktadır./H. Zübeyr Ko-

şay/Ancak bu kumaş bolluğu, koyun kuyruğu formunu andırdığından olacak paranoyak-şöven burjuvazi (“kuyruklu Kürd”) tabirinin uydu-rulmasına yol açmıştır.) Halife, Fütüvva’ya dâhil olunca “anarşist” (baştanımaz) yapılarından dolayı iki yanı yontan bıçak gibi olan Fütüvvet hareketini bir “serseriler mecmâi” olmaktan çıkarmaya çalışmış, devlet erkânını, büyük ricali ve zengin-zagân sınıfı da bu teşkilat içine çekerek Fütüvvet düzenden yana yontmaya başlamıştır. Gerçekten de ilk zamanlarda Mezopotamya ve Önyasya’da gerek eski, gerek İslâmî dönemlerde zengin sınıf mensupları ve rejim otoritelerine karşı tedhiş uygulayan bu Fütüvvet/Ayyarun teşkilatı mensubu “Fityan devrimciler” (S. Yerasimos), birkaç yüzyıl sonra Küçükasya’da Ahilik kurumuna dönüştüğünde “anarşi” ile mücadele etmekte ve “huzursuzluk yaratanları” kent dışına çıkarmaktadırlar (E. Werner). Böylece “Toplumsal kaynaşma”nın organları olmaya başlamışlardır (C. Cahen). Yine de Selçuklu kronikçisi İbni Bibi’nin Fityanları “serseriler” sıfatlarıyla nitelendirdiğine bakılırsa bu dönüşüm “sancılı” gerçekleşiyor. 14. yüzyılda, Tancalı (Fas) gezgin İbni Batuta, Küçükasya’nın hemen her kent, kasaba ve köyde başlarında Ahi reisler (Reis-ül Fityan) bulunan bu Fütüvva zümrelerine rastlamıştır. “İşçiler” gündüzleri çalışmakta, geceleri zaviyelerinde Reis başkanlığında toplanmakta, konuksever-yardımseverler olup sohbet ve sema/raks eylemekte, tam düzeniçi unsurlar olarak tekamül etmiş görünmektedirler.

Rum Selçuklu Devleti-düzeninde sermaye ile say (emek) arasında açık veya kapalı mevcut olan çarpışmalarda sermaye aleyhinde yani o devir cemiyetinin içtimai nizamı aleyhinde harekette bulunmasına mani olan şeyin, patron ile işçi çatışmasını, şeyh ile mürid ilişkisine benzer hale koyan “Fütüvvet ahlaki prensipleri” olduğunu söyleyen Fuad Köprülü’nün savı Fütüvva’nın bu gelişimi itibariyle değerlendirilmelidir.

Fransız oriyantalisti Paul Wittek, 15. yüzyıl başlarındaki “tasavvufî tanrı aşkıyla kaynaşmış önünde bütün dinlerin silindiği insaniyetçi bir komünizm” diye tanımladığı Şeyh Bedreddin Hareketi yenildikten sonra bile, bu toplumsal “tehlike”nin bitmediğini gören Osmanlı rejiminin Hacı Bayram Veli şahsında düzeniçi toplumsal dayanışma reformculuğuna desteğine dikkati çekmektedir. Gerçekten de çeşitli kaynaklarda Hacı Bayram Veli’nin Fütüvveti yeniden düzenleyen re-

formu yaptığı yazılıyor. Müridleriyle birlikte, tef ve dümbelekleriyle “toplumsal dayanışma fonu” için Ankara sokaklarında dilenmekteydi-ler. Halife Nasiridinillah’ın “tepeden” başlattığı düzeniçi operasyonu “taban inisiyatifi” ile Hacı Bayram Veli doruğa çıkarmaktadır.

Burada bırakırsak eksik kalacak. Exmêde Xani, 17.yüzyılda Kürtlerin emekçilerinin gücünü görmüyor, güvenmiyor. İranlı Zaloğ-lu Rüstem “kahramanlığında”, Arablı Tayy kabilesinde Hâtem “cömertliğinde” olan “mürüvvet” sahibi mirlere gözlerini çeviriyor. Fütüvvet tam da “kahramanlık, cömertlik, mürüvvetlik” değil miydi? Böylece Irak-Bağdat’tan Küçükasya Konya ve Ankara’ya uzanan Fütüvvet’in düzeniçine çekilmesi operasyonu Mezopotamya-Cizre’de sürdürülüyor.

27-30 Temmuz 2000-Elazığ

- 1 Asım Bezirci, *Pir Sultan-Yaşamı, Kişiliği, Sanatı, Bütün Şiirleri*, Evrensel Bas. Yn. İst., 1994
- 2 Pir Sultan üzerine bkz. İsmail Kaygusuz, “*Alevilik-İnanç, Kültür, Siyaset Tarihi ve Uluları*”, Alev Yay., C.I, İst. 1995; Atilla Özkırımlı, “*Toplumsal Bir Başkaldırının İdeolojisi Alevilik-Bektaşilik*” Cem Yay. İst. 1990, s.129-180; R. Yörükoğlu, “*Okunacak En Büyük Kitap İnsandır*” Alev Yay. İst. 1990, s.164-256-261; Mehmet Bayrak, “*Alevilik ve Kürtler*”, Özge Yay. İst.1997, s.200-238; Fikret Otyam, “*Hu Dost*”, Nefes Yay. İst. 1994, s.88-95; Abdülbaki Gölpınarlı, “*Pir Sultan Abdal*” Varlık Yay. (Milliyet’in eki), İst.1995; Orhan Ural, “*Pir Sultan Abdal*”, Ant Yay. İst. 1990 (Efsanenin roman-sı denemesidir-sb); Baki Öz, “*Osmanlı’da Alevi Ayaklanmaları*”, Ant Yay. İst. 1992; Rıza Zelyut, “*Özkaynaklarına Göre Alevilik*”, AKY Yay, İst. 1990; Esat Korkmaz, “*Pir Sultan Abdal-Üçüncü Ölmem Bu Hain*”, Alev Yay. İst., 2005; Cahit Öztelli, “*Pir Sultan Abdal-Yaşamı ve Bütün Şiirleri*”, Özgür Yn., İst., 1989; (1); “*Pir Sultan Abdallar*” (Hzm. İbrahim Aslanoğlu), Erman Yn., İst., 1984; Cahit Öztelli, “*Pir Sultan’ın Dostları*”, Özgür Yn., İst., 1984; Cahit Öztelli, “*Bektaşî Gülleri*”, Özgür Yn., İst., 1985; Ahmet Gökbel, “*İnanç Tarihi Açısından Sivas*”, Kitabevi Yn., İst., 2004
- 3 Erdoğan Çınar, “*Kayıp Bir Alevi Efsanesi*”, Kalkedon Yay. İst. 2007; Araştırmacının “*ezberi bozan*” ilk iki eseri; “*Aleviliğin Gizli Tarihi*”, Chiviyazısı Yay. İst. 2005 ve “*Aleviliğin Kayıp Bin Yılı (325-1325)*”
- 4 Evliya Çelebi *Seyahatnamesi*, Üçdal Neşriyat, C. I-II, s.420 (EÇS)
- 5 Baki Öz, age, s.129
- 6 EÇS, C. II, s.523-524
- 7 Meselâ en belirgin olarak; bkz. R. Yörükoğlu, age, s. 141-143 vd.
- 8 “Bedesten” için bkz., *İslâm Ansiklopedisi*, C. II, ilgili maddesi (Osman Ergin)
- 9 Fuad Köprülü, “*Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuruluşu*”, Ötüken Yay. İs. 1986, s.115
- 10 Krş. Abdülbaki Gölpınarlı, “*100 Soruda Tasavvuf*”, Gerçek Yay. İst. 1985, s.111 vd.
- 11 *İslâm Ansiklopedisi*, C. VIII, “Mürrüvvet/Mürü’a” maddesi.
- 12 F. Köprülü, age, s.117-119

- 13 A. Gölpinarlı, “100 Soruda Tasavvuf”, s.118
- 14 Hayyam, “Bütün Dörtlülükler”, Cem Yay. İst. 1998, s.20
- 15 Babailer için bkz. İbni Bibi, “El Evamirü'l-Ala' iye Fi'l-Umuri'l-Ala' iye (Selçuk Nâme), Kültür Bakanlığı, Ankara, 1996, C.II, s.49 vd.
- Şeyh Bedreddin-Börklüce Mustafa- Torlak Kemal için ise bkz. “Tarih-i Eb'ül Faruk” yazarına göre, aktaran A. Cerrahoğlu, “Şeyh Bedreddin Meselesi”, Çığ yay. İst. 1996, s.26; “Hulafau Raşidinci ilk İslâm sofuluğu toplumunun ilkel komünalimsi düzen tasviri için bkz. Hikmet Kıvılcımlı, “Dinin Türk Toplumuna Etkileri”, Diyaletik Yn., İst., 1994, ilgili sayfalar
- 16 Bu konuda “kılavuz kitap” olarak, bkz. Paul Vittek, “Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu”, Kaynak Yay., İst., 1985
- 17 “İbni Batuta Seyahatnamesi-Seçmeler”, Hzm. İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bk Yn., Ank., 1981
- 18 Nejat Birdoğan, “Anadolu'nun Gizli Kültürü-Alevilik”, AGKA, Berfin Yay., İst. 1995, s.126
- 19 Nejat Birdoğan, AGKA, s.136; Baki Öz, age, s.172
- 20 Anton Josef Dierl, “Anadolu Aleviliği” Ant Yay. İst. 1991, s.40
- 21 Nejat Birdoğan, AGKA, s.124-125; A.Gölpinarlı, “Pir Sultan Abdal”, s.7; Dr. Selahattin Tansel, “Sultan II. Bayezit'in Siyasi Hayatı”, MEB Yn., İst., 1996 age, s.248, Baki Öz, age, s.164
- 22 N. Birdoğan, AGKA, s.134
- 23 Baki Öz, age, s.165; Zeki Coşkun, “Aleviler, Sünniler ve ... Öteki Sivas”, İletişim Yay., İst., 1995, s.71
- 24 Ahmet Yaşar Ocak, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Sufilik-Kalenderiler” TTK Yay. Ankara, 1999, s.128; İ. Kaygusuz, age, s.365-368
- 25 İ. Kaygusuz, age, s.365
- 26 İ. Kaygusuz, age, s.377-381
- 27 Baki Öz, age, s.165
- 28 Dönemin Şehzade Osman Raporu, aktaran S. Tansel, age, s.250-251
- 29 “Tarihi Abu'l-Faruk” yazarına göre aktaran A. Cerrahoğlu, age, s.27
- 30 İbni Bibi, age, 204-205
- 31 Şahkulu için bkz. Baki Öz, age; S. Tansel, age; Nejat Birdoğan, AGKA; R. Yörükoğlu, age; Zeki Coşkun, age; İ. Kaygusuz, age.
- 32 Dukas, “Bizans Tarihi”, İst., 1956, s.68-70
- 33 Böyle bir isimde yolak'ın (İbahiye!) tarihsel olarak çıkışı, gelişmesi, boyutu ve içeriği araştırılmadan önce egemen tarihnamecilerin yakıştırması mı olduğu, yoksa gerçekten de varolup olmadığını öncelikle saptamak gerekir.
- 34 İslâm Ansiklopedisi, C.V, “Hariciler/Al-Havaric” maddesi.
- 35 “Köylü İktidarı” deyimi için bkz. Gordlevsky, “Anadolu Selçuklu Devleti”, Onur Yay., Ankara, 1988
- 36 Örneğin bkz. İbni Bibi, age.

- 37 Erdoğan Aydın, “*Osmanlılar-Nizam-ı Âlem’in Yazısız Tarihi*”, Su Yay., İst. 1999, bkz. “*Osmanlı: Heterodoks Bir Gaza Beyliği*” III.Bölüm, s. 51 vd.
- 38 A. Gölpınarlı, age, s131
- 39 Evliya Çelebi *Seyahatnamesi*, Üçdal Neşriyat, İst. 1984-1986
- 40 Kr., Ahmet Yaşar Ocak, “*Zındıklar ve Mülhidler*” Tarih Vakfı Yurt Yay. İst. 1998 (ZM)
- 41 EÇS, C.II, s. (?)
- 42 EÇS C.II, s.858
- 43 bkz. *Nesimi Divanı*, Akçay Yay. İst.; İ. Kaygusuz, age, s.275-329
- 44 E. Çınar, “*Alevilik’in Kayıp Bin Yılı*”
- 45 “Işık Bahçeleri” eser için bkz. Ayrıca, Şehabettin Suhreverdi Maktul ve “Işıkların Işığı” teoremi hakkında Nejat Birdoğan, “*Anadolu ve Balkanlarda Alevi-Bektaşî Yerleşmeleri*”, Mozaik Yay., İst.1995, s.116-117; A. Yaşar Ocak, ZM, s.49
- 46 Muhyiddin Ül-Arabî’nin Vahdet-i Mevcutçu Panteist öğretisi için bkz. A.Yaşar Ocak, ZM, s.50
- 47 Aya Yorgi-Hızır İlyas özdeşliği hakkında bkz. A.Yaşar Ocak, *Belleten*/214
- 48 *Nesimi Divanı*, Akçağ Yay.; İ. Kaygusuz, age,s.99, 105, 306, 324, 326.
- 49 EÇS, C.III-IV, s.846
- 50 R. Yörükoğlu, age, s.122
- 51 EÇS, C.2, s.493
- 52 Şahkulucu Alevi kalkışmasının “Kuran’a” karşıtlığı hakkında bkz. B. Öz, age, s.170; “Ayet-i Kerimullah” karşıtlığı hakkında S. Tansel, age, s.250-251; Şehzade Osman Raporu.
- 53 Hans Demschwam, “*İstanbul ve Anadolu’ya Seyahat Günlüğü*” Kültür Turizm Bakanlığı Yay. Ankara, 1987
- 54 B. Öz, age, s.96-192
- 55 B. Öz, age, s.165
- 56 B. Öz, age, s.128
- 57 Nejat Birdoğan, “*Şah İsmail Hatai-Yaşamı ve Yapıtları*”, Kaynak Yay. İst. 2001
- 57a Bkz. İ. Melikoff, “Uyur idik Uyardılar”, Cem Yayınları, İst., 1994, s.97; İ. Melikoff, “Kızılbaşlık Sorunu”, Cemal Şener, “Alevilik Üstüne Ne Dediler”, Ant Yayınları, İst., 1994, s.135 (içinde makale)
- 58 A. Gölpınarlı, “*100 Soruda Tasavvuf*”, s.123
- 59 A. Gölpınarlı, “*100 Soruda Tasavvuf*”, s.131
- 60 Edime-Tekke’de zikir-raks yapan dervişlerin taşlandıkları hakkında bkz. Evliya Çelebi, “*Seyahatname* (Rumeli-Solkol, Edime)”, Kültür Turizm Bak. Yay., Ankara, 1984, s.271; Evliya Çelebi Aydın Büyük Şehri anlatırken de, çarşı içinde Mevlevihane’de mevlevi ayini (semâ) yapıldığı cihetle “emri şerif” ile bu tekkenin kapatıldığı, dervişlerin sürgün edildiği ve semânın yasaklandığı bilgisini veriyor.
Bkz. EÇS, C.IX, s.69

- 61 Ali M. Dinçol, “Hititler-Anadolu Uygarlıklar Ansiklopedisi”, Gelişim Yay., C.I, “Hititler” mad.
- 62 F. Köprülü, *age*, s.148-150
- 63 Z. Coşkun, *age*, s.104
- 64 Faik Bulut, “Horasan Kimin Yurdu” , Berfin Yay., İst., 1998, s.153
- 65 Faik Bulut, “İslâm Komüncüleri-Karmatiler”, Doruk Yay., İst., 1997, s.178 vd.
- 66 Zeki Coşkun, *age*, s.37-38-42
- 67 B. Öz, *age*, s.168
- 68 Z. Coşkun, *age*, s.75-76

Sivas-Banaz "köylü" Pir Sultan Abdal, Anadolu halkının 16. yüzyılda, Osmanlı Tımar (dirlik) sisteminin kesim sisteme doğru bozulmaya gittiği zaman kesitinde, yaşadığı araştırmacılarca benimsenmekte.

"Toros yaylalar ozanı" Karac'oğlan ile birlikte Türk halk şiirinin büyük ustası. Aynı çağda yaşamışlar, birbirlerini etkilemiş olmalıdırlar. Keza Şah İsmail Safevi için de böyle düşünebiliriz.

Ancak Pir Sultan'daki düzeni ret ve kalkışma ruhu Karac'oğlan'da görülmez. Araştırmacıların "Pir Sultan ve dostları-Bektaşî Gülleri"ni hep köylü-oba-yaylalı göstermeleri ise eksiklik olarak günümüze gelen bir bakıştır. Çünkü Pir Sultan Abdal başta olmak üzere, tüm Alevi-Bektaşî halk ozanlarında şehir hayatı, çarşı ve dükkânlar bezeli bedestenler ve hanlar ile ulu pazarlar yanında elin emeği sahibi "hırfet erbablar" ve türlü dondaki tüccar sermaye sınıfların ilişki ve çelişkileri anılan şiirlerde başından sonuna kadar kendini gösteren zengin bir dekor oluşturuyor.

Ozan, "Yol bir sürek binbir" demiş. Buradan kalkarak Pir Sultan'ın "Alevi-Bektaşî Yolak"ın da hangi "sürek"te örgütlü olduğunu da anılan çalışmamda göstermeğe çalıştım.

Eserin akışı içinde ayrıca, Osmanlı'nın kütelleri yönetme sanatının bir parçası olarak Ortodoksi-Yezit İslâmı'na ek olarak "Bektaşî İslâmı" da devletin ideolojik aygıtı niyetine kullandığı çıkarılabilir.

"Marksizm'de Alevilik, Ortaçağ tarihinde ezilenlerin egemen-mülkdar Doğu feodalite", düzene karşı sınıf mücadelelerinin dinî-mezhebî kısveye bürünmesi olarak gösteriliyor. Eğer bir bütün olarak Alevi hareketi, kendini İslâm içinde bir yolak/mezheb değil de "özgün sentezini yapmış farklı bir inançsal-kültürel akım" diye niteliyorsa bu da bir bakıştır.

Eserde Alevilik'in kendini de sorgulaması ilerici, devrimci, Marksist tarihi mirası için, özendirilmektedir.

Suha Bulut

SBN 978-975-431-161-7

